

T.C.
Başbakanlık
Aile Araştırma Kurumu

Cumhuriyet
Öncesinde

Türk Kadını

(1839-1923)

Şefika
Kurnaz

Bilim Serisi

4

T.C.
BAŞBAKANLIK
AİLE ARAŞTIRMA KURUMU BAŐKANLIĐI

Cumhuriyet Öncesinde
TÜRK KADINI
(1839-1923)

İKİNCİ BASKI

Şefika KURNAZ

Ankara
1991

T.C. BAŞBAKANLIK AİLE ARAŞTIRMA KURUMU BAŐKANLIĐI YAYINLARI

Genel Yayın No: 4

Seri : Bilim Serisi

ISBN : 975-19-0285-1

Redaksiyon: Dr. C. Doğan, E. Özensel, S. GüneŐ. A R. Kalaycı, E Özdemir

Dizgi : Reyhan Grafik

Baskı : Öz-El Matbaası

SUNUŞ

1980 ortalarından itibaren ülkemizde kadın orijinli hareket ve yaklaşımların büyük bir mesafe katettiği biliniyor.

Bunda Birleşmiş Milletler gibi bazı uluslararası kuruluşlarla vakıfların sağladığı kaynak ve motivasyonların büyük bir payı bulunuyor. Bu arada iki kutuplu bir dünyadan tek kutuplu bir dünyaya geçerken, sosyalizmin bıraktığı büyük boşlukta kadın hakları ve "feminizm" in, neredeyse bir ideoloji gibi sunulup algılanmasının da bundaki payı büyük.

Kadın konusundaki yaklaşımların sansasyonel boyutlar taşıması, her ne kadar harekete bir ivme kazandırmak amacından ileri gelse de, sonuçta, toplumsal katılımı geciktiren fonksiyonlar ürettiği de bir gerçek. Gelişmeye ve değişime karşı aşırı ön yargıları bulunmayan Türk toplumunun, aceleci ve yaptırımcı tavırları bir "şiddet" unsuru olarak algılandığını da burada kaydetmek gerekiyor.

Bu yaklaşımların içine düştüğü bir durum da, kadını mensubu olduğu sosyal üniteden, yani aileden soyutlayarak ele almaya kalkışmasıdır. Kadını, o toplumun temelini oluşturan aileden bağımsızlaştırarak ele almak, toplumsal gerçeklikleri veya sosyal kurumları yok farzetmek anlamına gelebilir. Kadın, erkek ve çocuğun kendi bireyi ile sınırlandırılabilir tarafının yanı sıra, onların, ailenin bütünlüğü içinde üstlendiği bir takım rol ve statülerin de bulunduğunu biliyoruz. Halbuki sosyal kurumların değişmesi, bizim arzularımızın hilâfına daha uzun zamanlara ihtiyaç gösterebilir. Daha ötede bu problemi üretim biçimlerinin, ailelerin hayat tarzının geçireceği büyük dönüşümlerden bağımsız düşünmek de mümkün değildir.

Şefika KURNAZ'ın "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını" adlı bu çalışması, bizde kadının konumundaki değişmeye tutulmuş bir ayna hüviyetinde Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki 84 yıllık sürede, hukuka, ekonomiye ve eğitime ilişkin yeni durumlarla kadın örgütlenmeleri, kadın dergi ve gazetelerinin incelenmesi, bu çalışmanın esasını teşkil ediyor. Ve o kanaate varıyoruz ki, toplumsal hayatta ulaşılan her sonuç uzun sürelerle ihtiyaç gösteriyor.

Dr. Necmettin TURİNAY
Aile Araştırma Kurumu Başkanı

ÖNSÖZ

Kadın meselesi günümüzde de aktüalitesini sürdürüyor. Kadın dernekleri, basın kuruluşları bu konuda sürekli faaliyette bulunuyorlar. Gazete ve dergilerde çeşitli makale ve incelemelere rastlanıyor. Yeni yeni kitaplar vitrinleri süslüyor.

Ancak, bu neşriyatın çoğunluğu popüler mahiyette olduğu gibi, sınırlı sayıdaki ilmi çalışmanın da ekseriyeti Cumhuriyet'ten sonraki gelişmeleri konu almaktadır. Cumhuriyet öncesi ise, sadece giriş niteliğinde verilmiştir. Halbuki, kadın haklarının günümüzde ulaştığı merhalenin layıkıyla anlaşılabilmesi için. Cumhuriyet öncesi devirlerdeki gelişmelerin gün ışığına çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

Biz "Cumhuriyet öncesinde Türk Kadını (1839-1923)" isimli bir çalışmaya bu düşünceyle başladık. Amacımız, bu dönemlerdeki kadın meselesinin bütün boyutlarını ana hatlarıyla tespit etmektir. Bunun için önce, bu konuda yazılan yeni harfli kitap ve makaleleri taradık. Daha sonra eski harfli eserlere ulaşmaya çalıştık. Mevcut yayınlarda verilen bilgileri bizzat tahkik ederek, aslı kaynaklardan faydalanmaya çalıştık. özellikle salnameleri titizlikle kullandık. Ancak, tespit ettiğimiz bir çok kadın gazete ve dergisinin kütüphanelerde yeterli koleksiyonunun bulunmayışı çalışmamızı aksatan faktörlerden birisi oldu. Şu kanaate vardık ki, bu dönemde çıkan süreli yayınları bütünüyle görmeden yapılacak bir çalışma daima eksik kalmaya mahkûmdur.

Bizim çalışmamız, eski kavimlerin ve Türklerin kadın telâkkileri hakkında genel bir girişten sonra üç bölümden meydana gelmiştir: Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele. Bu üç dönemde kadın eğilimi, hukukî düzenlemeler, fikrî-edebeî eserlerde kadın, basın ve cemiyetçilik faaliyetleri, çalışma hayatı vb. alt başlıklar altında incelenerek kadın hakları meselesinin çeşitli boyutlarıyla gelişmesi gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Millî Mücadele dönemindeki kadın mitingleriyle, cephe ve cephe gerisindeki kadın faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Son olarak Atatürk'ün Türk kadını hakkındaki basından beri mevcut düşünceleri ve bu konudaki uygulamaları söz konusu edilmiş; sonuçta, Cumhuriyet döneminde ulaşılan kadın haklarının hangi aşamalardan geçtiğinin kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışma sonrasında gördük ki, ele aldığımız her bir bölüm, ihtiva ettiği alt başlıkları itibariyle, aslı kaynaklara inilerek ayrıca araştırılmaya muhtaçtır. Bizim araştırmamız, bundan sonra yapılacak olan yeni çalışmalara ışık tutabilirse vazifesini yapmış olacaktır.

Çalışmalarım boyunca hocam Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'nın sürekli yardımlarını gördüm. Kendisine teşekkürü borç bilirim.

Şefika KURNAZ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	II
I	
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	XI
BİRİNCİ BÖLÜM	1
TANZİMATTAN İL. MEŞRUTİYETE KADAR OLAN DÖNEM (1839-1908)	3
I- EĞİTİM	4
1. İlköğretim	5
2. Orta Öğretim	9
a. Kız Ruşdiyeleri	9
b. Kız İdadisi	17
3. Mesleki Eğitim	18
a. Ebe Mektebi	18
b. Kız Sanayi Mektepleri	20
c. Darülmuallimat	23
II- KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER	29
1. Arazi Hukuku	29
2. Cariyeliğin Kaldırılması	30
3. Yabancılarla Evlenme	32
4. Giyim-Kuşamla İlgili Değişiklikler	33
III- FİKRÎ VE EDEBÎ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER	34
1. Edebî Eserlerde Kadın	34
2. Basın Hayatında Kadın	39
İKİNCİ BÖLÜM	45
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908-1918)	47
I- EĞİTİM	48
1 - İlk ve Orta Dereceli Okullar	49
a. İbtidailer	49
b. Ruşdiyeler	50
c. İdadiler	51

2. Yüksek Öğretim.....	53
3. Meslekî Eğitim	54
a. Hemşirelik Eğitimi	54
b. Darülmualimat.....	55
II- KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER	60
1. Aile Hukuku Kararnamesi	60
III- FİKRÎ VE EDEBÎ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER.....	62
1. İslamcıların Kadın Hakkındaki Görüşleri	62
2. Batıcıların Kadın Hakkındaki Görüşleri	66
3. Türkçülerin Kadın Hakkındaki Görüşleri	69
IV- MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN FAALİYETLERİ.....	77
1. Cemiyetçilik Faaliyetleri	77
2. Basın Faaliyetleri.....	86
3. Ekonomik Faaliyetler	95
a. Memur Hanımlar.....	95
b. İşçi Hanımlar	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	105
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ (1919-1923).....	107
I- MİLLÎ MÜCADELE MİTİNGLERİNDE TÜRK KADINI.....	107
n- MİLLÎ MÜCADELE BASININDA TÜRK KADINI.....	112
III- MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KADIN CEMİYETLERİ.....	115
1. Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti	115
2. Anadolu Kadınları Müdal'aa-i Vatan Cemiyeti.....	116
3. Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi.....	119
IV- CEPHEDE TÜRK KADINI.....	121
V- ATATÜRK VE TÜRK KADINI	125
SONUÇ	127
BİBLİYOGRAFYA	129
İNDEKS	141

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
Ank.	:Ankara
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi
Aynı e.	:Aynı eser
Aynı m.	:Aynı makale
Aynı y.	:Aynı yer
bsk.	:Baskı
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Devlet Salnamesi	:Salname-i Devlet-i Aliye
Ed	:edebiyat
Fak.	:Fakülte
Haz.	:Hazırlayan
H.Ü.	:Hacettepe Üniversitesi
İst.	:İstanbul
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
s.	:Sayfa
vd.	:ve diğeri
vs.	:vesaire

GİRİŞ

Kadının aile içinde erkeklerle paylaştığı sorumluluklar ve toplum hayatında giderek artan fonksiyonunun incelenmesi önemli bir konudur. Nitekim, Türk kadınının son yüzyılda, özellikle Cumhuriyet döneminde yaşanan sosyal değişme içindeki yerinin ne olduğu sorusu sık sık tekrarlanmış ve buna cevap aranmıştır. Bu meseleyi açıklığa kavuşturabilmek için, bu sonucu hazırlayan tarihî ve sosyal gelişmeleri öncelikle ortaya koymak zarureti vardır. Şimdi biraz gerilere giderek bu gelişmeleri gözden geçirelim.

Eski kavimlerde kadının durumu ne idi ?

Meselâ, eski Hint, Çin, Moğol ve Arap toplumlarında babanın otoritesine dayalı "pederşahi" aile sistemi ve çok evlilik (poligami) hakimdi. Ailenin mirası ve yönetimi daima babadan oğula geçer, kız çocuklarına her hangi bir söz hakkı verilmezdi. Kadın zengin ve seçkin bir aileden değilse saygı görmez, bir ticaret metal gibi değerlendirilirdi. O, ancak erkeğin malı olarak bir değer ifade ederdi. Hatta kadın, Hindistan'da XIX. yüzyıla kadar ölen eşinin arkasından yakılmaktaydı. Eski Araplarda da kız çocuklarının yüz karası olduğu düşünülür, diri diri toprağa gömülürdü.

Babil'de meşhur Hammurabi kanunları, kadının toplumdaki yerini belirleyen hükümler taşıyordu. Buna göre, tek evlilik (monogami) esastı; fakat, zaman zaman çok evliliğe de rastlanıyordu. Erkek, ancak namusunu korumadığı takdirde eşini bo-şayabilirdi. Kadın da, eşinden haksızlık gördüğü takdirde onu terketme hakkına sahipti.

Eski Roma, Yunan ve Sparta gibi topluluklarda da pederşahi bir aile düzeni vardı; fakat, çok evlilik yasaktı. Bununla birlikte, kadın ticareti söz konusu idi. Kadınların yönetimde her hangi bir fonksiyonu yoktu.¹

Eski Türklerde ise kadının durumu çağdaşlarına göre oldukça farklı idi. Aile düzeni pederşahi değil pederi idi.² Toplumda tek evlilik esastı; ancak, idareci zümreye mensup ailelerde çok evliliğe de rastlanmaktaydı. Yalnız, sonraki hanımlar hiç bir zaman "katun" durumuna gelemezler, çocukları da yönetimi ele geçiremezdi. Katun daima hakanın yanında yer alır, hakan savaşa gidince onun görevlerini yerine getirirdi.

Miras, babadan oğula geçer, ancak erkek çocuk olmadığı zaman kıza kalırdı.

Evlilik sırasında oğlan tarafı kız tarafına "kalıng denilen bir para ve mal verirdi. Boşanma söz konusu olduğunda kadın suçlu ise "kalıng" erkeğe verilir, erkek suçlu ise kadında kalırdı.

Nedâ Armaner, "VII. Yüzyılda İslâm Kadınının Sosyal Durumuna Mukayeseli Bir Bakış", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 176-181; Hasan Ali Koçer, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C.V, Sayı 1-2, Ank. 1972, s. 81-83; Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", I.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, C.XXXIII, Sayı 33, Mart (1980-1981), İst. 1982, s. 149-160

Bu hususta Durkheim'in tesirinde kaldığı anlaşılan Gökalp, pederşahi ile pederi aile arasında fark olduğu kanaatinde. Pederşahi ailede baba, eşi ve çocukları üzerinde mutlak otoriteye sahiptir. İsterse onları döver, öldürür, satar. Pederi ailede ise, babanın aile üzerinde sadece demokratik hakkı mevcuttur (Bkz. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Haz. Mehmet Kaplan, İst. 1976, s. 155-156).

Eski Türklerde, ölen kardeşin dul kalan eşi ve üvey anne ile evlenme geleneği (levi-iratus) de görülmekteydi. Bunun gayesi hem dul kadınları himaye etmek, hem de aile mülkünün parçalanmasını önlemektir. Ancak, kadın zengin ise, evlenme sırasında aldığı "kaling"ı iade ederek, bu evliliği reddetme hakkına sahiptir.³

Bu bilgilerin ışığında, kadının eski Türklerde diğer toplumlara göre daha iyi bir duruma sahip olduğu söylenebilir.

İslâmiyetin X. yüzyıldan itibaren yeni bir din olarak benimsenmesi, Türk aile düzeninde bazı değişikliklere zemin hazırladı. Zira, bu yeni din aile konusunda pek çok yeni esaslar getirmekteydi.

İslâmiyet'te tek kadınla evlilik makbul sayılmakla birlikte, kadının hasta olması, çocuk sahibi olamaması gibi durumlarda erkeğin yeniden evlenmesine izin verilmekteydi. Ancak, bu takdirde "eşler arasında eşit davranma" şartı konarak,⁴ tek evlilik tavsiye edilmekteydi.

Evlenme gerçekleşmeden önce kadınla erkeğin birbirini görmesi gerekiyordu. Erkek, evlenirken kadının mâlî ihtiyaçlarına karşılık olarak "mehr" denilen bir para vermeyi kabul etmektedir. Kadın bunu kullanmakta tamamen serbesttir.

Boşanma, çok mecburî hâller dışında tasvip edilmez, bu durumda erkek önceden belirlenen mehri kadına vermek zorunda tutulurdu. Boşanma, temelde erkeğe ait bir hak olmasına rağmen, kadın nikâh sırasında bu hakkın kendisine verilmesini isteyebilirdi.

Miras konusunda kadın 1/3 hisseye sahipti.⁵

İslâmiyette, kadının sosyal ve siyasî hayata katılımı konusunda açık hüküm bulunmamakla birlikte, çeşitli sahalardaki faaliyetinin hoş karşılandığı görülmektedir. Meselâ, Hz. Muhammed'in eşlerinin ve kızlarının savaşlarda mücahide olarak veya geri hizmetlerde görev aldıklarını biliyoruz. Hastalara bakma ve yardım amacıyla ilk kadın topluluğu bu devirde oluşturulmuştur. İslâmiyetin hâkim din olduğu pek çok toplumda kadın yöneticilere de rastlamak mümkündür.⁶

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp, A.g.e, s. 155-160; Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Hz. I. Aka, K.Y. Koprıman, ist. 1976, s. 141-143; Bahaeddin ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II, İst. 1971, s. 21-27; İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, ist. 1983, s. 216; Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Ank. 1971, s. 21-27; Sadri Maksudî Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, İst. 1947, s. 334-342; Gülçin Çandarhoğlu, "Türk Toplumunda Kadın", Hayat Tarih Mecmuası, C. I, Sayı 4, Mayıs 1966, s. 22-27; Özkan İzzi, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl: XI-XII-XIII-XIV-XV (1973-1975), Ank. 1975, s. 149-157; M. Şakir Ülkütaşır, "Türk Toplumunda Kadının Yeri", Hayat Tarih Mecmuası, C. I, Sayı 4, Mayıs 1967, s. 46; Süleyman Duygu, "Türk Sosyal Hayatında Kadın", Türk Kültürü, C. XI, Sayı 128, Ank. 1973, s. 616,620.

4 "Şayet aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız, yahut sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz." Fakat, "... Adil hareket etmeye ne kadar uğraşsanız, kadınlar arasında eşitlik yapamayacaksınız..." (Kur'ân, IV/3, 129).

5 Erkeğin, ailenin geçimini sağlamakla yükümlü olduğu kabul edilerek bu yola gidildiği ileri sürülmüştür (Osman Keskiöğlu, Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku, Ank. 1980, s. 225-226).

6 Bahriye Üçok, İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Ank. 1981,

İslâmiyet'in kabulü ile birlikte bu yeni esaslar Türk kadının hayatında bazı değişikliklere yol açmıştır. Gayet tabii, bu gelişme içinde temasa gelinen Bizans, İran ve Arap kültürlerinin de tesislerini unutmamak gerekir. Ancak, bu yeni unsurlar, Türk kadınının sosyal, siyasî ve iktisadî faaliyetlerini sürdürmesine engel teşkil etmemiş görünmektedir. Meselâ, Selçuklular devrinde Gevher Nesibe Hatun gibi vakıf kurucularına, Tuğrul Bey'in hatunu Altun-Can Hatun, Melikşah'ın annesi Terken Hatun gibi siyasî hayatta söz sahibi olanlara, Fatma Bacı gibi teşkilat kurucularına rastlanması bu hükmü doğrulamaktadır.⁷

Osmanlılar devrinde Bizans ve İran tesirlerinin daha belirgin hale geldiği söylenebilir. Başta şehirler olmak üzere, kadınlarda çarşaf ve peçenin kıyafet olarak yaygınlaşması, giyim ve sokağa çıkma gibi dışa dönük davranışlar ülkenin her yanında kurallar dahiline sokulmuş, bu hususta fermanlar çıkarılmıştır.

Evlenme, boşanma, miras konularında İslâm hukuku uygulanmıştır. Kocasından kötü muamele gören kadınlar gerektiğinde sadrâzama kadar çıkabilmekteydi.

Miras konusunda bazı değişiklikler mevcuttur. Aynı mallarda 1/3 esası uygulanırken, toprak konusunda örfî hukukun ağırlık kazandığı görülür. Toprakların parçalanması endişesi, kadının araziden miras olarak payını almasına engel olmuştur. Toprak, ancak erkek çocuk olmadığı takdirde, karşılığını vermek kaydıyla kız çocuğa kalabiliyor; fakat, anneden çocuklarına intikal etmiyordu.⁸

Osmanlılarda çok kadınla evlilik görülmeyle birlikte, sanıldığı kadar yaygın değildir.⁹

Bu dönemde kız çocukları ancak Sıbyan Mektebi seviyesinde eğitim yapabilmekteydi. Fakat, maddî durumu iyi olan ailelerin kızları özel eğitim imkânı buldukları için

İslâmiyette kadının yeri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Ağaoğlu, **İslâmiyette Kadın**, Çev. II. A. Ediz, ank. 1985, s. 27-31; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ank. 1974, s. 34-44; H. Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ank. 1976, s. 34-36; Mithat Gürata, "İslâmiyet ve Kadın", *Türk Kadını*, Yıl: 7, Sayı 88, Eylül 1973, s. 23; Bekir To-paloğlu, *İslâm'da Kadın*, ist. 1979, s. 42, 156-158.

7 Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, ist. 1981, s. 159; Müjgan Cunbur, *Türk kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneler*", *Türk Kadını*, Yıl: 1, Sayı 2, Temmuz 1966, s. 10; Mikail Bayram, "Osmanlı Döneminde Kadın", *Tercüman Kadın Ansiklopedisi*, ist. 1984, s. 501-503, 513-514.

Yukarıda zikredilen Fatma Bacı, Bacıyân-ı Rûm teşkilatının kurucusu olup, Ahi Evren'in eşidir. Bu teşkilât, Ahiliğin kadınlar koludur. Türkmen kadınları burada siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel faaliyetlerde bulunuyordu. Halta, bu teşkilat Kayseri'nin Moğollara karşı savunmasına fiilen katılmış, Fatma Bacı, bu esnada esir düşmüştür (Bkz. Mikail Bayram, Aynı yer).

8 *Arazî Kanunnâmesi*, *Tanzimat I*, ist. 1940, s. 344-347.

9 Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ank. 1973, s. 24; Ed-mondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, Çev. Beynun Akyavaş, Ank. 1981, s. 305.

"Edirne Askerî Kassasına Ait Tereke Defteri (1545-1659)'ne göre, 1680 aileden 1407'si tek kadınla evlidir. Çok kadınla evli olanların da 103'ü iki, 3'ü 3 kadınla evlidir (Ö.L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, ist. 1980, s. 15).

şair, hattat, bestekâr vs. olabiliyorlardı. Vakıf sahibi olanlar da yine bu durumdaki ailelerden gelmektedir. Kadınların kurduğu vakıf miktarı, genel toplamın 1/3'ünü teşkil etmektedir.¹⁰

Kadınlar, şehirlerin dışındaki yörelerde, tarlada çalışarak üretime katkıda bulunuyorlardı. Şehirlerde ise buna pek rastlanmaz. Köylerde iktisadî faaliyete katılan kadın, şehirlerde kapalı bir hayat yaşamaktadır.

Toplumumuzda modernleşmenin başlamasıyla birlikte, yine şehirlerden başlamak üzere kadınlarımızın hayatında da bir değişim göze çarpar. Fakat, bu değişimi, Batı'daki gelişmeleri dikkate almadan lâyıkıyla anlamak imkânsızdır. Zira, Tanzimat'tan itibaren, hemen her konuda olduğu gibi kadın meselesinde de Batı'nın tesiri oldukça fazladır.

Batı'da kadın, erkeğin cennetten kovulmasına sebep olduğuna inanıldığı için hor görülürdü. Ancak Rönesans'tan sonra kadınlarda bir kıpırdanma başladı. XIX. yüzyılda Sanayi İnkılâbı kadınların hayatında da önemli bir dönüm noktası oldu. Zira, iktisadî hayatta kol gücü artık önemini kaybetmiş, zekâ ve marifet ön plana çıkmaya başlamıştır. Zamanla fabrikalarda çalışmaya başlayan kadının, belli bir eğitim alması gerektiği fikri de yaygınlaşmıştır.

Batı'da "kadınlara eşit hak" fikrinin ortaya atılışı Fransız İhtilâli sırasındadır. Fransız filozof Condorcet, "milletin yansının kanunların yapılışında hiç bir hakkı olmamasının" aleyhindeydi. İhtilâl sırasında giyotinde can veren bir kadın, "Bir milletin hakimiyeti kadınla erkeğin birleşmesi demektir", ve "Kadın nasıl sehpaye çıkma hakkına hâizse, kürsüye de çıkma hakkına hâiz olmalıdır" demiştir.

1797'de Almanya'da üniversiteli bir genç "Alman kadın hareketi" için bir bildiri yayınladı. 1844'de Onvize Otto "kadın haklarını savunmak" amacıyla faaliyete girişti. Nihayet 1865'de *Alman Kadın Birliği* kuruldu.

İngiltere'de kadının toplumdaki yerini ve haklarını savunmayı amaç edinen hareket, XIX. yüzyıl ortalarında Barbara Leigh Smith'in öncülüğü ile başlıyordu. 1867'de İngiliz Paramentosunda Stuart Mill tarafından kadınlara oy hakkı verilmesi isteniyordu.

Aynı yıl Fransa'da *Duruy Kanunu* ile, kızlar için orta eğitim kurumları açılmaya başlandı. Bizdeki 1869 Nizamnâmesi'ne esas olan bu kanun, her köy için bir kız okulunun açılmasını mecburi kılıyordu. 1879'da her ilde bir kız öğretmen okulu açılması kararlaştırıldı ise de, bu daha sonra her iki ilde bir öğretmen okulu açılması şeklinde

10 M. Cunbur, *Türk Kadın Yazarların Eserleri Bibliyografyası* (1928-1955), Ank. 1955, s. (-8; Cunbur, A.g.m. s. 16-17, 33; İsmail Bahâ Süreşan, "Türk Kadın Bestekârları", *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları* (1953-1964), Ank. 1967, s. 113-118; Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 7, G. 1, Sayı 1, Şubat 1971, s. 44-49; Sayı 2, Mart 1971, s. 45-49; İhsan Erzi, "Vakıf Yapan Kadınlar", *Tercüman Kadın Ansiklopedisi*, s. 582-600

değiştirildi. Fransa'da kızlar zaman içinde kabul edilmedikleri üniversite kapılarını zorlamaya başladılar.¹¹

Ekonomik gelişmeler giderek kadınları çalışma hayatına girmeye zorlamıştır. Bu gelişmeler beraberinde kadın hakları ve eğitim problemlerini getirmiştir.

Batı'da kadın haklarını ilk savunuların erkekler oluşu dikkati çeker. Bu durum Türkiye'de de aynı şekilde gelişecektir. Nitekim, bu gelişmelere kayıtsız kalamayan Türk aydınları, Türk kadınının durumunu değiştirmek için çaba harcamayı, modernleşmenin temel vasıflarından sayarak benimseyecektir.

11 Halide Edip Adivar; *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, ist. 1956, s. 176; Hasan Ali Koçer, *A.g.m.*, t. 85-86; İnci Enginün, "Feminizm", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. m, ht. 1979, s. 186.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar
Olan Dönem (1839-1908)

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OLAN DÖNEM (1839-1908)

Osmanlı imparatorluğu XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında gerilemeye başlamıştı. Bunun belirgin şekilde kabul edilmesi askeri yenilgilerden sonra olmuştur. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları ile Osmanlı imparatorluğu toprak kaybediyor, bu ise idarecileri telaşlandırıyor, durumun düzeltilmesi için çareler aranmasına sebep oluyordu. Bunun sonucu olarak, yenileşme hareketlerinin öncelikle askerî alanda gerçekleştirildiğini görüyoruz. Ancak, bu yapılanlar kötüye gidişi önlemekte yeterli olmayınca, zamanla sosyal ve siyasî hayatta da Batı tarzı düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır. Bu durum, özellikle 3 Kasım 1839'da Tanzimat Hatt-ı Hümayûnu'nun ilânından sonra kuvvetle hissedilecektir. Zira, bu fermanla imparatorluktaki bütün tebânın eşit sayılması, Türk siyasî hayatında önemli bir dönüm noktası olacaktır.

Tanzimat dönemi, adından da anlaşılacağı gibi, bir çok alanda yeni düzenlemelere sahne olmuştur. Daha önceleri sadece askerî alanda getirilen yenilikler, bu dönemde hemen her alanı içine alır.

Bu düzenlemelerde, o devrin güçlü Avrupa devletlerinden Fransa'nın etkisi görülür. Birçok alanda Fransız kanunlarından faydalanılır. Bunun en belirgin Örneklerinden birisi, Fransız İhtilâli'nden etkilenerek, Tanzimat Fermanı'nda insanların kanun önünde eşit kabul edilmesidir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür: 1850'de *Fransız Ticaret Kanunnâmesinin*, daha sonra *Ceza Kanunnâmesi'nin* alınması, eğitim alanında *Fransız Akademisi (Académie Française)*nden ilham alınarak *Encümen-i Dâniş'in* kurulması gibi.

Yeniliklerle birlikte her alanda ikilikler meydana gelmiştir. Çünkü, eski kaldırılmadan, yanı başında bir takım yenilikler yapılıyordu. Eğitim alanındaki mektep ve medrese örneğinde olduğu gibi.

Tanzimat dönemi aynı zamanda Avrupa baskısının şiddetle hissedildiği bir dönem olmuştur. Osmanlı'nın iyice zayıfladığını anlayan güçlü Avrupa devletleri, azınlıklara tanınan hakları yeterli bulmayarak daha fazlasını istiyorlardı. 1856 *Islahat Fermanı'nın* ilânında bu baskıların büyük rolü vardır. Osmanlılar da bu baskılara boyun eğmek zorunda idi. Zira, Kırım Harbi (1854)'inde Rusları, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile yene-bilmişti. Bunun karşılığında verdiği sözü yerine getirmek durumundaydı. Bunun sonucunda, *Tanzimat Fermanı'nda* verilen haklar ve vaatler bir kere daha teyit edildi. Bundan sonra, azınlıkların ülkede yabancıların da desteği ile okul açma faaliyetlerinde hızlı bir artış oldu.

Türk siyasî hayatının önemli dönüm noktalarından biri de hiç şüphesiz I. Meşrutiyetin ilânıdır (1876)*. Bunda MidhatPaşa'nın büyük rolü olduğu bilinen bir hu-

* Aslında bu dönemin müstakil olarak incelenmesi gerekir. Çünkü, yapı itibariyle Tanzimat'tan farklı, istibdat rejiminin tatbik edildiği bir dönemdir. Ancak, bizim asıl konumuz II. Meşrutiyet ve Millî

sustur. Padişah II. Abdulhamid bunu kabul ederek tahta çıkmıştı. Ancak, Rusya ile yapılan 93 Harbi (1877-78) kesin yenilgi ile sonuçlanınca, padişah meclisi geçici olarak tatil ettiğini ilân etti. Böylece Türk demokrasi tarihinde 33 yıl sürecek bir kopukluk meydana geldi. Bu dönem, ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu II. Meşrutiyet'in ilânı (1908)'na kadar sürmüştür. Bundan sonra Türk siyasî hayatında yeni bir devre başlayacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Tanzimat döneminde hemen her alanda Fransız etkisi görülmekteydi. Ancak, Fransa'nın Prusya yenilgisi (1871) ve başka sebepler ona güveni azaltmış, II. Abdulhamid döneminde özellikle Almanya ile olan ilişkiler ağırlık kazanmıştır.

Tanzimat döneminde Avrupa ile gelişen bu münasebetlerin Türk sosyal ve siyasî hayatında büyük etkileri olmuştur. Türk aydını Batı'daki düşünce ve hayat tarzı ile karşı karşıya gelmiş, bunun kendi toplumunda tatbiki konusunda düşünmeye başlamıştır. Bu hususta basının yeri ve önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı görülür. Batı'daki yeni kavram ve oluşumlara paralel olarak, Türk toplumunda da kadının yeri ve önemi konusunda bazı kırırdanışlar meydana gelir. Bu hususta en belirgin gelişme eğitim alanında olur. Bunda azınlık okullarının da rolünü unutmamak gerekir. Hukukî alanda da bazı gelişmeler dikkati çeker. Asıl önemlisi, aydınlardaki yeni fikrî oluşumun bir göstergesi olarak, kadın hakları meselesi çeşitli boyutlarıyla edebî eserlerde ele alınmaya başlanır.

1- EĞİTİM

Tanzimat öncesinde eğitim alanından getirilen yenilikler, yeni okullar açılması hep askerî amaca yöneliktir. 1827'de açılan *Tibhâne-i Amire* ve 1828-29'da açılan *Cer-rahhâne'nin* 1831'de islah edilip, 1838'de birleştirilmesi hep orduya destek içindi. Bu sayede, ordu içindeki bir takım hastalıkları, doğudaki kolera salgını önlenilecekti.

Yine Mühendishânelerin açılması, ilk Harb okulunun kuruluşu (1834) orduyu güçlendirmeyi esas alıyordu.

Tanzimat öncesinde eğitim müesseseleri sıbyan ve Enderun mektepleriyle medreselerden ibaretti. Türk kadını ise sadece Sıbyan mekteplerinden faydalanabilmekteydi. Daha fazla eğitim imkânı tanınmıyor, daha doğrusu böyle bir ihtiyaç duyulmuyordu. Sadece, idareci veya ulemâ zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu.

Tanzimatla birlikte Batı'nın her alanda görülen etkileri, Türk kadını açısından da bazı yenilikler getirmiştir. Meselâ, Fransa'nın *Duruy Kanunu* (1867)'ndan etkilenecek hazırlanan *1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesi*¹ ile, kızlar için öğretmen okulu

Mücadele dönemlerinde yoğunlaştığı için, Tanzimat ve Abdulhamid dönemlerini birlikte incelemeyi uygun gördük. Böylece, konu bütünlüğünü sağlamayı düşündük.

1 İnci Engün, "Feminizm", *Türk Dili ve Edebiyatı; Ansiklopedisi*, C. m, İst. 1979, s. 186 4

açılması, rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırılmıştır.² Kısacası, Tanzimat dönemi, Türk kadınına devlet eliyle meslekî ve kültürel açıdan eğitim kapılarının açıldığı bir dönem olmuştur.

1. İlk Öğretim

Tanzimat döneminde ilk öğretim bazı düzenlemelerle Sıbyan mektepleri tarafından sürdürülmüştür. Ancak, II Abdülhamid zamanında bu mekteplerin yerini ibtidâî mektepleri alacaktır.

Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesi için ilk teşebbüs Abdülmecid tarafından yapıldı. Maarifle ilgili 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun *sıbyan mektepleri* ile ilgilidir.³ Bununla, 1845 ve 1847 yıllarında ilk öğretim konusunda alınan kararlarda bazı yeni düzenlemeler getiriliyordu. Buna göre, öğretim süresi 4 yıl olarak belirleniyor, okulun rüştiyelere öğrenci yetiştirmesi yetersiz kişilere hocalık yaptırılmaması kararlaştırılıyordu.

Ancak, bu talimatname parasızlık ve hocasızlık yüzünden tam olarak uygulanamamıştır. Aynı şekilde 1857,1863 ve 1864 tarihlerinde alınan kararlar da tatbik edilememiştir.

Sıbyan mektepleri konusunda en önemli teşebbüs, *1869 Maarif-i Umûmiye Ni-zamnâmesi'du*. Bütün maarifi ilgilendiren bu nizâmnâmenin sıbyan mektepleriyle ilgili hükümlerine göre devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak belirlenmiştir. Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisi kızlara ayrılacaktır.⁴ Yoksa, yeni bir mektep açılıncaya kadar kızlar da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gidecek, fakat erkeklerden ayrı bir sırada oturacaklardı. Nizamnâme'de her ne kadar Kız Sıbyan Mektebi hocalarının kadın olması isteniyorsa da, kadın öğretmen yetişinceye kadar, yaşlı ve tecrübeli, iyi ahlâk sahibi erkek hocalardan da faydalanılacaktı.⁵

Okul programında Alfabe, Kur'ân-ı Kerîm, Ahlâk, Yazı, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya ve Mâlûmat-ı Nâfia (Faydalı Bilgiler) gibi dersler yer alacaktı. Bu programa bakıldığında, artık "dini ve dünyevî" dersler arasında bir denge kurulduğu, hatta ikincisinin ağır basmaya başladığı görülür.

Nizamnâme'ye göre, hoca maaşları dahil olmak üzere okul masrafları, sırasıyla, varsa vakıflardan, avarız parasından, fitra ve kurban derilerinden; bunlar da kâfi gelmezse mahalle veya köy ahalisi tarafından karşılanacaktı.⁶

2 Bayram Kodaman. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İst. 1980, s. 55

3 Aziz Berker, Türkiye'de İlk Öğretim, Arık. 1945, s. 13-14, Kodaman, A.g.e., s. 105.

4 Kodaman, A.g.e, s. 101-109.

5 Hocaların Dârülmuallimin mezunu olması da isteniyordu. (Kodaman, A.g.e., s. 109) Diğer konular için ayrıca bkz. Faik Reşat Unat, Türkiye'de Eğitim Sistemi **Gelişimi Tarihine Bir Bakış**, Ank. 1964, s. 38

6 Takvimi Vekayi (27 Cemâziyelâhir 1289)'den nakleden Aziz Berker, A.g.e., s. 87.

Masrafların mahalle veya köy ahali tarafından karşılanması ile ilgili bu son hüküm Sıbyan okullarının yayılmasını engellemiştir. Esasen kız çocuklarını okutmaya pek de hevesli olmayan halk bundan olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bu uygulamalarla Sıbyan okullarının yönetimi halka verilmiş oluyordu.

Tanzimat döneminde ilk öğretimle ilgili diğer bir önemli teşebbüs de 1875 yılında *Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sıbyân* (Sıbyan Okulları öğretmenleri İçin Kılavuz) adlı kitabın yayımlanmasıdır. Bir komisyon tarafından hazırlanan bu kitaptaki talimatın tatbi-katı ise Abdülhamid devrinde gerçekleşecektir.

1869 Nizâm-nâmesinden sonra ilk defa olarak, ilk öğretim mecburiyetinin 1876 *Kanun-ı Esâsi'sinde* anayasa maddesi olarak yer aldığı görülür. Aynı hususun Avrupa ülkeleri anayasalarında da bu yıllarda yer alması dikkat çekicidir. Bu mecburiyetin kon-ması ile, kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim hukuken mümkün kılınmıştır.⁷

II. Abdülhamid zamanında sıbyan mekteplerinin yerini alan İbtidai mekteplerinin ders programı şöyleydi (1294/1876):

Kur'ân-ı Kerîm, İlm-i hâl, Tecvîd, Kavâid-i imlâ, Hesap, Coğrafya, Tarih, Kırâat-ı Türkî, Sülûs.⁸

1300 (1882-1883) tarihinde bunlara ilâve olarak Elifbâ-yi Osmanî, Mâlumât-ı İbtidâiye, Tâdâd ve Terkîm, Sarf-ı Osmanî gibi dersler konmuştur.⁹

Bu dönemde ilkokulların sayı bakımından gelişimi ise şöyledir: İstanbul'da 1876'da İbtidai sayısı 10, öğrenci sayısı 574, mezun sayısı 62. Toplam öğretmen sayısı 20 olup, her okulda 1-3 arasında değişmektedir.

Aynı tarihte ülke çapında mevcut sıbyan mektebi sayısı 290'dır. Ancak, bu okulların kız ve erkek öğrencilere göre dağılımı konusunda kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır.¹⁰ Daha sonraki yıllarda İstanbul'a ait bu tür bilgiler verilebilecektir.¹⁰

Tablo-1'e bakıldığında, 1299 (1881-82) yılında İstanbul'daki 122 erkek sıbyan mektebinde 5718 erkek öğrenci, buna karşılık 95 kız sıbyan mektebinde ise 3819 kız öğrencinin okuduğu görülmektedir. Bu durumda kız öğrencilerin erkek öğrenci sayısına göre yaklaşık 3/5 oranında olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran 1300 (1882-83) yılında 5/7, 1303 (1885-86)'da ise 5/8'dir.

7 Kodaman, A.g.e., s. 110-115, 121.

8 **Devlet Salnamesi** 1294, sayfa yok.

9 **Devlet Salname** 1300, s. 199.

10 **Devlet Salnamesi** 1294. Kodaman, İstanbul'daki İbtidai sayısını **6 olarak vermektedir.** (Bkz. A.g.e., s. 122)

10a Bkz. Tablo-1. **Devlet Salnamesi** 1299, s. 267; **Devlet Salnamesi** 1300, s. 201; **Devlet Salnamesi** 1303, s. 328

TABLO-1 İSTANBUL İBTİDAILERİ

Semtler	1299 (1881-1882)				1300 (1882-1883)				1303 (1885-1886)			
	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt sayısı	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısı	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt. sayısı	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısı	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt. sayısı	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısı
Sultan Ahmet	13	7	571	295	13	7	650	390	19	8	811	399
Aksaray	9	10	380	440	9	10	450	570	23	13	925	626
Bayezid	5	5	182	175	13	5	640	650	20	4	764	364
Fatih	13	5	456	244	8	8	500	360	13	4	520	380
Sultan Selim	8	8	447	320	8	7	420	365	21	9	674	612
Haseki	16	13	873	399	10	4	680	256	12	1	638	8
Ak Mahmut	9	6	507	306	14	19	1119	960	19	16	999	761
Eyüb	10	4	542	230	12	8	658	620	19	2	604	521
Üsküdar	14	19	809	678	13	10	450	365	13	5	641	432
Kasımpaşa	12	8	556	422	9	6	560	350	11	7	524	346
Beylerbeyi	13	10	395	310	9	8	520	440	28	11	1021	644
EmirBuharı					15	20	965	640	24	—	300	100
Tophane												
Beşiktaş												
Çengelköy												
	122	95	5718	3819	133	112	7612	5966	222	80	8421	5193

TABLO-2
İBTİDAILER

Vilayetler	Resmî mektebler			Husufî (müslim) Mkt.			Gayri (müslim) Mkt.			Yabancı Mektebler		
	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma
Edime	28	5	45	14	4	103	5	6	85	2	1	—
Erzurum	90	2	2	2	—	—	68	53	1	—	—	—
İstanbul	12	17	326	1	—	9	20	6	33	—	—	—
İşkodra	56	9	73	—	—	—	2	3	1	4	3	—
Adana	6	8	—	—	—	—	1	1	—	2	—	1
Ankara	132	9	110	—	—	—	87	27	26	1	—	—
Aydın	569	92	1458	—	—	—	38	26	75	—	—	—
Bitlis	13	2	—	1	—	—	16	8	2	—	—	—
Basra	15	2	—	13	—	—	5	—	—	—	—	—
Bağdat	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beyrut	154	18	—	43	—	—	22	1	5	28	20	28
Cezâyir-i												
Bahr-ı Sefid	13	8	47	—	—	—	65	43	100	—	1	—
Hicaz	3	1	—	57	14	14	—	—	—	—	—	—
Halep	95	8	13	—	—	—	2	1	1	—	—	1
Hüdâvendigâr	43	7	6	1208	7	191	—	—	—	—	—	—
Diyarbakır	247	2	—	—	—	—	25	—	5	—	—	—
Suriye	47	4	—	—	—	—	21	7	11	37	25	7
Sivas	21	—	12	10	—	18	7	1	25	—	—	—
Amasya	11	1	2	10	—	31	2	1	22	—	—	—
Karahisar-ı												
Şarkî	3	3	—	2	4	51	28	3	20	1	1	—
Tokat	12	1	15	2	1	12	5	2	5	—	—	—
Trablusgarb	20	—	—	—	—	—	8	—	—	4	4	1
Trabzon	82	1	443	1	—	2	3	—	84	—	—	—
Kastamonu	53	23	780	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Konya	208	19	—	1	—	—	21	4	22	—	—	—
Kosova	351	20	129	24	2	31	—	—	—	—	—	—
Ma'muratî'l-												
Aziz	77	3	—	—	—	—	40	27	27	3	—	2
Manastır	212	16	319	23	11	52	86	18	158	—	—	—
Musul	41	—	—	—	—	—	21	2	3	1	1	2
Van	13	2	18	—	—	—	1	2	27	5	—	11
Yanya	72	4	2	42	4	3	589	92	94	—	—	—
Yemen	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Müstakil Sancaklar												
İzmit	16	—	243	—	—	—	4	2	21	—	—	—
Bingazi	10	1	—	39	1	—	1	—	1	2	2	—
Canik	6	—	39	—	—	—	—	1	9	—	—	—
Çatalca	3	1	—	—	2	48	9	6	25	—	—	—
Zor	48	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kudüs-i Şerif	350	2	—	1	—	—	57	13	6	9	16	—
Kal'a-i												
Sultaniye	15	7	426	—	—	—	2	2	10	—	—	—
TOPLAM	3165	299	4508	1494	50	565	1261	358	907	99	74	53

Okul sayılarına bakıldığında 1299-1300 yıllarındaki fark mâkul olmakla birlikte, 1303 (1885-86) yılında kız Sıbyan mektebi sayısında bir azalma olduğu ve 112'den 80'e düştüğü dikkati çekmektedir.¹¹

1906-1907 yıllarında ise İbtidai mekteplerinin ülke çapındaki durumu şöyle gösterilmektedir (bkz. Tablo-2).¹² Bu tabloya baktığımızda resmî ve hususî toplam 4659 erkek İbtidaisine karşılık, 349 kız ibtidaisi görmekteyiz. Karma ibtidai sayısı ise 5073'dür. Burada karma İbtidailerin sayısının diğerlerinden oldukça fazla oluşu dikkati çekiyor. Bunun sebebi, ibtidailerdeki öğrenim yaşının kız ve erkek öğrencilerin ayrılmasını gerektirecek bir mecburiyet getirmemesidir. Bu yıllardaki kız ve erkek öğrenci sayıları hakkında kaynaklarda bilgi verilmediği için bu hususta bir kanaat sahibi olamıyoruz.

Aynı yıllarda gayri müslim ve yabancı okullarında da kız ve erkek ayırımının bulunması, bu uygulamanın Osmanlılara mahsus bir durum olmayıp, dünyada mevcut bir hâl olduğunu göstermektedir. Ancak, Osmanlılardaki kız öğrenci ve okulunun sayıca az olması, kızların eğitimi fikrinin milletçe pek rağbet görmediği şeklinde yorumlanabilir.

2. Orta Öğretim

a. Kız Rüşdiyeleri

Kızlara orta öğretim imkânı ilk defa Tanzimat devrinde sağlanmıştır. 3 Rebiülâhir 1275 (10 Kasım 1858) tarihli Maarif Nezareti'nden Sadâret'e yazılan tezkirede, milletlerin kalkınmasının eğitimle olacağı belirtiliyor, kız çocukları için rüşdiyelerin açılması teklif ediliyordu. Bu teklifin Sadâretçe uygun görülmesi sonucu 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde ilk kız rüşdiyesi açılmış oldu.¹³

1869 Nizamnâmesi kız rüşdiyeleri ile ilgili olarak da bazı esaslar getirmişti. Buna göre, büyük şehirlerde halkın dinî durumuna göre yalnız müslüman veya hristiyan rüşdiyesi açılacaktı. Karma şehirlerde ise, hâne sayısının 500'ü geçmesi şartı ile hristiyan veya müslüman kız rüşdiyesi açılabilirdi. Bu uygulama önce İstanbul'dan başlayarak, zamanla diğer merkezlere yaygınlaştırılacaktı, öğretmen kadın olacak, açık kaldığı takdirde yaşlı ve bilgili erkek hocalardan faydalanılacaktı.¹⁴

11 aynı salnameler kullanılmakla birlikte Kodaman (A.g.e., s. 126) bu hususu farklı sayılar vermektedir. Buna göre İstanbul'da:

Erkek Mektebi	Sıbyan Sayısı	Kız Sıbyan Mektebi	Sıbyan Sayısı	Erkek Öğrenci sayısı	Kız Öğrenci sayısı
1883	131		112	7352	5566
1886	222		70	9062	5132

12 1323-24 Maarif Nezareti İstatistiği, bkz. Devlet Salnamesi 1328, s. 336-339

13 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1982, s. 117; Unat, A.g.e., s. 43. N. Berkes ilk kız rüşdiyesinin 1862'de açıldığını iddia etmektedir (Türkiye'de Çağdaşlaşma, ist. 1978, s. 226)

14 Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), 2. bsk. İst. 1974, s. 93

Nizamnâme'de kız rüşdiyelerinin istanbul dışına da götürülmesi kararlaştırılmışsa da, bu husus Abdülhamid devrine kadar gerçekleştirilemeyecektir. Kız rüşdiyelerinin ders programı şu şekilde idi:

1. sınıf : Ulûm-ı diniyye, Ahlâk, Mâlûmat-ı Nâfia, Lisânı Osmanî, Hesap, Sülûs, Rik'a.

2. sınıf: Ulûm-ı diniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Tarih, Sülûs, Rik'a, Hıyâtet (Terzilik).

3. Sınıf: Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, imlâ. Hesap, Coğrafya, Ulûm-ı diniyye, Kırâat-ı Türkiye, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.

4. sınıf: Ulûm-ı diniyye, Kırâat-ı Türkiye, Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Medhal-i Kavâid, Tarih, Sülûs, Rik'a, Nakış.¹⁵

ilk kız rüşdiyesinin açıldığı 1859 tarihinde istanbul'da 13 erkek rüşdiyesi bulunmaktaydı. ilk erkek rüşdiyesi ise 1847'de açılmıştı. Bu erkek rüşdiyelerindeki öğretmen adedi 1-6 arasında değişirken, ilk açılan kız rüşdiyesindeki öğretim kadrosu 2 erkek ve 1 nakış hocasından ibaretti.¹⁶ Toplam 14 rüşdiyedeki öğrenci sayısı 1125 idi.¹⁷ Ancak, kız rüşdiyelerindeki öğrenci sayısı hakkında bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁸

1871-72 yılına kadar kayıtlarda yalnızca bir kız rüşdiyesinden bahsedilirken, ilk defa bu tarihte 8 kız rüşdiyesinin adı zikredilmektedir. Bunlar hakkındaki bilgileri şöyle gösterebiliriz¹⁹.

Kız Rüşdiyeleri	Bayan öğretmen sayısı	Erkek öğrt. sayısı	Toplam öğretmen	öğrenci sayısı
Sultan Ahmet	1	5	6	45
Atpazarı	1	4	5	60
Aksaray	1	5	6	37
Şehzade	1	5	6	35
ibrahim Paşa	1	5	6	22
Beşiktaş	2	4	6	30
Eski Ali Paşa	1	4	5	48
Toplam (7)	9	36	45	311

15 **Devlet Salnamesi 1294**, s. 393; **Devlet Salnamesi 1295**, s. 259

16 Bu bilgiyi aldığımız **Devlet Salnamesi (1276)**'nde nakış hocasının adı zikredilmemektedir. Bu sebeple, rüşdiyelerde görev yapan ilk hanımın adını öğrenemiyoruz.

17 **Devlet Salnamesi 1276**, Buna mukabil Rumeli'de 28, Anadolu'da 6 olmak üzere İstanbul dışındaki toplam 34 rüşdiyede 2395 erkek öğrenci vardı. İstanbul'dakilerle birlikte bu sayı 3520'ye ulaşıyordu (**Devlet Salnamesi 1276; 1277**, s. 112-118)

18Bu hususu ilk bilgi 1868 yılına ait olup, 112 kız öğrenci bulunduğu bildirilmektedir (**Devlet Salnamesi 1286**, s. 113; **Devlet Salnamesi 1287**, s. 139).

19 **Devlet Salnamesi 1288**, s. 138-139

Bu tarihe kadar 1 kız rüşdiyesinde 112 öğrenci olduğu görülmüştür. Yukarıdaki tablo-danda anlaşılacağı üzere, 1871-72 yılında kız öğrenci sayısı üç kat artarak 311'e ulaşmıştır.

Yine bu yıla ait bir kayıttan Fatma Hanım'ın *Beşiktaş inas Rüşdiye Mektebi'nde* müdire olarak görev yaptığını öğreniyoruz.²⁰ Bu bilgiye dayanarak, Fatma Hanım'ı şimdilik kız rüşdiyelerinde idarecilik yapan ilk kadın olarak kabul etmekteyiz. Bu mekteplerde nakış dersleri dışında derslere giren ilk hanım hocalar hakkındaki bilgi 1873 tarihine aittir. Bunlar: Beşiktaş inas Rüşdiye Mektebi'nde, muallime-i evvel Fethiye Hanım, muallime-i sâni Münire Hanım, riyaziye hocası Fatma Nigâr Hanım'dır.²¹ Dârülmualimât'ın ilk mezunları olan bu öğretmenler, resmî okuldan yetişerek eğitim tarihimizde görev alan ilk hanım öğretmenler olmaktadır.

1293 (1876) tarihinde kız rüşdiyelerinin durumu şöyle idi.²²

Rüşdiyenin adı	Bayan öğretmen sayısı	Erkek öğrt. sayısı	Toplam öğretmen	öğrenci sayısı
Sultan Ahmet	3	1	4	63
Atpazarı	3	-	3	30
Aksaray	3	2	5	54
Şehzade	3	2	5	25
İbrahim Paşa	3	-	3	26
Eski Ali Paşa	3	-	3	?
Eyüb	3	-	3	?
Üsküdar	3	-	3	?
Gülfem Hatun	2	-	2	?
Toplam (9)	26	5	31	?

1293 tarihli *Devlet Salnâmesi'nde* bazı rüşdiyelerdeki öğrenci sayısı verilmediğinden, toplam öğrenci sayısını da öğrenemiyoruz. Ancak, diğer sayılara bakıldığında bunun 300 civarında olduğu tahmin edilebilir. Okul sayısı sadece 1 artış gösterirken, hanım öğretmen sayısının erkek öğretmenlerin 5 katına ulaştığı dikkati çeker. Bu da, artık kız rüşdiyelerinde derslerin hanım hocalar tarafından verilmesi kararının büyük ölçüde gerçekleştirilmeye başlandığını göstermektedir.

1294 (1877) tarihinde İstanbul'daki erkek ve kız rüşdiyelerinin durumu şöyle idi.²³

20 **Aynı eser**, s. 139. Niyazi Berkes ise, kadınların okul yönetimi işlerine tayinlerinin 1883

yılında olduğunu iddia etmektedir. (A.g.e., s. 227).

21 **Devlet Salnamesi 1290**, s. 197

22 **Devlet Salnamesi 1293**, s.147-148

23 **Devlet Salnamesi 1294**, s.391-394, Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. II, ist. 1940, s. 740.

ERKEK RÜŞDİYELERİ

Okul adı	Öğrenci sayısı	mezun sayısı	öğretmen sayısı
Dârülmaarif	186	19	15
Aksaray'da Mahmudiye	142	8	9
Sultan Bayezid	107	-	4
Tophane	89	-	9
Şehzade	66	-	7
Zeyrek	106	-	7
Fatih	51	-	10
Sultan Selim	49	-	-
Galata	56	-	2
Mirgun	99	6	6
Beşiktaş	157	8	9
Tophane	122	1	9
Sütlüce	49	-	8
DavudPaşa	52	-	8
Eyüb	83	-	7
Üsküdar-ı Atik	121	11	9
Üsküdar Atlamataş	99	8	9
Beylerbeyi	75	-	8
Kanlıca	26	-	6
Odabaşı	27	-	8
Tophânelioğlu	33	-	5
Toplam (21)	1795	95	177

KIZ RÜŞDİYELERİ

Okul adı	Öğrenci sayısı	mezun sayısı	öğretmen sayısı
Sultan Ahmet	64	6	4
Şehzade	30	2	5
Aksaray	45	3	5
İbrahim Paşa	18	3	4
Eski Ali Paşa	36	6	4
Eyüb	20	-	4
Üsküdar	39	5	4
Üsküdar'da Gülfem Hatun	30	6	4
Atpazarı	27	4	4

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere, 1877 yılında İstanbul'da 21 erkek rüşdiyesine karşılık 9 kız rüşdiyesi bulunmaktadır. Bu durumda erkek rüşdiyeleri kız rüşdiyelerinin yaklaşık 2.5 katı olmaktadır. Bu oran öğrenci sayısı itibarıyla 1/6, mezun sayısı bakımından 1/3, öğretmen sayısı yönünden 1/4'dür. Kız rüşdiyelerinin sayısı az olduğu için öğretmen sayısının da az olması tabiidir. Ancak, öğrenci sayısına nispetle bakıldığında, kızlarda 8 öğrenciye 1 öğretmen düşerken, erkeklerde 11 öğrenciye 1 öğretmen düştüğü dikkati çeker.

1299-1311 tarihli Devlet Salnamelerinde kız rüşdiyelerinde görev yapan öğretmenlerin adları zikredilmemiş, sadece toplam öğretmen sayıları verilmiştir. Ancak, 1311-1328 (1893-1908) tarihleri arasında kız rüşdiyelerinde erkek hoca adına rastlanmıyordu. Buna dayanarak, 1299-1311 tarihleri arasında da erkeklerin görev yapmadığı tahmin edilebilir. Zaten, 1293 (1876) Salnâmesi'nde de 9 rüşdiyede toplam 5 erkek hoca bulunmaktaydı. Artık, bu son yıllarda, 1869 *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde* esas alınan, kız rüşdiye hocalarının hanım olması gayesine ulaşıldığı görülmektedir.

Bu tarihler arasındaki gelişmeleri belli aralıklarla şöyle verebiliriz.²⁴

1300 (1882-83)				1305 (1887-88)			
Rüşdiye adı	öğretmen sayısı	öğrenci sayısı	mezun sayısı	Rüşdiye adı	öğretmen sayısı	öğrenci sayısı	mezun sayısı
Mirgun	2	35	-	Mirgun	4	52	4
Gülfem Hatun	3	35	-	Gülfem Hatun	5	35	7
Aksaray	4	70	3	Aksaray	4	44	2
Sultan Ahmet	3	60	-	Sultan Ahmet	4	45	4
Küçük M. Paşa	4	30	-	Küçük M. Paşa	4	45	5
Beşiktaş	2	45	-	Beşiktaş	5	32	3
Doğancılar	3	35	-	Doğancılar	5	22	2
Fındıklı	2	30	-	Fındıklı	5	35	5
Şehzade	3	28	2	Eyüb	5	23	-
Atpazarı	3	55	1	Atpazarı	5	58	6
				Nakkaş Paşa	6	14	3
Toplam (10)	29	418	6	Toplam (11)	52	405	41

Bu bilgiler değerlendirildiğinde, 5 yıl içinde kız rüşdiyelerindeki öğretmen sayısının 29'dan 52'ye çıkarak yaklaşık 2 kat arttığı görülür. Ancak, öğrenci sayılarında bir artış olması gerekirken düşme olmuştur. Buna karşılık mezun öğrenci sayısında 7 kat artış meydana gelmiştir.

24 Devlet Salnamesi 1300; Devlet Salnamesi 1305, s. 241

1311-1326 (1893-1908) tarihleri arasında İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin bütün bocalan hanımıdır. Bu hususta daha iyi bir fikir sahibi olabilmek için, belli aralıklarla okullardaki sayılarını vermek istiyoruz.²⁵

Yıl	Rüşdiye Sayısı	Öğretmen Sayısı
1893-1894	9	27
1898-1899	9	31
1903-1904	12	40
1908	12	38

Bu bilgilerden, 15 yıllık süre içinde okul sayısının % 25, öğretmen sayısının ise % 40 oranında bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

İstanbul dışındaki vilayetlerde ilk kız rüşdiyelerine 1883-1884 yılına ait kayıtlarda rastlamaktayız.²⁶ Buna göre:

Vilayet	Öğrenci Sayısı
Selanik	77
Bursa	30
Kastamonu	38
Beyrut	?
Toplam (4)	145 ?

4 kız rüşdiyesinde - Beyrut hariç-145 öğrenci bulunmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul dışındaki vilayetlerde 385 erkek rüşdiyesinin olduğu düşünülecek olursa aradaki farkın ne kadar büyük olduğu anlaşılır. İstanbul'daki kız ve erkek rüşdiyelerinin bir birine oram 1/3 iken, taşrada bu oran 1/96 (yaklaşık 100 kat) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bundan sonraki tarihlerde ise, rüşdiyelerin vilayetlere göre dağılımı şöyledir.²⁷ (Bkz. Tablo-3 ve Tablo-4).

25 Devlet Salnamesi 1311, s. 415; Devlet Salnamesi 1316, s. 326-327; Devlet Salnamesi 1321, s. 429-430, Devlet Salnamesi 1326, s. 548-550.

26 Devlet Salnamesi 1301, s. 385-395. Ancak, Cahit Bilim, 1292, 1293 Devlet Salnameleri ile 1293, 1294 Bosna, Girit, Konya ve Yanya Vilayet Salnameleri kaynak göstererek, 1875'de Konya, Trabzon, Hanya (Girit) ve Bosna'da; 1876'da da Yanya (Yenişehir)'da ilk taşra kız rüşdiyesinin açıldığını söylüyor (Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Ank. 1982, H. O. Doktora Tezi, s. 83). Biz araştırmalarımız esnasında devlet salnamelerinde böyle bir bilgiye rastlamadık.

27 Devlet Salnamesi 1305, s. 241-253. "1323-1324 (1906-7) Maarif Nezâreti İstatistiği", Devlet Salnamesi 1328, s. 336-399

TABLO-3 1305 (1887-88) ERKEK VE KIZ RÜŞDİYELERİ

Vilayetler Rüşdiye sayısı	Erkek	Erkek öğrn. sayısı	Kız Rüşdiye sayısı	Kız Rüşdiye öğrn. sayısı
Şehremaneti	12	551	—	—
Edirne	24	?	3	?
İşkodra	5	300		
Selanik	14	?	2	?
Manastır	16	919		
Yanya	10	?	1	?
Cezâyir-i Bahr-ı Sefid	7	203	3	98
Hüdâvendigâr	25	1634	1	30
Mâmuretü'l-Aziz	11	573		
Karesi	16	724	—	—
Aydın	35	1277	1	40
Kastamonu	25	?	2	2
Ankara	17	915	—	—
Konya	28	1569	1	40
Diyarbakır	9	365	—	—
Sivas	18	1073	—	—
Trabzon	20	1363	—	—
Musul	7	318	—	—
Yemen	5	177	—	—
Erzurum	11	575	—	—
Suriye	17	?	2	?
Adana	9	519	—	—
Halep	16	971	—	—
Trablusgarb	2	111	1	30
Hicaz	—	—	1	20
Bağdat	8	377	—	—
Van	7	227	—	—
Bitlis	6	253	—	—
Serfiçe	4	155	—	—
Kosova	19	993	—	—
Dersim	6	222	—	—
Hakkâri	2	59	—	—
Kudüs Mutasarrıflığı	4	228	—	—
Basra	5	144	—	—
Bingazi	1	37	—	—
Bulgaristan	4	83	1	20
Rumeli-i Şarkî vilayeti	2	?	1	?
istanbul	20	1320	11	405
Toplam	435	18.234	31	683

TABLO-4
Rüşdiyeler (1906-1907)

Vilayetler	Resmî mektebler			Hususî Mektepler			Azınlık Mektepleri			Yabancı Mektepler		
	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma
Edirne	24	7	—	—	—	—	5	5	15	—	—	2
Erzurum	14	3	1	—	—	—	2	2	—	—	—	—
İstanbul	18	15	—	7	1	16	22	12	27	3	—	—
İşkodra	3	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
Adana	9	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Ankara	18	3	—	—	—	1	16	5	8	—	—	—
Aydın	10	—	—	1	—	—	9	5	20	—	—	1
Bitlis	3	1	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—
Basra	6	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1
Bağdat	8	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beyrut	9	4	—	6	—	—	4	—	2	12	10	10
Cezâyir-i												
Bahr-ı Sefid	5	3	—	—	—	—	31	5	7	1	—	—
Hicaz	3	—	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—
Halep	16	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hüdâvendigâr	24	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Diyarbakır	10	1	—	—	—	—	32	—	2	—	—	—
Suriye	6	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—
Sivas	8	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Amasya	7	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Karahisar-ı												
Şarkî	5	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Tokat	3	—	—	—	—	—	1	1	1	2	2	—
Trablusgarb	3	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Trabzon	21	1	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—
Kastamonu	21	2	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—
Konya	25	2	—	—	1	—	5	—	2	—	—	—
Kosova	24	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ma'muratül-												
Aziz	13	1	—	—	—	—	12	7	4	—	—	4
Manastır	16	4	—	2	2	2	20	8	10	1	1	—
Musul	4	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Van	4	1	—	—	—	—	3	1	1	2	1	—
Yanya	9	2	—	—	—	—	41	7	3	—	—	—
Yemen	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Müstakil Sancaklar												
İzmit	8	1	—	—	—	—	6	1	2	—	—	—
Bingazi	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Canik	5	2	—	1	—	4	—	—	—	—	—	—
Çatalca	1	—	—	—	—	—	10	5	3	—	—	—
Zor	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kudüs-i Şerif	4	—	—	—	—	—	1	—	—	8	4	—
Kal'a-i												
Sultaniye (Çanakale)	5	2	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
TOPLAM	382	79		24	6	24	228	68	114	33	20	18

1323-1324 (1906-1907) yıllarında ülkede bulunan resmî ve hususî rüştiyelerin sayıları şu şekildeydi:

	Müslim	Gayri Müslim	Yabancılar
Erkek Rüşdiyesi	406	228	33
Kız Rüşdiyesi	85	68	20
Karma Rüşdiye	25	114	18

Bu bilgilere göre, müslümanlarda erkek rüşdiyeleri kız rüşdiyelerinin yaklaşık 5 katı iken, gayri müslimlerde 3 katıdır. Karma okullarda ise gayri müslim okul sayısı müslüman karma okullarına göre 4 kat fazladır. Yabancılarda erkek rüşdiyeleri yine fazla olmakla birlikte, aralarındaki fark daha az olup, 2/3 oranındadır.

Toplam olarak bakıldığında -yabancı okullara daha çok gayri müslimlerin rağbet ettiğini kabul ederek- ülkede 516 müslüman, 481 gayri müslim rüşdiyesinin bulunduğu anlarız. Gayri müslimlerin nüfus bakımından daha az olduğu dikkate alınır, okul sayılarının bir hayli yüksek olduğu; buna karşılık Osmanlılarda eğitime rağbetin pek fazla olmadığı anlaşılır. Bu durumu kız rüşdiyeleri açısından düşünürsek, 88 gayri müslim kız rüşdiyesine karşılık 85 müslim kız rüşdiyesinin bulunduğu görürüz. Karma okullarda ise, yabancıları da dahil edersek, 132 gayri müslim karma okuluna karşılık 25 müslim karma okulu mevcuttur. Burada 5 kat bir fazlalık dikkati çeker.

Bütün bu mukayeseli bilgiler bize çok müsbet neticeler vermiyorsa da, ilk kız rüşdiyesinin 1859'da açıldığını düşünecek olursak, 47 yıllık sürede 85 kız rüşdiyesinin açılmış olmasını bir başarı olarak değerlendirebiliriz. Bu artışta II. Abdülhamid döneminin payı büyük görünüyor. O zamana kadar ülkede kız rüşdiye sayısı 9 ve bunların tamamı İstanbul'da iken, bu 33 yıllık dönemde 76 yeni okul açılarak sayı 85'e çıkarılmıştır. Bunlardan 7'si İstanbul'da, diğer 69'u da taşrada bulunmaktadır.

Bu gelişmeleri değerlendirirken, Tanzimat döneminde açılmış olan *Kız Öğretmen Okulunun* rolünü gözardı etmemek lâzımdır. Zira, bu okulun mezunları sayesinde hanım öğretmenlerin sayısı çoğaldıkça, kız rüşdiyelerindeki öğrencilerin sayısında da artış meydana gelmiştir. Kız rüşdiyelerine gösterilen bu rağbet, yeni okulların açılmasında etkili olmuştur.

b. Kız İdadisi

Kızlar için ilk idadi II. Abdülhamid döneminde Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında 13 Mart 1880'de açılmıştır.²⁸ Okul için Babâli Caddesi'nde bir konak kiralanmıştır. Burada Avrupa standartlarına uygun eğitim veriliyor, Türkçe ve genel kültür derslerinden başka

²⁸ Ünal, A.g.e. s. 46, Koçer, A.g.e., s. 131. Buna karşılık Osman Ergin, ilk kız idadisinin 1913'de açıldığını söylemektedir (A.g.e., C. IV, s. 1192).

Fransızca, Almanca, İngilizce, müzik ve elişî dersleri de yer alıyordu. Buna rağmen, ilgisizlikten dolayı okul iki yıl sonra kapanmıştır.²⁹

Fakat, okulun açılması, eğitim tarihi -hususiyile hanımların eğitimi- açısından önemlidir. Bu okul, kızlara lise seviyesinde eğitim verme teşebbüslerinin ilk örneğini teşkil etmektedir.

1323-24 (1906-7) *Maarif Nezareti İstatistiğine* göre, ülkedeki idadilerin vilayetlere göre dağılımı şöyle idi (Bkz. **Tablo-5**).³⁰

Söz konusu tabloya bakıldığında, bu tarihlerde resmî kız idadisi bulunmadığı dikkati çeker. Hususî olarak da yalnızca Manastır vilayetinde 1 kız idadisi, İstanbul'da 3 karma idadi olduğu görülür. Bu bilgilere dayanarak, kızların idadi tahsiline II. Abdülhamid devrinde başladığı söylenebilir. Ancak, verilen sayılar yeterli değildir. Aynı yıllarda ülkede gayri müslimlere ait 12, yabancılarla ait 17 kız idadisi bulunmaktadır.

Okulların böylesine az olmasının en önemli sebebi, okula ilginin fazla olmamasıdır. Çünkü, kızlar idadide okuyacak yaşa gelinceye kadar evleniyorlardı. Evlenmeseler bile, halk kızlarını o yaşta okula göndermek istemiyordu. Okutmak isteyenler de Kız öğretmen Okulunu tercih ederek, onları bir meslek sahibi yapmayı gaye ediniyordu.

Eğitimin gereği konusunda halkta bir aydınlanma meydana geldikçe, zamanla bu okulların sayısı da tedricî olarak artacaktır.

3. Meslekî Eğitim

Tanzimat dönemi, kızlara meslekî eğitim verilmesinin başlangıcı olmuştur. *Ebe Mektebi*, *Kız Sanayi Mektebi*, *Kız öğretmen Okulu* gibi mesleki eğitim veren okullar ilk defa bu dönemde açılmıştır.

a. Ebe Mektebi

Osmanlılarda kadınlar sağlıkla ilgili bilgileri tamamen çevrelerinden edinmekteydi. Bu konuda kadınların toplu olarak eğitilmesi ilk defa Tanzimat döneminde düşünülmüştür. *Tıbbiye Mektebi'nde* ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından 1842'de hükümete bir tahrir verilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1843 yılında *Tıbbiye Mektebi'nde*. ebelik eğitimine başlandı.

Burada eğitim mankenler üzerinde yapılmaktaydı. Ayrıca, ebe hanımların yapacakları meslekî tatbikat sırasında yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmişti.³¹ Ancak, diğer bazı dersleri erkeklerden alıyorlardı. Böylece, ilk defa genç müslüman kızları erkeklerden ders almış oluyorlardı.

29 Unat, A.g.e., s. 46, Koçer, A.g.e., s. 131

30 **Devlet Salnamesi 1328**, s.

31 336-399 Unat, A.g.e., s. 63.

TABLO-5
İDADİLER

Vilayetler	Resmî mektebler			Husufî Mektepler			Azınlık Mektepleri			Yabancı Mektepler		
	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Karma
Edirne	6	—	—	—	—	—	3	—	—	—	2	—
Erzurum	2	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—
İstanbul	9	—	—	3	—	3	4	5	1	—	—	—
İşkodra	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Adana	1	—	—	—	—	—	2	—	1	1	—	5
Ankara	5	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—
Aydın	3	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	1
Bitlis	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Basra	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Bağdat	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beyrut	5	—	—	1	—	—	1	1	—	11	7	4
Cezâyir-i												
Bahr-ı Sefid	3	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—
Hicaz	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Halep	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hüdâvendigâr	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Diyarbakır	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Suriye	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2	—
Sivas	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Amasya	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Tokat	1	—	—	—	—	—	2	2	—	2	2	—
Trablusgarb	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Trabzon	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Kastamonu	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Konya	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kosova	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ma'muratü'l-												
Aziz	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Manastır	4	—	—	1	1	—	5	1	—	—	—	—
Musul	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Van	2	—	—	—	—	—	2	1	—	3	2	—
Yanya	4	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—
Yemen	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Müstakil Sancaklar												
İzmit	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Canik	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Çatalca	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Kudüs-i Şerif	1	—	—	—	—	—	3	—	—	3	—	—
Kal'a-i												
Sultaniye	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
TOPLAM	88	—	—	10	1	3	39	12	5	25	17	12

Bu şekilde eğitime başlayan kurslar 1845'de ilk mezunlarını vermiş ve bunlar padişah huzurunda diplomalarını almışlardır, ilk mezunların 10'u müslüman, 26'sı hris-tiyan idi.

Okula öğrenci alımında okuma-yazma şartı bile aranmıyordu. İlkokul mezunu olma şartı ancak II. Meşrutiyet'ten sonra aranacaktır.³²

1905'de *Askerî ve Mülkî Tıbbiyeler* Haydarpaşa'ya nakledilince boş kalan binada, *Kadırga Velâdetnâmesi* adı altında müstakil bir ebe mektebi açılmıştır. Bunun yanında bir de *Doğum Serîriyyatı* (Klinik) açılması ile ebe mektebinin temeli atılmış oldu.³³

Bu durumda Ebe Mektebi mezunlarını, Osmanlı imparatorluğu'nda meslekî eğitim gören ilk hanımlar olarak kabul etmekteyiz.³⁴

b. Kız Sanayi Mektepleri

Kız Sanayi Mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmek ve bunlardan ekonomik fayda sağlamak amacıyla açılan okullardır.

Bu doğrultuda hanımlara teknik eğitim verilmesinin başlangıcı olarak ilk kız rüşdiyesinin açılışı (1859) kabul edilmekte, sebep olarak da ders programında "nakış" dersinin varlığı gösterilmektedir.³⁵ Ancak, kanaatimizce, Midhat Paşa'nın 1864'de ordunun dikim ihtiyacını karşılamak üzere öksüz kızlar için açtırmış olduğu *Islahhâne'yi*³⁶ kız teknik eğiliminin başlangıcı olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Bundan sonra da Tophane Nezâreti tarafından Yedikule'de "dikimhane" niteliğinde bir Kız Sanayi Mektebi kurulmuşsa da, bilahere *Ticaret Nezâreti'nde* bağlanan okul 1884 yılında kapanmıştır.³⁷

1292 (1875) ve 1293 (1876) tarihli *Devlet Salnamelerinde inas Sanayi Mektebi* adıyla zikredilen okul bu olmalıdır. Okulda 5 müslüman erkek hoca ve 1 de gayri müslim hanım hoca görev yapmaktadır. Öğrenci sayısı ise 152'dir.³⁸

Daha sonraki yıllarda tekrar *Ticaret Nezâreti'ne* bağlı olarak *Erkek ve Kız Sanayi Mektepleri* Umum Müdürü Albay Hüsnü başkanlığında önce Sultan Ahmet'de yatılı ve gündüzlü, sonra da Süleymaniye'de sadece gündüzlü olarak *Kız Sanayi Mektebi* açılmıştır. Bu okullar 1887'de Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştır.³⁹

32 Ergin, A.g.e., s. 542-543. Ancak bir görüşe göre bu şart 1895'den sonra konmuştur (Osman Şevki Uludağ, "Türk Kadınlarının Hekimliği", III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943), Ank. 1948, s. 446).

33 Ergin, A.g.e., C. II, s. 543.

34 Bernard Caporal. **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ank. 1982, s. 105.

35 Akyüz, A.g.e., s. 117; Unat, A.g.e.. s. 80d, 80e

36 Akyüz, A.g.e., s. 117; Koçer, A.g.e., s. 93.

37 Unat, A.g.e., s. 80e.

38 **Devlet Salnamesi 1292**, s. 136; **Devlet Salnamesi 1293**, s. 139.

39 Unat, A.g.e., s. 80e.

Elimizdeki bilgilere göre bu tarihte 3 Kız Sanayi Mektebi varken, 1887-88 yıllarında yatılı ve gündüzlü olmak üzere 2 Kız Sanayi Mektebi bulunmaktaydı.⁴⁰

Bunlardan *Leylî inâs Sanayi Mektebi'nde* 6'sı müslim, 6'sı gayri müslim olmak üzere 12 hanım ve ayrıca 4 erkek öğretmen görevliydi. İdareci olarak da 1 erkek ve 1 gayri müslim kadın müdür bulunmaktaydı. Toplam olarak 18 öğretmen ve 95 öğrenci vardı.

Nehârî inâs Sanayi Mektebi'ndeki öğretim kadrosu ise, 4 müslim, 3 gayri müslim hanım ve 3 erkek hocadan ibaretti. İdareci olarak da yine 1 erkek ve 1 gayri müslim hanım müdür görev yapmaktaydı. Toplam öğretmen sayısı 12, öğrenci sayısı 83'dür.

Ayrıca, ücretsiz olarak 82 öğrenciden bahsedilmekteyse de bunların hangi okula gittiği belirtilmemektedir. Bu durumda 1886 yılında Kız Sanayi mekteplerinde toplam 260 öğrencinin okuduğu söylenabilir.⁴¹

1890 yılına gelindiğinde, *Üsküdar Kız Rüşdiyesi'nin* üçüncü Kız Sanayi Mektebi haline getirildiğini gösteriyoruz.⁴² Salnamedeki bilgilerde bunu desteklemektedir.⁴³ Zira, ilk defa 1891 yılına ait salnamede *Üsküdar Nehârî Kız Sanayi Mektebi'nin* adı geçmektedir. Okulun muallime-i evveli Hayriye Hanım'dır.

Bundan sonraki tarihlerde -Meşrutiyete kadar- salnamelerde sadece bu üç okulun adı zikredilmektedir. Hepsinde de 1 erkek ve 1 gayri müslim hanım müdür görev yapmaktadır. Bunun dışındaki hocaların tamamı müslüman hanımlardır. Ancak bu okullardaki öğretmen sayısı -müdürler dahil olmak üzere-12-18 arasında değişirken, bu tarihlerde 3-6 arasındadır, öğrenci sayılan hakkında ise bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁴

Kız Sanayi Mekteplerinin öğrenim süresi *17 Mayıs 1884 Nizamnâmesi'ne* göre ibtidâî sınıflarıyla birlikte 5 yıldır. Sabahlan genel bilgiler, öğleden sonraları ise elişi, piyano, müzik gibi dersler gösterilmektedir.⁴⁵

Yatılı olan *Kız Sanayi Mektebi'ne* ilk yıllarda sadece yetimler almıyor, her türlü giderleri devletçe karşılanıyordu. Bu okulların Maarif Nezâreti'ne bağlanmasıyla kız teknik eğitiminin düzenlenmesi ve yönetilmesi maarif hizmetleri arasında yer aldı. Ancak, bu husus, Cumhuriyet dönemine kadar layikiyle uygulanamamış, faaliyetler devlet merkezinin dışına çıkamamıştır.

40 Devlet Salnamesi 1305, s. 237-238.

41 Aynı yer.

42 Unat, A.g.e., s. 80e.

43 Devlet Salnamesi 1309, s. 376-377.

44 Devlet Salnamesi 1310; s. 392-393; 1311, s. 410-411; 132, s. 426, 427; 1313, s. 452-454; 1314, s. 462; 1315, s. 291; 1316, s. 323-324; 1317, s. 306; 1318, s. 342; 1319, s. 380-381; 1320, s. 396-397; 1321, s. 426; 1322, s. 443-444; 1323, s. 448-449; 1324, s. 537; 1325, s. 337; 1326, s. 544

45 Unat, A.g.e., s. 80e. Kayıtlarda ders programı ile ilgili bilgi verilmemekle birlikte, hangi hocanın hangi derse girdiği belirtildiği için, okulda nakış, piyano, modistre, dikiş, kanive, dival, resim gibi derslerin okutulduğunu söyleyebiliriz (Devlet Salnamesi 1305, s. 237-238).

İstanbul dışında bu konuda bazı uygulamalar görülürse de bunların pek nitelikli oldukları söylenemez. Kastamonu ve Trablusgarb'da açılan ilkokul seviyesindeki *Hami-diye Sanayi Mektepleri* ile, İskodra'da kimsesiz kızlar için açılan *İslahhane* bu hususa örnek verilebilir. Bu sayede, her hangi bir geliri olmayan bu hanımların başkasına muhtaç olmaktan kurtarılarak, üretici durumuna getirilmeleri sağlanmak istenmiştir.

5 Temmuz 1899'da Maarif Nezareti'ne bağlı olarak yedi yıllık bir *Dârü'l-Eytâm* açılması ve burada el işleriyle birlikte tatbikî sanatlarla da yer verilmesi düşünülmüştü. Fakat bu gerçekleştirilemedi.

Maarif Nezâreti 1900 yılında Kız Sanayi Mekteplerinin programını genişleterek genel bilgi derslerini artırmış, öğrenim süresini de 7 yıla çıkarmıştır.

Kız çocuklarının iyi bir ev kadını olmalarını sağlamak gayesiyle Madam Kolp tarafından 19 Teşrinievvel 1325 (1909) yılında Mahmutpaşa'da *Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi* açılmıştır. Okul, şahzâde Abdülmecid Efendi'nin himayesinde şu heyet tarafından idare edilmekteydi: Dahiliye Nâzın Tal'at, Adliye Nâzın Necmeddin (Kocataş) Mâliye Nâzın Câvid, Dr. Besim Ömer (Akalın) ve Hüseyin Cahit.⁴⁶

Yine aynı yıl Bakırköy'de de İttihat ve Terakki'nin himâyesi altında *inâs ittihad-ı Osmanî Mektebi'nin* açıldığını görüyoruz. Bu mektebin açılmasında Selânikli zenginlerin de büyük rolü olmuştur. Okulda çocuk bahçesi, ibtidâi, rüşdî ve idâfî sınıflar bulunmaktaydı. öğrencilerden ayda 30-40 kuruş ücret alınan okulun gayesi, millî terbiye'ye sahip, aklını iyi kullanan kişiler yetiştirmektir. Okulda dersten başka el işi, makina, dikiş, jimnastik, bıçkı, dantela, çamaşır gibi el hünarları de gösterilmekteydi. Ayrıca, dışarıdan başvuran hanımlar içinde piyano, jimnastik, terzilik, makina ve el işi dersleri verilmekteydi. Okula ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlı kızları alınmaktaydı.⁴⁷

1911 yılından itibaren⁴⁸ yeterli olmaması gerekçesiyle bu okulların yatılı kısmı kaldırılarak İstanbul Vilayeti özel İdaresi'ne devredilmiştir. 1913'den itibaren, önce 4 yıllık idadi ve 1 yıllık öğretmen yardımcılığı sınıfı olan 5 yıllık bir okul haline getirilmiştir. Sonradan ilk kısımları 9 yıllık olmuş, Almanya'dan uzmanlar getirilerek ıslahı için tedbirler alınmıştır, *İstanbul vilayeti Genel Meclisi* 1920 yılında bütçe darlığı sebebiyle özel idare dışında bulunan bu okulları kaldırmaya karar vermiştir. Bu sefer Maarif Nezâreti, *inas Sanayi Sultanisi* adı ile ilkokula dayalı 4 yıllık kız meslek okulu halinde bütçeye dahil etmiştir. Bunlardan kız okullarına kadınlık dersleri için öğretmen yetiştirmeyi de sağlamak amacıyla bazı meslekî dersler koyarak belli bir hususiyet ka-

46 Tanin, 28 Ağustos 1909; Ergin, A.g.e., C.IV. s. 1190-1191; Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918) Ank. 1978, s. 397

47 Ergin, A.g.e., s. 1191-1192.

48 Yeni bir bölüm açacak kadar bilgi bulunmadığından, Meşrutiyet devrinde yapılanları da buraya almayı uygun gördük.

zandırmaya çalışılmıştır. Bu uygulama 1927 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren bu okullar *Kız Sanat Enstitüleri* olarak teşkilatlanmıştır.⁴⁹

II. Abdülhamid döneminde Kız Sanayi Mekteblerinin sayıları artırılmak istenmişse de istenen neticeye erişilememiştir. Bu okullar hep kısa ömürlü olmuştur. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi maddî sıkıntı olmalıdır. Çünkü, sanayi mektepleri diğer okullara göre daha masraflıydı. Bu durum daha sonraki yıllar için de geçerlidir. Bu yıllarda da yapılanlar yetersiz kalmıştır denebilir.

c. Darülmualimât

Türk kadınının eğitim tarihindeki en önemli olaylardan biri de *Darülmualimât'ın* açılmasıdır. Zira, bu okulun açılmasıyla kadınların eğitim imkânları genişlemiş, ona yeni bir çalışma ortamı hazırlanmıştır.

Böyle bir okula ihtiyaç olduğu daha 1869 *Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinde* belirtilmiş bulunuyordu. Ancak, okulun açılışı 26 Nisan 1870'de gerçekleştirilebildi. Açılışa bir konuşma yapan Saffet Paşa, İslâmiyetin kadın eğitime karşı olmadığını belirterek, çocukların iyi yetiştirilebilmesi için kadınların yeterli eğitimden geçirilmeleri gerektiğini söylüyordu. Ayrıca, o güne kadar 7 kız rüşdiyesi açıldığı halde kadın hoca bulunmadığından okulların pek rağbet görmediğini de belirtiyordu.⁵⁰ Bu sözlere dayanarak, *Dârülmualimât'ın* gayesinin kız okullarına öğretmen yetiştirmek olduğu söylenebilir.

Okul, sıbyan ve rüşdiye şubesi okul ikiye ayrılacak, her şube de ayrıca müslim ve-gayri müslim olmak üzere bölünecekti. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi iki, rüşdiyeninki ise üç yıl olacaktı.⁵¹

1893'deki düzenleme ile 6 yıllık bir *ihtiyat Kısmı* getirilmiştir. Burası, kız rüşdiyeleri düzeyinde olup *Dârülmualimât'a* öğrenci yetiştirmekteydi. Zira, buradan veya rüşdiyelerden mezun olanlar *Dârülmualimât'a* imtihansız olarak alınıyorlardı.⁵² Diploması olmayanlar ise imtihana tâbi tutuluyorlar, başarı durumlarına göre sıbyan ve rüşdiye şubelerine ayrılıyorlardı. Mezun olan sıbyan mektebi hocaları, tekrar bir imtihanla rüşdiye şubesine devam edebiliyorlardı.⁵³ İhtiyacı olanlara bugünkü krediye benzer bir maaş bağlanıyor, bunun karşılığı olarak mezuniyet sonrası en az beş yıl mecburî hizmet isteniyordu. Hizmet yapmayanlardan ise verilen ücretler geri alınıyordu.⁵⁴

49 Unat, A.g.e., s. 80e-80f.

50 Ergin, A.g.e., C. II, s. 671-673; Afetinan, "Türkiye'de ilk Kız öğretmen Okulu Dârülmualimât 1870", *Türk Kadını*, Sayı 2, Ank. 1966, s. 6.

51 Ergin, A.g.e., C. II, s. 668; Bilim, A.g.e., s. 118. Ancak kaynaklarda okulun üç yıllık eğitim verdiği belirtilmektedir (Devlet Salnamesi 1295, s. 254; Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1317, s. 321). Ayrıca, okulun süresi 1890 yılında 2, ertesi yıl 3 olarak gösterilmiştir. Bu değişikliklerin sebebi bilinmemektedir (Ergin, A.g.e., C. II, s. 676).

52 Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiye 1317, s. 321; Akyüz, A.g.e., s. 159. 53

Koçer, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", A.Ü. Eğitim Fak. Derg., C. V, 1972, s. 98. 54Tevfik

Temelkuran, "ilk Kız öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. VI, Sayı 36, Eylül 1970, s. 62.

Dârülmua'llimât'ın ders programı şöyle idi:

1. Yıl: Ulûm-ı diniyye, Kıraat-ı Türkiyye, Arabî, Fârisî, Lisân-ı Osmanî ve İmlâ, Resim, Sülûs, Rik'a, Dikiş.

2. Yıl: Arabî, Fârisî, Coğrafya, Hesap, Tarih-i Osmanî, İnşâ-yı Türkî, Kavâid ve İmlâ, Sülûs, Rik'a, Resim, Makina.

3. Yıl: Arabî, Fârisî, Nakış, Hesap, imlâ ve İnşâ, Coğrafya, Tarih-i Osmanî, Sülûs, Rik'a, Resim, Makina.⁵⁵

1876 yılına ait olan bu program daha sonraki yıllarda değişikliğe uğramıştır. Meselâ, 1897-98 yılı programına Usûl-i Tâlim ve Terbiye dersinin konmuş olması önemli bir değişiklik olarak görünmektedir.⁵⁶ Öğretmen yetiştiren bir okulda eğitim derslerinin bulunmaması oldukça büyük bir eksiklikti. Aslında bu ders daha 1879'da konmuş ve hocalığına da Aristokli Efendi getirilmişti. Ancak, bir sene sonra kaldırılan bu ders 1891'de yeniden konmuştur.⁵⁷ Bu dersin tekrar konmasında Ayşe Sıdika Hanım'ın rolünü belirtmek lâzımdır. O, Maarif Nezâreti'ne, öğretmen yetiştiren bir okulda eğitim derslerinin eksikliğinden doğacak sakıncaları belirten bir taktir sunmuş ve uygun bulunarak bu dersin hocalığına da kendisi getirilmiştir.⁵⁸

Dârülmua'llimât'a ilk olarak 32 öğrenci kaydolmuştur. Maarif Nezâreti'nin açtığı imtihana 32 öğrenci katılmış ve hepsi de başarılı bulunmuştur.⁵⁹

Okulun öğretmen, öğrenci ve mezun sayıları hakkındaki bilgileri şöyle gösterebiliriz:⁶⁰

55 Devlet Salnamesi 1294, s. 387. öğrencilerin okula üçüncü sınıftan başladıklarını unutmamak gerekir. Son sınıf öğrencisi birinci sınıf olmaktadır (Ergin, A.g.e., C. II, s. 675).

56 Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, 1316 s. 292; 1317, s. 342.

57 Ergin, A.g.e., C. H, s. 675.

58 Ulemâdan Mustafa Efendinin kızı olan Ayşe Sıdika Hanım, şair Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın eşidir. Vakıf olan Zabyan okulunda eğitim görmüş, II. Abdülhamid zamanında Dârülmua'llimât'ta coğrafya, ahlâk, elîşi ve pedagoji öğretmeni olarak görev yapmıştır. Rumca, İngilizce ve Fransızca bilen Ayşe Sıdika Hanım, derslere hazırlanırken yabancı kaynaklardan da faydalanıyordu. Sonraları Usûl-i Tâlim ve Terbiye adlı eserde topladığı ders notları Dârülmua'llimât'ta ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitap bizde Avrupa sistemine uygun ilk pedagoji kitabı kabul edilmektedir (Ferid Râgıp Tuncor, "Ayşe Sıdika". Türk Kadını, Yıl : I, Sayı: 7, Aralık 1966, s. 18).

59 Bilim, A.g.e., s. 119.

60 Bu tabloda yer alan bilgilerden mezun öğrenci sayısı, 1316, 1317, 1318 tarihli Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye'lerden, diğer bilgiler ise Devlet Salnâmelerinden alınmıştır. Ancak, Devlet Salnâmelerinden alınan bilgilerin bir yıl öncesine ait olduğu daima göz önünde bulundurulmalıdır. Mezun sayıları ise aynı yılı göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda kullanılan Devlet Salnâmeleri'nin tarihleri ve sayfa numaraları şunlardır: 1289, s. 225; 1290, s. 197; 1291, s. 197; 1292, s. 137; 1293, s. 140; 1294, s. 387; 1295, s. 254; 1296, s. 74; 1297, s. 404; 1298, s. 269-70.

Dârümuallimât

Yıl	Bayan sayısı	Öğrt. Erk. sayısı	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı	Mezun sayısı
1289 (1872-73)	-		8	50	20
1290(1873-74)	2		?	7	17
1291 (1874-75)	2		5	31	20
1292(1875)	2		6	58	861
1293(1876)	2		6	62	9
1294(1877)	2		6	50	5
1295 (1878) ⁶²	3		7	37	-
1296(1878-79)	3		4	46	-
1297 (1879-80)	3		4	25	-
1298(1880-81)	2		5	16	-
1299(1881-82) ⁶³	?		?	67	15

Dârümuallimât ile *Dârümuallimîni* karşılaştıracak olursak, meselâ 1293, (1876) yılında, *Dârümuallimât'ta* 8 öğretmen ve 50 öğrenci mevcutken, İstanbul *Dârümuallimi'nde* 17 öğretmen ve yaklaşık 200 öğrenci bulunduğu görülür.⁶³ Bu da öğretmenlerde 1/2, öğrencilerde 1/4'lük bir nisbet demektir.

Dârümuallimât'ın açılışında sıbyan ve rüşdiye şubelerinin bulunacağı belirtildiği halde, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri ancak 1882-83 yıllarından itibaren öğrenebilmekteyiz.⁶⁴

Yıl	Rüşdiye Şubesi			Sıbyan Şubesi				
	E.Öğrt. sayısı	II.Öğrt. sayısı	Öğrenci sayısı	E. Öğrt. sayısı	II. Öğr. sayısı	Öğr. Topl. sayısı	Mezun sayısı	
1300(1882-83)	4	3	26		4	103	129	11
1301 (1883-84)	8	3	42		4	101	143	19
1302(1884-85)	7	6	31		7	128	159	22
1303 (1885-86)	3	5	61		6	122	183	30

61 Ancak, 1294 tarihli Devlet Salnamesine göre (s. 387), 1292 (1875) yılında 13 öğrenci mezun olmuş, bunlardan 8'i rüşdiye, 5'i sıbyan mekteplerine öğretmen olmuşlardır (Ayrıca bkz. Ergin, A. g. e., C. II, s. 674). Rus Harbi sebebiyle okul iki yıl kapanmış, dört yıl mezun verememiştir (Ergin, A. g. e., C. II, s. 675).

62 1299 (1881-82) yılına ait bu bilgiler 1300 tarihli Devlet Salnamesinden alınmıştır (s. 193).

63 Devlet Salnamesi, 1294, s. 9.

64 Bkz. Devlet Salnamesi, 1300, s. 192-193; 1301. s. 378-79; 1302, s. 400; 1303, s. 324-25; 1304, s. 312; 1305, s. 229.

1304(1886-87)	3	5	60	7	105	165	23
1305(1887-88)	3	7	37	5	98	128	4

1306-1310 (1888-1893) yıllarına ait *Devlet Salnamelerinde* verilen bilgilerin tamamı öğretmenlerle ilgili olup, bunlar da 1305 (1886-88) yılına ait bilgilerin aynısıdır.⁶⁵ 1313-1328 (1895-1910) *Devlet Salnamelerinde* de sade öğretmenlerle ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre bu yıllarda okulda müdürden başka erkek hoca yoktur. Bunun haricindeki hocaların tamamı müslüman hanımlardır ve sayıları 4-6 arasında değişmektedir.⁶⁶ Ancak,, Maarif Nezâreti'nin yayınladığı istatistiklerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, 1315 yılında, müdür dahil 8 erkek, 11 hanım hoca görevlidir. Hanımlardan 1 muavin ile 1 piyano öğretmeni gayri müslimdir.⁶⁷ 1316 yılında da, 7 erkek, 19 hanım öğretmen olduğu kayıtlıdır. Hanım öğretmenlerin 3'ü gayri müslimdir⁶⁸.

Bu yıllarda okulun öğrenci sayısı hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Yukarıda belirttiğimiz gibi *Devlet Salnamelerinde* sadece öğretmenlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Yalnız, 1314-15 (1896-1898) yıllarına ait bir kayıttan öğrenci sayısının 517 olduğunu görmekteyiz.⁶⁹

Okulun 1888-1898 yılları arasındaki mezun sayıları ise yıllara göre şöyledir :⁷⁰

1306(1888-89)	14
1307 (1889-90)	7
1308 (1890-91)	17
1309 (1891-92)	12
1310(1892-93)	10
1311(1893-94)	11
1312(1894-95)	15
1313 (1895-96)	13
1314(1896-97)	20
1315(1897-98)	26

65 Devlet Salnamesi, 1306, s. 316; 1307, s. 354; 1308, s. 354; 1309, s. 376-77; 1310, s. 392-93.

66 Bkz. Devlet Salnamesi, 1313, s. 452; 1314, s. 460-62; 1315, s. 290-291; 1316, s. 322-23; 1317, s. 306-7; 1318, s.342; 1319, s. 380; 1320, s.396; 1321 s. 425-26; 1322, s. 443; 1323, s. 488; 1324, s. 537; 1325, s. 537; 1326, s. 544; 1327; s. 356; 1328, s. 328. Ancak, 1905-1907 yılları arasında müdürün yanında bir de erkek öğretmen bulunduğu kayıtlıdır (Devlet Salnamesi, 1323, s. 488; 1324, s. 537).

67Salnâme-i Nezâreti Maarif-i Umûmiye, 1316, s. 239.

68 Aynı e., 1317, s. 706.

69 Aynı e., s. 706.

70 Aynı e., 1316, s. 640-45; 1317, s. 706-713; 1318, s. 771-777.

Dârümuallimât açılırken, öğretmenlerin hanım olması istenmesine rağmen, bu husus, öğretmen yokluğu sebebiyle ilk yıllarda gerçekleştirilememiştir. önceleri sadece müzik ve nakış derslerine hanım hocalar girmektedir ve hemen hemen yarısı gayri müslim idi. Bu durum 1872-1882 yıllarında hep böyle devam etmiştir. Zamanla, *Dârümuallimât*'ın yetiştirdiği öğretmenler kendi okullarında görev almaya başlayınca, erkek hocalarla birlikte gayri müslim hanım hocaların sayısında da bir azalma olmuştur. 1882 yılından itibaren hanım hocaların sayısı erkek hocaları geçmiştir. 1893'den sonra ise erkek öğretmen yok denecek kadar (1-2 civarında) azalmıştır.⁷¹

Dârümuallimât'ta kadınların idareci olarak görev alması ilk olarak 1881 yılına rastlar. Bu tarihte Refika Hanım'ın bir erkek müdürle birlikte müdire olarak görev aldığını görüyoruz.⁷²

Dârümuallimât'ta görevlendirilen ilk hanım hocalar ise nakış hocaları Hatice Hanım ve Madam Armik'tir.⁷³ Bizim tesbitlerimize göre, Müzik ve Nakış haricinde derse giren ilk hanımlar Tarih-i Osmanî hocası Nakiye Hanım ve Rık'a hocası Besime Hanımdır.⁷⁴

Dârümuallimât ilk mezunlarını 1289 (1872-73)'de vermiştir. Bunların toplam sayısı 20'dir.⁷⁵ Okulun mezun sayısı sonraki yıllarda giderek azalmış, 1876'da bu sayı 5'e düşmüştür. Okul 93 harbi sırasında iki yıl kapalı kalmış, bu sebeple 1877-1880 yılları arasında dört yıl süreyle mezun verememiştir. Bundan sonraki yıllarda yeniden mezun vermeye başlamışsa da, mezunların sayısı toplam öğrenci sayısına nisbetle daima düşük olmuştur. Meselâ, ilk öğrencilerden 2/3'ü mezun olurken, bu oran 1300 (1882-83)'de 1/4, 1304 (1886-87)'de 1/2, 1315 (1897-98)'de 1/6 civarında gerçekleşebilmiştir.

Okuldaki öğrenci sayısı, hanım öğretmenlerin sayısına paralel olarak bir artış gösterdiği halde, mezun sayısının azalması, öğrencilerin çeşitli sebeplerle okuldan ayrılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

ilk *Dârümuallimîn* 1848'de İstanbul'da açılmış ve 1909'da sayıları taşradakilerle birlikte 29'a ulaşmış olduğu halde, *Dârümuallimât* ancak 1870'de açılabilmiş ve Tanzimat

71 Daha önce belirttiğimiz gibi Maarif Salnamesi "(1316-1317)'ndeki erkek öğretmen sayısı Devlet Salnamelerindekinden fazla ise de, yine de kadın öğretmen sayısı daha çoktur. Hatta 1317 tarihli Maarif Salnamesine göre bu oran yaklaşık 1/3'tür. (Bkz. Not: 67-68).

72 Devlet Salnamesi 1300 s. 192. Osman ergin, *Dârümuallimâ'nın* ilk hanım müdiresi olarak, 1878-79 öğretim yılında idarecilik yapan Fatma Zehra Hanım'ı zikreder. (A.g.e., C. D, s. 675). Ancak, 1295, 1297, 1299 tarihli Devlet Salnamelerinde sadece erkek müdürün adı geçmektedir.

73 Devlet Salnamesi 1290, s. 197.

74 Aynı e., 1300, s. 192-193.

75 Bu ilk mezunlar şunlardır: Hâfize Fethiye, Hafide Revide, Hâfize Hatice, Fatma Nigar, Münibe, Halice, Ferdâne, Büyük Zehra, Cemile, Zehra, Hattâle Emine, Küçük Fatma, Hüsnüye, Ayşe, Emine, Fatma, Nebiye, Halice, Ülfet, Nâzik, Misâl (Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, 1316, s. 640; 1317, s. 706; 1318, s. 771). Bugüne kadar *Dârümuallimât*'ın ilk mezunlarını 1290 (1873)'de ve 17 kişi olarak verdiği kabul ediliyordu (Ergin, A.g.e., C. II, s. 459; Aliye Omay) "ilk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 8, Eylül 1987, s. 57) Cahit Bilim, Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye (1317)'yi kaynak göstererek aynı bilgiyi naklediyorsa da (A.g.e., s. 121) bu Salnamedeki bilgi bizim gösterdiğimiz şekildedir.

dönemi süresince de tek bir adet kız öğretmen okulu olarak kalmıştır. ⁷⁶ Bu iki okulun ders programları arasında da pek fazla bir fark yoktur. ⁷⁷

Dârülmua'llimât, II. Meşrutiyet'e kadar öğrencilere burs veren gündüzlü bir okuldu. Sibyan ve rüşdiye mekteplerinden başka, bunlara denk olan kız meslek okullarına da öğretmen yetiştirmektedir. Burs almadan okuyan öğrenciler, öğretmenlik yapıp yapmamakta serbest olduklarından, aynı zamanda aydın kadınların sayıca çoğalmasına da katkıda bulunmuştur. 1914'de *Dârülfünun* açılıncaya kadar, kızlar için en yüksek eğitim müessesesi *Dârülmua'llimât* olmuştur. ⁷⁸ Buranın mezunları ise devletin ilk kadın memurları olma bahtiyarlığına ermişlerdir. ⁷⁹

Diğer yandan, *Dârülmua'llimât*'ın açılmasıyla ülkede kadın öğretmen sayısı artmış, buna paralel olarak rüşdiyelerdeki kız öğrenci sayısında da çoğalma olmuştur. Mezun olanlar resmen tayin edildiklerinden, bu gelişmeler kadının çalışmasını devletin kendiliğinden tasvip etmesi neticesini doğurmuştur. Gerçi, kız rüşdiyelerine öğretmen temin etme zarureti vardı. Ancak, aydınların ve yöneticilerin bu konuda bir ihtiyaç duymaya başlamaları da bunda rol oynamıştır.

Ancak bütün gayretlere rağmen *Dârülmua'llimât* istenilen seviyeye getirilip yaygınlaştırılamamıştır. ⁸⁰

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Tanzimat dönemi kadınlara resmî eğitim verilmesinin başlangıcı olmuştur. Bu eğitim, öncelikle kültürel ve meslekî alanlarda uygulamaya konmuştur. Rüşdiyelerde başlatılan kültürel eğitim, idarelerle sürdürülmek istenmişse de, bu okula olan ilgisizlik yüzünden başarılamamıştır. Rüşdiyelerin devamını sağlamak için kız öğretmen okulu açılmasına ihtiyaç duyulmuş, böylece hanımlara yeni bir meslek sahası da sağlanmıştır. Belki de bu yüzden Türk kadınının resmî olarak çalışma hayatına ilk girişi eğitim alanında olmuştur denilebilir. ebe mektebinden mezun olanların da çalışma hayatına girdiğini biliyoruz; ancak bunların resmen istihdam edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Kadınların küçük sanayi müesseselerinde çalışmaya başlamaları da, bu dönemdeki sanat mekteplerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Tanzimat döneminde kadının eğitimi konusunda başlatılan olumlu faaliyetlerin meyveleri daha çok Meşrutiyet döneminde alınacaktır. Meslekî ve kültürel alanda yoğunlaşan

76 Bkz. **Devlet Salnamesi 1328**, s. 336-99. Kodaman, bu tarihteki Dârülmua'lliminlerin sayısını 32 olarak vermektedir (A.g.e., s. 237).

77 **Bkz. Devlet Salnamesi 1294**. Dârülmua'llimîn'de fazla olarak bir idâdî şubesi bulunduğundan programı biraz yüklü gibi görünüyor da, rüşdiye şubesi ile Dârülmua'llimâtın programı hemen hemen aynıdır.

78 Koçer.A.g.m., s. 98.

79 Halide Edip Adıvar, **Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, İst. 1957, s. 183; Cen giz Orhonlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", **Türk Kültürü**, Sayı 72, Ekim 1968, s. 938.

80 Berkes, bu okulların ilköğretim ile yüksek öğretim arasında köprü hizmetini göremeyen "ara okullar" olarak kaldığı kanaatindedir (A.g.e., s. 226).

eğitim neticesinde belli bir kültür seviyesine ulaşan kadınlar, millî meselelerde aktif rol aldıktan gibi, gazete ve dergiler vasıtasıyla basın hayatında; bir takım dernekler vasıtasıyla da sosyal hayatta söz sahibi olmaya çalışacaklardır.

II- KADINLARLA İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Tanzimat dönemi kadınlara hukukî bakımdan da bir takım yenilikler getirmiştir. Bunları, arazî hukuku, cariyeliğin kaldırılması, yabancılarla evlenme konusundaki düzenlemeler, giyim-kuşamla ilgili değişiklikler olarak belirtebiliriz.

1. Arazi Hukuku

Osmanlı hukuk düzeninde genellikle İslâm hukukunun hâkim olduğu görülür. Ancak, konu arazi olunca, örfî hukukun ağırlık kazandığı dikkati çeker. Meselâ, İslâm hukukuna göre ölen babanın mirası çocuklar arasında 1/3 esasına göre dağıtılırken, arazi konusunda bunu göremiyoruz.⁸¹

Bu meseleyle ilgili olarak İmparatorluğun tarihinde değişik kanunlara rastlanmaktadır. İmparatorluğun kuruluşundan 97S (1567-68) tarihine kadar olan devrede, mirî arazi tasarruf sahibinin arazisi erkek evlada geçiyorken, bu tarihte yapılan bir değişiklikle "tapu bedeli" ile kız evlada da geçmesi kabul edilmiştir.⁸² Yine bu 1567 kanununa göre, anneden kalan toprak erkek çocuğu tapu bedeli verilme suretiyle verilebiliyordu.⁸³

Bu kanun 1263 (1846-47) yılına kadar sürdü. Bu tarihte alman yeni bir kararla, kız evladın da erkek evlat gibi babasının arazisine ivazsız sahip olabilmesi hakkı sağlandı.⁸⁴ Üstelik arazi kız ve erkek kardeş arasında eşit olarak paylaşılacaktı.⁸⁵ Yine bu kanunnâme ile annenin arazisi de kız ve erkek evlada ivazsız ve eşit şekilde geçecekti.⁸⁶

Cemâziyelülâ 1247 (1858) tarihli Hatt-ı Hümayûn ile de mirî arazi, kız ve erkek evlada üzerinde oturma şartı aranmaksızın ücretsiz ve eşit olarak geçebiliyordu.⁸⁷ Bu konuda şeriaten uzaklaşıldığı dikkati çekmektedir.

81 Ömer Lütfî Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1278 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", Tanzimat I, İst. 1940, s. 396.

82 Halil Cin, Eski ve **Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikâli**, Ank. 1979, s. 54-55; Barkan, A.g.m., s. 34S. Ancak, bazı yazarlara göre, 1567'den evvel toprak mirasçılardan hiç birine intikâl etmiyor, fakat tapu misli ile erkek evlada verilebiliyordu (Ali Himmet Berki, "Mir'i Arazide İntikâl Kanunları", **Adalet Dergisi**, C. LXI, sayı 2, 1970, s. 68.

83 Berki, A.g.e., 2, s. 68.

84 Cin, A.g.e., s. 58.

85 Aynı e., s. 59.

86 Aynı e., s. 60, Berki A.g.m., s. 69; Berki, İslâm **Hukukunda Feraiz ve İntikâl**, 2. bsk. Ank. 1985, s. 166; Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, İst. 1980, s. 323-324.

87 Düstur 1279, Tertip: 1, C I, s. 30; Cin; A.g.e., s. 61; Berki, A.g.m., s. 69; A.g.e., s. 168.

17 Muharrem 1284 (1867) tarihli *Tevsi-İntikâl Nizâmnâmesi* ile erkek ve kız evlatların hakları aynen kalıyordu.⁸⁸ 21 Şubat 1328 (1912) tarihli *Emvâl-i Gayr-ı Menkule-nin intikalâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* da kız ve erkek evlada eşit miras hakkı vermektedir. Bu kanunla dul kalan kadının durumu daha da iyileştirilmiştir. Mirasçılarının durumuna göre, eşin hissesi 1/2 ile 1/4 arasında değişmektedir.⁸⁹

Bu kanun Medeni Kanun'un kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.⁹⁰ Hatta, bundan sonra bile, eğer kişi kanunun kabulünden önce ölmüş ise, onun mirasının taksiminde 1328 Kanunu esas alınmıştır.⁹¹

2. Cariyeliğin Kaldırılması

Harplerde esir edilen veya para ile satın alınan erkeklere köle, kadınlara cariye deniyordu. Cariyeler de köleler gibi alınıp satılabiliyordu. Cariye ticareti yapanlar, onları alıp yetiştirdikten sonra tekrar aldığı fiyatın bir kaç misline satabilmekteydi. Cariyeler, kabiliyetlerine göre müzik, şiir, edebiyat, Kur'an okuma, ev idaresi gibi konularda eğitilerek yetiştirilmekteydi. Tabii bu eğitimin gayesi daha çok ticarî idi. Çünkü iyi eğitim görmüş cariyeler daha iyi para ediyordu.

Satıldığı konak veya sarayda kendini kabul ettirebilen güzel ve kabiliyetli cariyeler evin efendisine çocuk verdikleri takdirde, evin hanımı bile olabiliyorlardı. Osmanlı sarayında adeta saltanat sürmüş olan Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hanımlar hep cariyelikten yetişmişlerdir.

Köleler gibi cariyeler de efendileri tarafından azat edilebiliyorlardı. Zira, islâmiyet'e göre esir azat etmek büyük sevab idi. Bu şekilde azat edilen bir cariyeye -esirlerde olduğu gibi- bir "ıtknâme" verilmekteydi.

Cariyelerin yiyecek ve giyecek bakımından evin hanımından pek farkı yoktu. Genellikle iyi muamele görürlerdi. Sert efendilerle karşılaştıklarında başka birine satılmayı teklif edebiliyorlardı. Arzusu kabul edilmezse, evden kaçıp bir esirciye sığınarlardı.

Cariye satışlarında pencik denen bir vergi alındığı da bilinmektedir.⁹²

Bizde esir ticaretinin -dolayısıyla cariyeliğin- kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyıl ortalarında başlar. Konuya ait bulunan ilk belge 27 Ocak 1847 (9 Safer 1263) tarihlidir. Bu tarihte Bağdat valisine yazılan emirde, Afrika kıtasında esir ticareti yasaklanmaktadır. Ancak, Mustafa Reşit Paşa tarafından 28 Kasım 1849 tarihinde Trablusgarb, Libya valiliğine gönderilen yazıdan, bunun pek tatbik edilemediği anlaşılmaktadır. Bu

88Cin.A.g.e., s. 89.

89 Aynı e., s. 102-104.

90 Aynı e., s. 106; Berki, A.g.m., *Adalet* Dergisi, S»yü 5, s. 281.

91 Berki, A.g.e., s. 184.

92 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I. İst. 1971. s. 259-261.

yazıda, esir ticareti esnasında esirlere insanca muamele yapılması isteniyor, aksi takdirde cezalandırılacakları belirtiliyordu.

Konu ile ilgili üçüncü belge ise oldukça enteresandır. Belgede, sadrazam Mustafa Naili Paşa, 14 Şubat 1853 (22 Cemâziyelevvel 1269) tarihinde, Irak, Hicaz ordu komutanları ile Bağdat valisine, içindeki esir alımlarının gizli tutulması, memleketlere zenci köle taşınmaması emredilmektedir.⁹³ Bu belge, cariyelik konusunda bir dış baskı olduğunu, buna karşılık içte yönetici ve memurların gevşek davrandıklarını düşündürmektedir. Çünkü, onlara göre, bu husus İslâmiyet'te kesin olarak yasaklanmış değildir. .

Biz cariyeliğin kaldırılması konusundaki etkinin sürekli Batı'dan geldiği kanaatindeyiz. Bazı yazarlara göre de, Abdülmecid Avrupa'ya hoş görünebilmek için esir ticaretini yasaklamıştır.⁹⁴ Çünkü, Osmanlı devleti, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa Devletler Topluluğu'nun kabul ettiği usûllere uymayı, bu topluluğun hak ve vazifelerini yerine getirmeyi taahhüt etmişti. Bu antlaşmaya dayanarak, zenci esir ticaretini kaldıracağına, bu ticaretle uğraşanları cezalandıracağına, esirlere âzadnâmelerinin verileceğine dair söz vermişti.

1876 (1293) tarihli Kanun-ı Esasî'de Osmanlıların şahsî hürriyete sahip oldukları hükmü yer almakla birlikte, 1915-16 yıllarında bile Şeyhülislâmlık tarafından İstanbul'daki köle ve cariyeler hakkında verilmiş hükümlere rastlanmaktadır. Buna göre, cariyeye, sahibinin izni ile başka bir hür kişi ile evlenirse, çocuğu hür olan eş isterse hür, istemezse köle sıfatı ile cariyenin sahibine ait oluyordu. Evlendirilmemiş cariyeye ise efendisinin odalığı durumunda idi. Fakat köle, sahibi olan kadına karşı aynı durumda değildir. Hür kadın, kölesini azat etmedikçe onunla evlenemezdi. Ancak, hür bir kadın başkasının kölesi ile evlendirilebilirdi. Evlendikten sonra azat edilen bir köle veya cariyeye, evliliğini reddetme hakkına sahipti.⁹⁵

Müslümanlıktaki esaret müessesesini zamanın Amerika ve sömürgelerdeki esaret müessesesi ile karıştırmamak gerekir. Esasen kölelerin sosyal durumlarından memnun olduğu, çoğunun azat edildikten sonra yurtlarına dönmemelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁶

Osmanlı İmparatorluğunda cariyeliğin kaldırılması, bu işi geçim kaynağı haline getirenleri memnun etmemiş, Hicaz, Cidde ve Kafkasya'da yer yer isyanlar meydana gelmiştir.⁹⁷ Bununla birlikte, cariyeliğin kaldırılması karan kâğıt üzerinde kalmıştır.

93 H. Atamer. "Zenci Ticaretinin Yasaklanması", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 3, 1967, s. 23-24.

94 Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İst. 1976, s. 138.

95 Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, 3. bsk. 1958, s. 67-68.

96 (Blanc Ed, **Les Routes de l'Quest Afrigue Septentrionale au Soudan, Paris** 1890, s.8)'den naklen Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum 1970, s. 23.

Zira, saltanatın kaldırılmasına kadar (1 Kasım 1922) sarayda çok sayıda cariye bulunduğunu biliyoruz.⁹⁸

Yıllar sonra yazılan edebî eserlerde bile cariyelik konusuna yer verilmesi, bu uygulamanın saray dışında da devam ettiğini göstermektedir. Bu durum ancak Cumhuriyet döneminde kesin olarak ortadan kalkacaktır.

3. Yabancılarla Evlenme

1869 *Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi* ile İslâm dünyasında ilk defa din hükümlerinden bağımsız uyrukluk düzenlemesi gerçekleştirilmişti. Bu düzenleme büyük ölçüde 1851 Fransız kanunundan etkilenecek şekilde hazırlanmıştır. Bu kanuna göre müslim veya gayri müslim olmak önemli değildi. Bu ilke 1876 Kanun-ı Esasi ile de kural haline getirilmiştir. Buna rağmen *Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi*'nde, bir yabancı ile evlenen Osmanlı kadınının uyruğundaki değişiklik açık olmasa da dolaylı şekilde belirtilmiştir. Bu şekilde evlenen bir kadın, kocası öldüğü takdirde isterse üç sene içinde Osmanlı uyruğuna dönebilmekteydi."

Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere, bir yabancı ile evlenen kadın Osmanlı uyruğunu yitirmekteydi. Ancak, Osmanlı ile evlenen bir yabancı kadın Osmanlı uyruğuna kabul ediliyordu. Bu uygulama 1 Ocak 1929'a kadar sürmüştür.¹⁰⁰

Tâbiyet-i Osmaniye Kanunu da *Türk Vatandaşlık Kanunu'nun* kabulüne (23 Mayıs 1928) kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰¹

Osmanlıların İranlılarla evlenmeleri konusunda durum daha farklı idi. 1822'de yayınlanan *Buyruldu-i Aliye* ile (11 Rebiülâhır 1273) sünî Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmeleri yasaklanmıştı. Metnin sonunda yer alan "... böyle meçhulü'n-neseb olan eşhasa kız verip alanlar..." sözleri, bu yasağın erkekler için de geçerli olduğunu düşündürmektedir. Emirde ayrıca, böyle bir nikâhı kıyanların da cezalandırılacağı belirtilmektedir.¹⁰²

1874'de çıkarılan bir *Nizâmname* ile bu yasağın devam ettirildiği görülüyor. Buna rağmen bir evlilik olursa kendisi ve çocukları Osmanlı sayılarak vergi ve askerlik ile yükümlü kılıyordu. Bu yasa da 5 Mayıs 1926'da yürürlüğe giren kanunla kaldırılmıştır.¹⁰³

97 Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C. II, Haz. Cavit Baysun, Ank. 1953. s. 102; Tanpınar, A.g.e., i. 260.

98 Pakalın, A.g.e., j. 260

99 *Düstur*, I. Tertip, C. I, s. 16-17; İlhan Unat, *Türk Vatandaşlık Hukuku* (Metinler, Mahkeme Kararları), Ank. 1966, s. 8-10

100 Osman Fâzıl Berki, *Devletler Hususi Hukuku*, Ank. 1959, s. 55; I. Unat, A.g.e., s. 147.

101 *Düstur*, 3. Tertip, C. IX. s. 994; İ. Unat, A.g.e., s. 111.

102 *Mülga Divân-ı Hümâyün* 4/1 Sayılı Ecnebi Defterler defterinin 17-18 sahifelerinden çıkarılan kayıttan nakleden I. Unat, A.g.e., s. 34, 35.

103 İ. Unat, A.g.e., s. 37. Yabancılarla evlenme yasağı konusunda ayrıca bkz. Rona Aybay, *Kadının Uyruğu Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ank. 1980, s. 63-70.

Yabancılarla evlenme konusunda getirilen yasakların hem Türk kültürü, hem de islâm hukuku ile ilgili olduğunu sanıyoruz. Çünkü, eski Türklerde yabancıya kız verme âdeti mevcut değildi.¹⁰⁴ İslâmiyet'e göre de müslüman bir erkek ancak ilahî dinlerden birine mensup kadınla evlenebildiği halde, müslüman kadın için böyle bir şey söz konusu değil idi.¹⁰⁵ Bu hususların aynı şekilde Osmanlı hukukuna da yansdığı muhakkak gibidir. Aslında kanun olmasa bile, yabancılarla evlenen Türk kadınlarının fazla olabileceğine ihtimal veremiyoruz. Araştırmalarımız sırasında Osmanlılarda böyle bir örneğe rastlayamadık.

4. Giyim-Kuşamla İlgili Değişiklikler

Osmanlı yönetimi erkek kıyafetleri ile olduğu kadar kadın kıyafetleriyle de ilgilenmiştir. Meselâ, Lâle devrinde III. Ahmed, müslüman kadınların hristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmalarını yasaklamıştı. III. Mustafa da, hanımların emirlere uymadığını belirterek, koyu renk çarşafarla gezmeleri gerektiğini emretmişti.

Tanzimat döneminde konu ile ilgili böyle emirlere rastlanamamakla birlikte, II. Abdülhamid döneminde bazı örnekler görülmektedir. II. Abdülhamid 2 Nisan 1892 (1308)'de, çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve siyah tül örtünmüş olan müslüman kadınların matem tutan hristiyanlara benzediklerinden çarşaf giyilmesini yasaklamıştır. Bu yıllarda bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları da bu kararın alınmasında rol oynamıştır.¹⁰⁶

Tanzimat döneminde Türk kadınına hukukî açıdan da bazı yeni haklar getirilmiştir. Bu yenilikler özellikle arazi mirası ve cariyeliğin kaldırılması gibi konularda dikkati çeker.

Osmanlılarda Tanzimat öncesi kadının topraktan miras alması söz konusu değilken, bu dönemde erkek kardeşe eşit haklara sahip kılınmıştır. Tanzimat öncesinde kadın İslâm hukukuna göre payına düşen 1/3'lük hakkını bile alamazken, bu dönemde arazi mirasında 1/2'lik bir oran getirilmiştir. Bu konuda Osmanlıların Tanzimat öncesi ve sonrasında İslâm hukukundan uzaklaştıkları dikkati çeker, önceleri örfî hukuk ağır bastığı halde, Tanzimat sonrasında Batı etkisi hissedilmeye başlar.

Cariyeliğin kaldırılması da köleliğin yasaklanmasından ayrı düşünülemez. İslâmiyet her ne kadar bunu kaldırmaya çalışmışsa da, bu sistem uzun asırlar yaşamaya devam etmiştir. Tanzimat döneminde, bu konuda da, Batı'nın etkisiyle bazı kararlar alınmış, cariyeliğin kaldırılması emredilmiştir. Ancak, kanaatimizce bu husus pratikte uygulan-

104 Ancak, bazen siyasî çıkarlar için üst seviyede Çinlilere kız verildiğini biliyoruz (Özkan izgi, "İslâmiyet'ten önceki Türklerde Kadın", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: XI, XII, XIII, XIV (1973-1975), Ank. 1975, s. 150-156.

105 Osman Keskinoglu, **Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku**, Ank. 1980, s. 218.

106 Rukiye Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", **Belgelerle Türk Tarihi** Dergisi, No: 8, 1968, s. 34-35; Orhonlu A.g.m. s. 938.

mamıştır. Sonraki yıllarda saraylarda çok sayıda cariye bulunması bunu göstermektedir. Edebî eserler de bu konuyu işlemeye devam edecektir.

Yabancılarla evlenme ve giyim-kuşam konusunda -tamamen İslâmî esaslar dahilinde olan- eski kurallar devam etmiştir. Fakat, kadın giysilerinde model açısından Batı tesiri, bilhassa saraylarda ve konaklarda kendini göstermeye başlamıştır.

Tanzimat dönemi, hukuk açısından Batı ile İslâm hukuku arasında bir "geçiş"i yaşamaktadır. Devlet henüz kararsızlık içindedir. Köklü değişiklikler ancak Cumhuriyetle gerçekleşecektir.

III- FİKRÎ VE EDEBÎ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Tanzimat dönemi, Tür kadını için bazı konuların kaleme alınmaya başlandığı bir zaman olmuştur. Bu dönemde kısmen Batı etkisiyle kadının toplum içindeki yeri tartışılmaya başlanmıştır. Bu fikirler önceleri edebî eserlerde yer almış, sonraları süreli yayınlarla toplumun geniş kesimine aksettirilmeye çalışılmıştır.

1. Edebî Eserlerde Kadın

Tanzimat aydını kadının toplum içindeki yerini tartışırken hemen hep "şehir kadını" üzerinde durulmuştur. Yazarlar işsiz, canı sıkılan kadının problemlerini ele alıp, onu toplumda işe yarar hale getirmenin yollarını aramışlardır. Bu konuda yapılacak ıslahatta, kadının eğitiminin ön plâna çıkarılması istenir (Namık Kemal, Ahmet Midhat, Abdülhak Hâmid, Sami Paşa-zâde Sezai, Fatma Aliye). Kadınlara sosyal haklar verilmesinin İslâmiyete aykırı olduğu iddiaları yine İslâmiyetten getirilen delillerle çürütülmeye çalışılır (Şemseddin Sami).

Diğer taraftan "düşmüş kadınlar" da eserlere konu olur (Abdülhak Hâmid: *Bir Sefilenin Hasbihâli*, Ahmet Midhat: *Henüz On Yedi Yaşında, Mihnetkeşân*).¹⁰⁷

Abdülhak Hâmid, *Tarık* adlı eserinde "Bir milletin kadınları, ilerleme derecesinin ölçüsüdür" demektedir ki bu söz, Meşrutiyet devri kadın dergilerinde bir vecize şeklinde tekrarlanacaktır.¹⁰⁸

Tanzimat devrinde kadın meselesi ile en çok ilgilenen yazarlar Namık Kemal, Ahmet Midhat ve Şemseddin Sami'dir. Şimdi bu yazarların konu ile ilgili fikirlerine yer vermek istiyoruz.

Namık Kemal:

Tanzimat devri ediblerinden olan Namık Kemal, roman ve makalelerinde kadın meselesini sık sık ele almıştır. Meselâ, 1862 yılında *Tasvir-i Efkâr'da* yayınlanan "Terbiye-i

107 inci Enginün, "Kadın", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. V, İst. 1982, s. 76

108 Tezer Taşkıran, Cumhuriyetin 50. Yılında **Türk Kadın Hakları**, Ank. 1973, s. 34.

Nisvân Hakkında Bir Lâyiha" isimli makalesinde kadının eğitimi konusunu dile getirir.¹⁰⁹ *İbret* 'de yayınladığı "Aile" isimli makalesinde kadının durumundan şikâyetçi olduğu görülür. Görücü usulüyle evliliğe, erkeklerin eşlerini dövmelerine karşı çıkar.¹¹⁰

Namık Kemal'in kadın konusundaki ideallerini "Maarif isimli yazısından öğreniyoruz. "Memleket bulunur ki, mekteplerinde olan hocaların yansından ziyadesi kadınlar -veya daha vazih tâbir olunmak istenirse- 25 yaşına varmamış kızlardır. Cumhurbaşkanı, bakanları, milletvekilleri, generaller, memurlar, âlimler, edibler hemen ekseriyeti itibariyle eşlerim onlardan seçerler".¹¹¹

Zavallı Çocuk, intibah gibi piyes ve romanlarında aile hayatı, kadın-erkek ilişkileri, bunların çeşitli sebepleri üzerinde duran Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* piyesinde ilk defa erkeğin yanında savaşa katılan bir kadın tipini canlandırmıştır.¹¹² Onun düşüncesi Millî Mücadele'de, diğer hayalleri ise Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.

Ahmet Midhat Efendi:

Tanzimat devrinin önemli edebî şahsiyetleri arasında yer alan Ahmet Midhat, eserlerinde "millet için sanat" anlayışına bağlı kalmıştır. O, bazı eserlerinde çeşitli konular yanında Osmanlı toplumunda kadının yeri üzerinde de durmuştur.

Ahmet Midhat, Feminizmin dediği gibi, kadını erkekle eşit kılma taraftan olmamakla beraber, toplumda bir kenara itilmesini de kabul etmez. Kadına cemiyette lâyük yerin verilmesini ister. Bununla birlikte, kadının fizyolojik bakımdan erkekten farklı olduğuna inanır.

Ahmet Midhat, İslâmiyet'in kadına tanıdığı haklar Türk kadınına verilmiş olsaydı, feminizmin Osmanlı toplumundaki olumsuz etkileri görülmeyecekti kanaatinde. Eserlerinde, islâm hukukunun Batı'ya nisbetle kadına daha çok haklar verdiğini delilleriyle savunur.¹¹³

O, kadınların her türlü işte çalışmalarına karşı olmakla birlikte, Türk kadınlarının tabii ve öğretmen olacağı günü sabırsızlıkla bekler.¹¹⁴

Ahmet Midhat, kendi zamanındaki evlilik sistemine karşı olup¹¹⁵ gençlerin birbirini tanıyarak evlenmesi taraftarıdır. Bu hakkı şeriat zaten tanımaktadır. Mühim olan bu

109 Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", **Tanzimat-ı**, İst. 1940, s. 758; Caporal, **A.g.e.**, s. 54.

110 Bkz. **İbret**, No: 56, 18 Ramazan 1289 (20 Kasım 1872)'den naklen: M. Kaplan- I. Enginün-B. Emil, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi** (1865-1876), C. n, İst. 1978, s. 246-247; Ziyaeddin Fahri Fındıkkoğlu, "Tanzimat'ta İçtimâi Hayat" **Tanzimat-I**, s. 652.

111 **İbret**, 1872, Sayı 16'dan naklen. Taşkıran, **A.g.e.**, s. 33-34.

112 Taşkıran, **A.g.e.**, s. 34.

113 Jöntürk'ten naklen, Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Ank. 1975, s. 41-42.

114 **Diplomalı Kız**'dan naklen, Okay, **A.g.e.**, s. 227-228; Felsefe-i Zenân'dan naklen, Tanpınar, **A.g.e.**, s. 464.

115 **Teahhül** (1870)'den naklen, Tanpınar, **A.g.e.**, s. 464.

sırada kadın iffetinin korunmasıdır. Çok kadınla evliliğin islâmiyete uygun olmakla birlikte, tek kadınla evliliğin daha makbul sayıldığını kabul eder. Ona göre Şarkın çok kadınla evliliği, Garbın gayri meşru yaşayışına karşı bir tedbirdir.¹¹⁶

Ahmet Midhat, eğitimde kızlara da erkeklerle eşit haklar tanınmasından yanadır. Kızların iyi bir evlilik yapabilmeleri için iyi bir tahsil görmeleri gereğine inanır. Çünkü, evlilikte saadet için sevgi yeterli değildir, kadının aile mesuliyetini de bilmesi lâzımdır.¹¹⁷

Esaret adlı eserinde harem ve cariye sistemine karşı çıkan¹¹⁸ Ahmet Midhat, kölelerin talihine bir isyan hissi beslerse de, cariyelik meselesine bakışı diğer ediblerden oldukça farklıdır. O, bizde cariyelerin hor görülmeyip, aileden biri kabul edildiği, hatta evin efendisi ile bile evlendirildiği görüşündedir.¹¹⁹

Şemseddin Sami:

Şemseddin Sami Türk kadını ile ilgili fikirlerini *Kadınlar* (ist. 1311/1893-94) isimli eserinde toplamıştır.

Ona göre, kadın erkek zekâ bakımından birbirine eşittir. Kadınların geri kalmalarının sebebi, eğitimden mahrum oluşlarıdır. Şayet, onlara eğitim imkânı verilseydi, kabiliyetleriyle erkekler kadar ilim sahibi olabilirdi.¹²⁰

Medeniyetin birinci dersi kadınların eğitimidir. Bu sayede, toplumun yan nüfusunu meydana getiren kadınların eğitim seviyesini yükselterek, bütün toplumun eğitim seviyesi de yükseltilmiş olacak; kadınlar çocukları daha iyi yetiştirecekleri için de önemli bir ilerleme sağlanacaktır. Bu durum aynı zamanda erkeğin mutluluğunu temin edecektir. Kadınlara okuma yazma yanında mutlaka fen ve sanat da öğretmek lâzımdır. Zira, "*Erkeklerle terbiye vermek gölge veren ağaç dikmek ise, kadınlara terbiye vermek hem gölge, hem de yemiş veren ağaç dikmektir*".

Kadınların eğitimi konusunda böylesine olumlu fikirlere sahip olan Şemseddin Sami, Amerika'da Sibyan mektebi hocalarının hanım olduğunu belirterek, ülkesinde de böyle olmasını ister.¹²¹ O, imkân verildiği takdirde kadınların hastabakıcılık, eczacılık, ticaret gibi mesleklerde erkeklerden daha başarılı olabileceklerine inanır.

O, kadının toplumdaki yeri ve önemini çok iyi anlamıştır: "*Aile kadın demektir. Ce-miyet-i beşeriyenin saadeti aile saadetine, ailelerin saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıf olduğundan, kadınların terbiyesi cemiyet-i beşeriyenin saadetini mücibdir.*"

116 Ahmed Metin ve Şirzâd'dan naklen, Okay, A.g.e., s. 195-234.

117 Peder Olmak Sanatı'ndan naklen, A.g.e., s. 333-334.

118 Tanpınar, A.g.e., s. 464.

119 Okay, A.g.e., s. 160-162.

120 Şemseddin Sami, Kadınlar, ist. 1311, s. 8-9, 52.

121 Aynı e., s. 21-46.

Şemseddin Sami, tek kadınla evliliğe taraftardır. Kur'ân'da çok evliliğe izin verilmekle birlikte tek kadınla evliliğin daha hayırlı olduğu belirtilmektedir. Ona göre islâm dini kadınları hiç bir hakdan mahrum bırakmamış olup, kadınla erkeğe eşit bakmaktadır. Onun kadına verdiği haklar, Avrupa'daki kadın haklarından çok daha fazladır. Bu bakımdan, islâmın kadına esaret getirdiğini iddia etmek büyük bir "insafsızlık"tır. Islâmiyette bir erkek şahide karşılık iki kadın şahit istenmesi, hissî yaratılışlı olan kadınların tarafsız davranmalarının zor olmasına dayanmaktadır.¹²²

Şemseddin Sami'ye göre, kadınlara önce tabî hakları verilmeli, daha sonra vazife beklenmelidir.¹²³

Fatma Aliye (1864-1936) ¹²⁴

Fatma Aliye, yazıları ile fikir hayatına atılan ilk kadın yazarımız kabul edilebilir. Kendisi zaten ilk kadın romancımız olarak bilinmektedir.

Bazılarına göre, Türk kadınının cemiyetteki meselelerinin resmen tartışılmasını, 1891'de yayınladığı *Nisvân-ı İslâm* adlı eseriyle o başlatmıştır. Ancak, yukarıda diğer yazarlar münasebetiyle bahsettiğimiz gibi, bu konudaki tartışmaların tarihi daha eskidir.

122 Aynı e., s. 69-95.

123 Aynı e., s. 96.

124 Fatma Aliye'nin ölüm tarihi bir çok kaynakta 1924 olarak gösterilmektedir. Bu yanlışlığın İbrahim Alâeddin Gövsa'nın Türk Meşhurları Ansiklopedisi (1946)'nden kaynaklandığını sanıyoruz. Araştırmalarımız sonucu onun 13 Temmuz 1936'da İstanbul'da öldüğünü tesbit ettik (Bkz. Cumhuriyet, 14 Temmuz 1936. Ayrıca, Behçet Necatigil, Düzyazılar I, Bütün Eserleri 5, Haz. Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz, ist. 1983, s. 143)

Ahmet Cevdet Paşanın kızı olan Fatma Aliye'nin bazıları tercüme birçok eseri vardır: "Bir Hanım" veya "Mütercime-i Meram" takma adını kullanmıştır. Muhâderât (1892), Nisvân-ı İslâm (1893), Ref'et (1897), Udi (1899), Levayih-i Hayâtiyye (1899), Teaddüd-i Zevcat (1900), Enin (1910), Garip Nine (1912), Tarih-i Osmani'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi (1915), Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı (1916), istilâ-yı İslâm, Namdarân-ı Zenân-ı islâmiyân, Tâlim ve Terbiye-i Benâm-ı Osmaniye, Tedaddüd-i Zevcât'a Zeyl, Meram, (George Ohnet'nin Volonte isimli romanının "Bir Hanım" imzasıyla tercümesi), Tetkik-i Ecsâm, Tercüme-i Ahvâl-i Selâtin (Geniş bilgi için bkz. M. Turhan Tan, "Unutarak ölen bir Edib, Fatma Aliye Kimdir, Neden Meşhur Olmuştur", Cumhuriyet, 15 Temmuz 1936; Tuncor, A.g.m., s. 17; Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II, ist. 1971, s. 993-994; I. A. Gövsa, Türk Meşhurları, 1946, s. 131-134; Müjgân Cunbur, Türk Kadın Yazarları Eserleri Bibliyografyası (1928-1955), Ank. 1955, s. 11).

Turhan Tan, Onun 1908 inkılabı ile birlikte inzivaya çekildiğini, Halide Edib gibi kuvvetli bir hanım yazar karşısında şöhretinin gitgide sönmeye yüz tuttuğunu belirtir (A.g.m.) Fatma Aliye sosyal yardım faaliyetlerinde de bulunmuştur. 1896 yılında Yunan Harbi sırasında yaralılara yardım için. ailelerden yardım toplamıştır. Ayrıca Tercüman-ı Hakikat vasıtasıyla Türk kadınlarını çarpışan askerlere yardıma çağırmıştır. Onun bu çağırısı, İstanbul'un aydın kadınları arasında çeşitli eşyanın toplanmasına yol açtı. Yardımlar öylesine çok oldu ki, gazete binası bunları almaya yetmedi. O, böylece, daha sonra da yürütülecek olan bu tür kampanyaların öncülüğünü yapmış oldu. Yine Balkan Harbinde yardım amacıyla kurulan Cemiyet-i İmdâdiye'nin başkanlığını yürüttü (Cahit Çaka, Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ank. 1948, s. 36).

Belki, bu eser ile konunun daha önemli boyutlar kazandığı söylenebilir. Fatma Aliye bu eserinde, babası Cevdet Paşa'nın konağına gelen hanımlarla, Osmanlı kadınının boşanma, örtünme, çok karılılık gibi meseleleri üzerinde yaptıkları konuşma ve tartışmalara yer vermiştir.¹²⁵ Bilhassa eserinde çok evliliği savunan Mahmut Esat Efen-di'ye karşı savaş açmış, tartışmasını basın yoluyla da sürdürmüştür.¹²⁶

Fatma Aliye'nin kadın meselesine dair fikirlerini en geniş şekilde *Nisvân-ı islâm* isimli eserinde buluyoruz. Yazar üç bölümden meydana gelen bu eserinde, evinde ağırladığı Avrupalı, yabancı misafirlerine, onların Türk kadınları hakkındaki yanlış kanaatlerini değiştirmelerine yardımcı olacak aydınlatıcı bilgiler verir. Karşılıklı konuşma şeklinde tertip edilen eserde, kadının eğitimi, giyim-kuşam-süslenme, moda gibi hususlar da, kadının sosyal hayattaki yeri ve cariyelik konularına yer verilmiştir.

Yazar kendini hem muhafazakâr, hem de yabancı dil bilen, her konuya vukufu bulunan aydın bir hanım olarak takdim etmektedir. Avrupalı misafirlerine tatmin edici bilgiler verir.

Dinî hükümlerin kul azat etmeyi tavsiye ettiğini, cariyelerin istemediği efendiye satılamadığı, memnun olmadığı yerde satılmasını isteyebildiği, zulüm görürse mahkemeye başvurabildiğini belirten Fatma Aliye, onların aileden biri gibi kabul edildiğini, evlenirken efendilerinin babalık yaptığını söyler.

Elbiseleri kapalı ve saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkeklerle görüşmeleri dinî yönden yasak değildir. Zaten yaşmak, ferace ve peçe sonradan alınan ülkelerin âdetidir.

Kadınların modayı takip etmelerinde bir mahzur yoktur. Ancak, dinî hükümlere uygun olmak, israf etmemek ve yerli malı kumaş kullanmak, yerine göre alaturka veya alafranga giymeyi bilmek tavsiye edilmektedir. Korse, saç yaptırma vs. hakkında da aynı şeyler geçerlidir.¹²⁷

Nigâr Bint-i Osman (1856-1918):¹²⁸

Tanzimat dönemi önemli kadın şairlerinden olan Nigâr Hanım, kadın ve erkek eşitliğini kabul etmiyordu. Ona göre, bizde feminizmin gerçekleşmesi için, kadının

125 Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C. IV, Haz. C. Baysun, Ank. 1967, s. 275.

126 Caporal, A.g.e., s. 74.

127 Fatma Aliye, **Nisvân-ı İslâm**, ist. 1309. s. 7-8, 9, 23-26, 116-117, 180, 185-186 vd...

128 Sonradan müslüman olan Macar Osman Paşa'nın kızıdır. Türkçe, **Arapça, Farsça okumuş**, Fransız Kız Mektebi'nde Fransızca tahsil etmiştir. Almanca ve Rumca'da bilir. Doğu ve Batı müziği ile ilgilenirdi.

Başlıca eserleri;' Efsûs, **Nirân, Aks-i Sadâ, Elhan-ı Vatan**'dır. Bir çok şiiri bestelenmiştir. **Servet-i Fünun ve Hanımlara Mahsus Gazete**'de yazılan yayımlanmıştır. (Daha geniş bilgi için bkz. Banarlı, A.g.e., s. 992; Gövsa, A.g.e., s. 285; **Tahsin** Tunalı, "Avrupa'ya Ün Salan ilk Kadın Şair Nigâr Hanım", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 1, C. I. Sayı: 2,1 Mart 1965, s. 16-17).

eğitilerek vazife başına getirilmesi gerekliydi.¹²⁹ İlk terbiye anneden alındığına göre, kadının eğitimi çok önem taşımaktaydı. Bu bakımdan, devlet adamlarının temel vazifesi, kadına "millî tâlim ve terbiye"yi verecek ortamı hazırlamak olmalıydı.¹³⁰

Kadın meselesiyle ilgili görüşlerini kısaca belirttiğimiz Nigâr Hanım, Balkan ve Çanakkale savaşları sırasında yazdığı şiirle Türk kadınlarını mücadeleye çağırmıştır.¹³¹

Tanzimat devri edebî eserlerine genel olarak bakıldığında, konu olarak en çok kadının eğitimi ve çok kadınla evliliğin sakıncalarının işlendiği görülmektedir. Bu yıllarda, gerek Osmanlılarda, gerekse Orta-Doğu ülkeleri ve Rusya müslümanlarında yazarlar, eski aile sistemi karşı bir tavır almaya başlamışlardır. Bu paralellik dolayısıyla, Os-manlılardaki gelişmeleri bu gelişmelerden ayrı düşünmemek gerekir. Her halde karşılıklı bazı etkileşimler olmuştur.

Yazarlar, kadın haklarından bahsederken, daha çok İslâmiyetin kadına verdiği hakları dile getirerek, bunun Avrupa'dakinden üstün olduğunu savunmuşlardır (Ahmet Midhat, Şemseddin Sami).

Diğer taraftan, bu dönemde yazılan romanlarda, kendi başına karar veren, hayatını kendi yönetebilen, eğitim görmüş kadın tipleri çizilmiştir. Bunun yanında cariyeler perişan halde tasvir edilmişlerdir. Bir görüşe göre, bunda da Batı tesiri söz konusudur. Bu sebeple, cariyeliğin bir yükselme aracı olduğu, kabile ve ailelerine bir istikbal açtığı görülmemiştir. Bunlar romana konu olması gerekirken, cariyelik konusu, yazarlar tarafından hürriyet fikrine en rahat ulaşma imkânı olarak kullanılmıştır.¹³²

Bu dönemin bir özelliği de, bizzat kadın meselesiyle ilgili fikirler ileri süren hanım yazarların ortaya çıkmasıdır.¹³³

2. Basın Hayatında Kadın

Edebî eserlerde kadınlarla ilgili olarak görülen fikirler gazetelere ve dergilere de yansımakta gecikmez. Bu gelişmeler, erkekler veya bizzat kadınlar tarafından konuyla ilgili gazete ve dergiler çıkarılmasına yol açar. Bu neşriyatı şöyle sıralayabiliriz :

Terakki

1868 yılında çıkmaya başlayan, kadınlar lehine yayın yapan bir gazetedir.¹³⁴ Kadın hakları ve seçimden söz eden ilk gazete budur.¹³⁵ Hatta bir sayısında Fransa'da

129 Mehmet Doğan, "Hanımlar Alemi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. IV, ist. 1981, s. 99.

130 Nigâr Bint-i Osman, **Hayatının** Hikâyesi, ist. 1959, s. 63-64.

131 Nigâr Bint-i Osman, **Elhân-ı Vatan**, ist. 1332.

132 Tanpınar, A.g.e., s. 292.

133 Bunların en önemlilerinden ikisi Fatma Aliye ve Nigâr Hanım'ı kısaca değerlendirdik. **Ancak** diğerlerinin kadın meselesiyle ilgili görüşlerini tespit edemediğimiz için söz konusu etmedik. Bunların isimleri ve eserleri hakkında bkz. Cunbur, A.g.e., s. 9-13.

134 Taşkiran, A.g.e., s. 30.

135 Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadın Hakları**, Ank. 1982, s. 85.

kadınların, seçme seçilme, devlet dairelerinde çalışabilme gibi haklar istediklerini, onların bu cesarete ancak okuma-yazma ile ulaştıkları belirtilmiştir.¹³⁶ Bundan başka, kızlar için okullar açılması, kadın-erkek eşitliği tek kadınla evliliğin üstünlüğü gibi konularda da yazılar yayınlanmaktaydı.¹³⁷

Gazete hanımların gönderdiği mektuplara da yer veriyordu. Bir hanım, gönderdiği mektupta, Anadolu kadınının çalışarak erkekten daha çok kazandığını belirterek, hanımların da çalışmaları gerektiğini savunuyordu.¹³⁸

Bir başka mektuptan anlaşıldığına göre, gazete erkekler tarafından desteklenmekteydi.¹³⁹

Terakki gazetesi bütün bu faaliyetleriyle yetinmemiş, 1868 yılında *Mukadderat* adı ile kadınlar için haftada bir yayınlanan bir de ek vermiştir.¹⁴⁰

Muhedderât

Gazetede, kadınların okutulması ve Batı dünyasında kadın hareketlerinden bahsediliyor, evlilikte karşılıklı vazifeler üzerinde durularak, "ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmışlardır" deniliyordu. Ayrıca, çok evliliğin şeriata aykırı olmamakla beraber, tek evliliğin daha üstün tutulduğu ifade ediliyordu.¹⁴¹

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât

1292 (1875)'de kadınlar için çıkarılan bir gazetedir. Sahibi: Filip'tir. Haftada bir yayınlanmaktadır.¹⁴²

insaniyet

Kadınlar için çıkan aylık dergidir (İstanbul, 1300/1882-83). Muharriri Mahmud Cela-leddin'dir.¹⁴³

Kadın haklarını korumak ve onlara saygı gösterilmesini sağlamaya yönelik yazılar yayınlanmıştır. Başlıca imzalar : Mahmud Celaleddin, iki Okumuş Hanım, Lisan-âşinâ Bir Hanım, Mektebli Bir Kız. 144

136 **Terakki**, Sayı: 80'den naklen, Taşkiran, A.g.e., s. 29.

137 Caporal, A.g.e., s. 55-56.

138 **Terakki**, Sayı: 5, Faika imzalı bir mektup. Bkz. Fındıkoğlu, A.g.e., s. 651.

139 Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Gazeteciliği (1831-1931)**, İst. 1931, s. 48-49

140 Aynur İlyasoğlu - Deniz İnsel, "Kadın Dergilerinin Evrimi" **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler**, İstanbul, 1984, s. 164.

141 Taşkiran, A.g.e., s. 31-32.

142 Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, İst. 1986, s. 445; Gerçek, A.g.e., s. 87.

143 Duman, A.g.e., s. 178; "insaniyet", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. IV, ist. 1981, s. 396.

144 **Aynı yer**. Burada hanımların isimlerinin yazılmaması o dönemdeki uygulamayı göstermesi bakımından enteresandır.

Hanımlar

İstanbul'da 1300 (1882-83) yılında çıkmaya başlayan aylık kadın dergisidir. Muharriri Cafer'dir.¹⁴⁵

Şükûfezâr

1301 (1883-84) yılında hanımlar için 15 günde bir yayınlanmaya başlayan dergidir. İmtiyaz sahibi Arife'dir.¹⁴⁶ Bizzat kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergidir.¹⁴⁷

Derginin ilk sayısında şu sözlere yer verilmiştir: "*Biz ki saçı uzun, akli kasa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini isbat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkeklığe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız.*"¹⁴⁸

Mürüvvet

Mürüvvet gazetesinin hanımlara mahsus nüshasıdır. 1303 (1885-86) yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkmaya başlamıştır.¹⁴⁹

Parça Bohçası

15 günde bir yayınlanan aile mecmuasıdır. Müessisleri: Hatice Semiha ve Rebia Kâmile'dir. İstanbul'da 1305 (1887-88) yılında çıkmaya başlamıştır.¹⁵⁰

Hanımlara Mahsus Gazete

İstanbul kütüphanelerinde mevcut sayılarına dayanılarak 1311-1324 (1893-1907) yılları arasında çıktığı söylenmektedir.¹⁵¹ Ancak, Osmanlı *Devlet Salnamelerine* göre 1325 (1907-8) yılına kadar yayıma devam ettiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra çıkıp çıkmadığı belli değildir. 3 cilt halinde 100 sayıya kadar gelmiştir.¹⁵²

Gazetenin imtiyaz sahibi İbnü'l-Hakkı Tahir Bey, idare müdürü ise Ahmet Reşit Bey'dir. İdarecilerinden birinin de Fatma Şâdiye Hanım olduğu belirtilmektedir.¹⁵³

Gazetenin yayınlanması için ilk teşebbüs, Tarık gazetesi baş yazan Mehmet Tahir tarafından yapılmıştır. O, konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezâreti'ne verdiği dilekçede (3 Mayıs 1310/1892-93), yabancı ülkelerde kadınlar için gazeteler yayımlandığı halde mem-

145 Duman, A.g.e., s. 143.

146 Aynı e., s. 380.

147 İlyasoğlu-İnsel, A.g.m., s. 164.

148 Taşkıran, A.g.e., s. 33.

149 Duman, A.g.e., s. 298.

150 Aynı e., s. 316; Taşkıran, A.g.e., s. 33.

151 Duman, A.g.e., s. 143.

152 Seval Arpınar, "İlk Kadın Dergisi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. UT, Sayı: 6, Ocak 1969, s. 29. Bir görüşe göre 200 sayıyı aşmıştır (Bkz. Duman, A.g.e., s. 144).

153 Cunbur, A.g.e., s. 11; "Hanımlara Mahsus Gazete", **Türk Dili ve Ed. Ans.**, C. IV, s. 99.

lekette bunun büyük bir eksiklik olduğunu, kadınların ilerlemesine yardımda bulunmak için gazete çıkarmak gerektiğini ifade etmiştir.

Mehmet Tahir Efendi'ye, maliye tellal başısı Mehmet Sadık Efendi kefil olmuştur. Kefaletnamede kanuna uygun olarak, gazetede iffetli yazılar çıkacağına, para cezasının ödeneceğine, kendisini istendiği vakit hükümete teslim edeceğine dair teminât verilmiştir.¹⁵⁴

Gazete 8 sahife halinde haftada iki gün (Pazartesi-Perşembe) yayımlanmıştır.¹⁵⁵ 1-200 sayılar arasında bir kısmı resimli olmak üzere ilâveler verilmiştir. Genç kızlara mahsus kısmı 1-203 (1313/1895-96)'dan itibaren on beş günde bir yayımlanmıştır.¹⁵⁶

İki ayrı kalitede basılarak, iki ayrı fiyattan satılan gazetede kitap tanıtma, iç ve dış haberler, özellikle hanımların şiir ve yazılan,¹⁵⁷ moda, dikiş, nakış, çocuk bakımı gibi hanımların ihtiyaç duydukları konularda yazılara yer verilmekteydi. Hanımların yazdığı şiir ve yazılara da ücret ödeniyordu.¹⁵⁸

Resimli olan gazetenin hanımlar tarafından çok rağbet gördüğü gazeteye gelen mektuplardan anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

Gazetede erkeklerden çok hanımların imzalarına rastlanmaktadır: Nigâr Hanım, K. Saide Hanım, Saliha Suat Hanım, Talât Hanım, Makbule Leman Hanım, Fatma Aliye Hanım, G. İhsan, Karmen Silva, Üsküdarlı Münire, Fatma Fahrünnisa, Ayşe Rahime, Keçecizâde A. İkbâl, Zehra, Mevhibe, F. Şâdiye, Hamiyet Zehra...¹⁶⁰

Hanımlara Mahsus Malûmat

1312-1313 (1894-1896) yıllarında İstanbul'da *Malûmat Gazetesi'nin* ilâvesi olarak çıkan, edebiyat, ahlâk, sanayi vs. den bahseden hanımlara mahsus bir gazetedir. Müdür ve muharriri Mehmet Tahir'dir.¹⁶¹

Ayine

Kadınlar ve çocuklar için Selanik'de 1291-93 (1874-1876) arasında her hafta pazar günleri yayımlanmaktaydı. Çıkaran Mustafa, Sahib-i imtiyaz vekili Mustafa-Hamdi'dir.¹⁶²

154 Arpınar, A.g.m, s. 30-33.

155 Aynı m., s. 29. Ancak Duman haftalık olduğunu söylüyor (A.g.e., s. 143).

156 Duman.A.g.e., s. 144.

157 "Hanımlara Mahsus Gazete", Türk Dili ve Ed. Ans., C. IV, s. 100.

158 Arpınar, A.g.m., s. 29.

159 Aynı e., s. 29.

160 Taşkırın, A.g.e., s. 33; "Hanımlara Mahsus Gazete" mad., s. 100

161 Duman.A.g.e., s. 144.

162 Aynı e., s. 34.

Aile

Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine ait çeşitli konulara yer veren bir dergidir. Sahibi Mihran ve muharriri S. Sami'dir. 1297 (1880) yılında yayınlanmaya başlamıştır. Ne kadar devam ettiği bilinmemektedir.¹⁶³

Takvim-i Nisa

İçinde kadınlarla ilgili bilgilerin yer aldığı bu ilgi çekici takvimi de, gazete ve dergilerden sonra ele almayı uygun gördük. Takvim, Ebuzziya Tevfik tarafından 1317 (1899-1900) yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

Takvimde, annelerin en büyük vazifesinin evlat yetiştirmek olduğu belirtilmektedir. Arada, kadınlarla ilgili çeşitli sözlere yer verilmiştir. "Fedakâr Arap Kadınları" başlıklı kısmı ile ünlü Avrupa hükümdarlarının hanımlarının resimleriyle birlikte tanıtıldığı bir kısım dikkati çekmektedir. Son tarafında, kadınların okumasının faydalı olduğuna dair bir yazı bulunmaktadır.¹⁶⁴

Basın alanında kadınlar lehine ilk yayını *Terakki* gazetesi yapmıştır. O bununla da yetinmeyip, 1868 yılında *Muhadderât* isimli bir kadın gazetesi çıkarmıştır. Bu dönemde yayınlanan iki dergi (Şükufezâr: Arife Hanım, *Parça Bohçası*: Semiha Râbia Kâmile) hanımlar tarafından çıkarılmıştır. Yine bunlardan 2'si Tanzimat devrinde, diğer 10 tanesi Abdülhamid döneminde yayınlanmıştır. Ancak, bu gazete ve dergilerin tamamında hanımların yazılarına yer verilmekteydi.

Ne yazık ki hanımlarla ilgili bu yayınlar uzun ömürlü olamamıştır. *Kadınlara Mahsus Gazete'nin* çıkarılması için yapılan başvuruda, o zamana kadar 1868-1893 yılları arasında çeşitli zamanlarda yayınlanan 7 gazete ve derginin devam edemediği belirtilmektedir. Bunlardan en uzun ömürlü olanı *Hanımlara Mahsus Gazete'dir*. Aralıklarla da olsa 1893-1908 yılları arasında 15 yıl yayınına devam edebilmiştir.

Bu dönemdeki yayınların temel gayesi Türk kadını eğitmek, seviyesini yükseltmek, kadın haklarını savunmaktır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki; kadın haklarının bugünkü anlamda savunulduğu söylenemez. Gerek devrin idaresi, gerekse sosyal zemin böyle bir tanışma için henüz hazır değildir. Bu bakımdan yazılar, yönetime ters düşmeden özellikle kadının eğitimini sağlamaya yönelir.

Selânik'de çıkan *Ayine'yi* saymazsak, yayınların hepsi de İstanbul'da çıkmaktadır. Bu da, bu tür faaliyetlerin belli merkezlerin dışına çıkamadığı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sınırlı bir aydın zümreye hitap ettiği anlaşılan bu yayınlar, geçmişe göre, konuya daha geniş bir kitlenin ilgisini çekmişse de yeterli sayılamaz. Bununla birlikte, kadını basın hayatına yöneltmesinin başlangıcı olması yönünden önemlidir.

163 Aynı e., s. 9.

164 *Takvim-i Nisf*, Haz. Ebuzziya Tevfik. İst. 1317, s. 38-39, 42-46, 55-62, 72-74, 83. 201-312, 320-328.

Şüphesiz bu gelişmeleri, Batının ve daha önce edebî eserlerde yer alan tartışmaların bir sonucu olarak görmek doğru olur. Böylece yayınlar da, sınırlı bir zümri için de olsa, Türk kadınının kendi haklarını savunmaya ve daha sonraki dönemlerde bahsedeceğimiz bir takım faaliyetlerine yol açacaktır. 1908 inkılâbının hızlandırıcı etkisiyle birlikte bu faaliyetlerin meyveleri bundan sonra alınacaktır.

Netice itibariyle Tanzimat dönemiyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

Osmanlı cemiyetinin giderek Batı etkisi altına girmesiyle, toplum hayatında eğitim, sanat ve edebiyatta meydana gelen gelişmeler, kadının eğitim seviyesinin yükseltilmesi fikrinin doğmasına yol açmıştır. Nitekim, bu dönemde Türk kadınına ilk defa resmî eğitim verilmeye başlanmıştır. Eğitimin bir sonucu olarak, sınırlı bir alanda da kalsa, Türk kadını bu dönemde ilk defa devletten maaş alarak resmen çalışmıştır, öğretmenlik yapmıştır. Hukukî alanda da yeni bazı haklar kazanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, kadın meselesi dar bir çerçeve içinde, daha çok aydınların tartıştığı bir konu olmaktan ileri gidememiştir. Fakat, bu tartışmaların yeni hukukî düzenlemelere zemin hazırladığı unutulmamalıdır.

Birçok konuda olduğu gibi, kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu değildir. Aydınlar bu konuda da toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır.

Az da olsa, Ali, Fuat, Ahmet Fâzıl, Münif, Cevdet Paşa gibi idareciler aile hukuku ve evlenme açısından bazı problemler bulunduğunu bilmektedirler. Bunlar, konu ile ilgili bazı değişiklikler yapmak istemişlerdir. Hatta, sadrazam M. Emin Ali Paşa, *Fransız Medenî Kanunu'nu* kabul etmeyi bile düşünür. Ancak, toplum buna hazır olmadığından, geleneksel evliliği düzenleyen bazı ferman ve tenbihlerle yetinmek zorunda kalır. Başlık ödeme ve evlenmedeki ağır masrafları kaldırmaya çalışır. 165

Ancak bu ve bunun gibi kadınları ilgilendiren köklü kanunlar Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilebilecektir.

165 Osman Bey, *Les Femmes en Turquie*, Paris 1883, s. 156'dan naklen, **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, İst. 1984, s. 646; Şerafettin Turan, "Tanzimat Devrinde Evlenme", **1Ş ve Düşünce Dergisi**, C. XXII, Sayı 182, ist. 1 Ekim 1956, s. 14-15; ilber Ortaylı, **imparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, ist. 1983, s. 183; I. Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu", **Türk Siyasi Hayatının Gelişimi**, İst. 1986, s. 71-80.

İKİNCİ BÖLÜM
II. Meşrutiyet Dönemi
(1909-1918)

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1909-1918)

II. Abdülhamid'in bilhassa eğitim alanında Tanzimat reformlarının sürdürmeye çalıştığı 1876-1908 dönemi, aynı zamanda tarihe bir "baskı rejimi" olarak da geçmiştir. Bu rejime karşı olan Jöntürklerin çabası ile 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilân edildi. Ancak, başlayan bu hürriyet sevinci fazla sürmedi, devlet içte ve dışta büyük bunalımlara sürüklendi.

İmparatorluğun dağılışının ilk habercisi Bulgaristan'ın istiklâlini ilân etmesi oldu (5 Ekim 1908). Ardından Girit'in Yunanistan'a katıldığı duyuldu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi. Bunu Arnavutluk ve Yemen isyanları takip etti (1910). 1911'de İtalya Trablusgarb'a girdi. Oniki Adalar elden çıktı (1912). Aynı yıl Balkan Devletleri Osmanlı Devletine savaşa açtılar. Bunun sonucunda Balkanlarda kalan son topraklar da elden çıktı ve Avrupa Türkiye'si Edime'ye kadar geriledi. Balkan Harbinin yaralan sarılmadan devlet I. Dünya Harbiyle yüzyüze kaldı. Genç ve tecrübesiz ittihatçı kadro savaşa Almanya safında girmek zorunda kaldı.

Bu yıllar parlamenter yönetimin kâğıt üzerinde kaldığı yıllar oldu. 1908'de Meşrutiyet'in ikinci defa ilanı ile birlikte ülkede bir bayram havası meydana geldiyse de, ardında siyasî kargaşayı da beraberinde getirdi. 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) sonrasında II. Abdülhamid hal'edilerek yerine veliaht Mehmet Reşat geçirildi. 1908-1909 yıllarında, Jöntürkler arasındaki siyasî ayrılıklar da iyice su yüzüne çıkmıştı. Bunun sonucunda, İttihat ve Terakki dışında siyasî yapılanmalar 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ortaya çıkardı.

Siyasî alandaki bu çalışmalar sivil kadrolar ile sınırlı kalmadı. İttihat ve Terakki'ye karşı oluşturulan Halaskar Zâbitân hareketi orduda da gruplaşmalara ve siyasî çatışmalara yol açtı. Padişah istikrarlı bir çalışma gösteremedi. 1913'de Bab-ı Âli Baskını ile İttihat ve Terakki'nin genç ve tecrübesiz kadrosu iktidar mesuliyetini üstlendi. İlk işi olarak muhalefet susturulmaya, siyasî hayat tam anlamıyla denetim altına alınmaya çalışıldı.

Bütün bu siyasî kargaşa içinde kadın hareketleri de yerini almaya başladı. Kadınlarla ilgili tartışmalar hız kazandı. Hükümet, kendi düşüncesi doğrultusundaki kadın faaliyetlerini desteklerken, Türk kadınının sosyal hayattaki yeri de büyümeye başladı. Hatta siyasî hayatta da bazı teşebbüsler oldu. Meselâ, bir grup kadın 1908 parlamentosuna dinleyici olarak katılmak için harekete geçti¹. Bu hareket, geçmişteki faaliyetlerin doğurduğu bir oluşum sonucu, Türk kadınının siyasî hayatta da rol alma arzusunda bulunduğu göstermektedir.

1 İstanbul'da başlayan bu olay diğer şehirlere de geçer (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tan-zimatta içtimai Hayat". Tanzimat I, ist. 1940, s. 654).

I- EĞİTİM

Meşrutiyet döneminde her alanda olduğu gibi, kızların eğitimi konusunda da tartışmaların hızlandığı görülür, idareciler bu konudaki eksiklikleri giderme çabasına girerler. İlk iş olarak İngiliz Sir Frey'in kızından kız okullarıyla ilgili geniş bir rapor hazırlaması istenir. O da raporunu hazırlayarak bu hususta bazı tekliflerde bulunur. Rapora göre, bütün kız okullarının bina, sıra ve araç-gereçleri yetersizdir, öğretmenler de eğitim metotları yönünden yeterli değildir. Bu eksikliği gidermek için, Avrupalı öğretmenler 5 yıl Türkiye'de çalıştırılmalı, Türk hanım öğretmenlere örnek olmaları sağlanmalıdır. Okullarda eğitimin bir düzene sokulabilmesi için öncelikle öğretmen okullarından işe başlanmalıdır ².

Bundan başka, kızların eğitimi Türk aydınlarının da en çok tartıştığı konulardan biridir. Bu hususta hemen her aydın olumlu fikirlere sahipti; kızların eğitiminden yanaydı. Tartışmalar ancak bunun mahiyeti hakkında oluyordu. Bazıları bu eğitimin sınırlarını belirtmezken ³, bazıları bu konuda gayet açık fikirler ileri sürüyorlardı:

Edhem Nejat, kız okullarında erkeklerle eşit program uygulanmamasından şikayetçidir. Zira, bu, kızlarımıza pratik hayatta faydalı olmuyor, onları sadece "süslü birer hanım" yapıyordu. Bunlar eşleriyle geçinemiyor, iyi birer ev hanımı olamıyorlardı. Onun için okullar aileye saadet getirecek şekilde eğitim vermelidir. İlkokulların dışında "Seyyar Kadınlık Mektepleri" kurularak bütün ülkeyi dolaşmalıdır ⁴.

Feridun Vecdi'ye göre kızlar Kız sultanilerine kadar gidebilirler. Şimdilik daha yükseğine ihtiyaç yoktur. Okullardaki program ise sabahtan teorik, öğleden sonra pratik olmalıdır ⁵.

İslamcılardan Musa Kâzım Efendi kızların yüksek eğitim görmesi taraftandır ⁶.

Bazıları (meselâ Yusuf Akçora) kızların yabancı okula gitmesini sakıncalı bulurken, Halide Edip buna karşı çıkar. Ona göre ilk öğretim "milli bir muhif'te yapılmalı, fakat idadi ve sonrası eğitim yabancı okullarda olmalıdır. Amerika bile, diğer Avrupa

2 Onun dârümuallimât'la ilgili tekliflerini ileride belirteceğiz. İngiliz Sir Frey'in kızı tarafından hazırlanan bu rapor Halide Salih (Halide Edib) Hanım tarafından Türkçeye çevrilmiştir ("Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütâlâa-i Mühimine", Tanin, 18 Kanunsani 1909).

3 Meselâ, Celal Nuri (Kadınlarımız, ist. 1331, s. 8-15); Mehmet Akif (Süleymaniye Kürsüsünde" Safahat, Edisyon Kritik, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İst. 1987, s. 141-142), Tevfik Fikret (Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ank. 1973, s. 49).

4 Edhem Nejat, Terbiye-i ibtidâiye Islahatı, izmir 1311, s. 36-40'dan alan Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918), Basılmamış Doktora Tezi, Ank, 1978, s. 139-140.

5 Feridun Vecdi, "Tedrisat Meselesi- I" Hakk Gazetesi 13 Haziran 1912'den naklen Ergün, A.g.e., s. 91.

6 Bernard Caporal, Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Ank. 1982, s. 82.

ülkelerinden üstün eğitime sahipken, öğrencilerini buralara eğitime yollamaktadır. Yabancı okullarda öğrencilerin dinî ve millî hislerine müdahale edilmediğini belirten Halide Edip, kendisinin de Amerikan Koleji'nden mezun olduğunu, dinî ve millî hislerine bir zararı olmadığını söyler ⁷. Ona göre, eğitim, dinî dünya anlayışından, vatan ve millet esaslarına dayalı bir dünya görüşüne getirilmelidir. Kadınlar, belli bir eğitimden geçirilmeden kendilerine verilen haklardan faydalanamazlar ⁸. Ayrıca, ilk terbiyecisi olarak kadının çok iyi eğitilmesi gerekmektedir. ⁹.

Müfide Ferit Hanım'a göre, kızlarımız "sıcak, temiz medenî ve ahlâkî bir aile ocağı" yaratabilecek şekilde yetiştirilmeli, erkeklerle birlikte yürür hâle getirilmelidir. Kadın erkekten aşağı olmadığına göre, kadınlara da onlarla eşit eğitim imkânları verilmelidir ¹⁰.

Diğer hanımlar da verilen eğitimin pratik hayatta faydalı olmamasından şikayetçidirler. Bu sebeple eğitimin modernleşmesini isterler ¹¹.

Bu tartışmalar aynı zamanda eğitim alanındaki bazı faaliyetleri de yönlendirmektedir. Bunlar özellikle Dârülmuallimât ve yüksek öğretimde kendini gösterecektir. Bu dönemde diğer okullarda pek değişiklik olmamasına rağmen, yine de ilk öğretimdeki gelişmeleri kısaca gözden geçirmek istiyoruz.

1. İlk ve Orta Dereceli Okullar a.

İbtidailer

Bu dönemde İbtidailerde yapılan değişiklikler hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. Dönemin başında daha önce bahsettiğimiz İngiliz hanımın İstanbul için hazırladığı rapor ve 1909 yılında Anadolu'ya yapılan bir gezi, bu okulların durumlarının çok kötü olduğunu göstermektedir. Okullar bina, araç-gereç ve öğretmen bakımından yetersizdir. Öğrencilerin çoğunda ders kitabı bile yoktur, öğretmenler kalacak yerden mahrumdur ¹².

Bu dönemde ilk okullarla ilgili olarak 1913-1914 yıllarına ait istatistikî bilgilere sahibiz ¹³.

7 Halide Edip, "Yusuf Akçora Beyefendi"ye", Tanin, 6 Temmuz 1912'den naklen Ergün A.g.e. s. 242.

8 Aynı e., s. 239.

9 İnci Enginün, "Kadın", Türk Dili ve Ed. Ans. C.V. İst. 1982, s. 76.

10 M. Ferit, "Feminizm-I, Türk Kadını, C.I, Sayı 20, 16 Nisan 1335, s. 307.

11 Caporal, A.g.e., s. 108-110.

12 "Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütâlaa-i Mühimme", Tanin, 18 Kanunsani 1909; Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin, Haz.Çetün Börekçi, İst. 1977, s. 66, 112, 121, 12. Ergün, bu okulların % 37,7'sinin eğitime müsait olduğunu söyler (A.g.e., s. 345).

13 Maarifi Umümiye Nezâreti İhsaiyat Kalemî 1329-1330 Senesine Mahsus Maa-rif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuası, İst. 1336'dan naklen, Ergün, A.g.e., s. 344-347.

	Okul Sayısı				Öğretmen «ayısı			Öğrenci sayısı		Topl.
	Kız	Erkek	Karma Topl.		Kadın	Erk.	Topl.	Kız	Erk.	
Resmî	473	3536	477	4486	1293	6872	8165	48283	206707	254990
özel Müslim	114	1073	3500	4687	188	2749	2937	33157	79987	113144
Toplam	587	4609	3977	9173	1481	9621	11102	81440	286694	134320
Gayri Müslim	277	1295	1024	2596	1549	2676	4225	53245	92710	145955
Yabana	79	74	62	215	395	373	768	11011	10165	21176
Toplam	356	1369	1086	2811	1944	3049	4993	64256	102875	167131

Yukarıdaki tabloya baktığımızda okullardaki kızların erkeklere oranının şöyle olduğunu görürüz:

	Okul Sayısı açısından	öğretmen Sayısı açısından	öğrenci Sayısı açısından
Müslüman Okulları	1/8	1/6	1/3-4
Gayri Müslim Okulları	1/4	1/2	1/2
Yabancı Okullar	h e m e n h e m e n e ş i t		

Burada, yabancı okullarda kızlar lehine bir durum söz konusu iken, Osmanlı İmparatorluğundaki müslim ve gayri müslim okullarında bunun aksi bir durum görülmektedir. Ancak, aradaki fark, müslüman okullarına göre gayri müslimlerde daha azdır.

1906-1907 yıllarındaki istatistiklere göre, okul sayısı bakımından 1/10 olan oranın 1/8'e doğru bir gelişme gösterdiği dikkati çeker. Bu sayılar, devletin ve milletin eğitime duyduğu ilgiyi göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bununla birlikte ilk öğretime verilen önemin yeterli olduğu söylenemez.

b. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler konusunda eskiye göre fazla bir değişiklik görülmez. Ancak, konuyla ilgili bazı küçük istatistikî bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, 1911-1912 yıllarında istanbul rüşdiyelerinin durumu şöyle idi:

	Kız	Erkek	Karışık
Resmî rüşdiyeler	15	19	
Hususi rüşdiyeler	4	5	5
Toplam	19	24	5

Bu rüşdiyelerden sadece iki tanesi Meşrutiyet'in ilânından sonra açılmıştır, bunlar da erkek rüşdiyesidir¹⁴.

1912-1913 yılına ait bilgilere göre, İstanbul rüşdiyelerinde 4416 kız, 6799 erkek öğrenci okumaktaydı. Okullarda 285 muallim ve 186 muallime görevliydi¹⁵. Bu durumda, Meşrutiyet'in başında okul oranları hemen hemen eşit iken, öğretmen sayısında 2/3, öğrenci sayısında 4/6 civarındaydı. Ancak, Meşrutiyet'in son yıllarına dair konuyla ilgili bilgiler mevcut değildir. Onun için kız rüşdiyelerinin bu yıllardaki durumu hakkında değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır.

Yukarıda verdiğimiz rakamlar başşehir İstanbul'a aittir. Bu bakımdan, devrine göre iyi sayılabilecek bu durumu diğer bölgeler için söylemek mümkün değildir. 1906-1907 yılı istatistiklerine göre İstanbul dışındaki kız rüşdiyeleri sayısı 69 idi. Bu sayının bu dönemde artırılmış olabileceğini tahmin ediyoruz. Fakat, kesin hükümler verme şahsına sahip değiliz.

c. İdadiler

Bundan önceki bölümde ilk kız idadisinin 1880'de açıldığını, 1906-1907 istatistiklerine göre Manastır'da bir özel kız idadisi bulunduğunu belirtmiştik. Bu yıllarda İstanbul'da 3 karma idadi bulunduğu için, kızların II. Abdülhamid zamanında idadi tahsiline başladıklarını söylemiştik.

Ancak, Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ülkede hâlâ resmî bir kız idadisi yoktu. Bu konuda ilk teklif Ahmet Rıza Efendi'den geldi. Padişah II. Abdülhamid bu teklifi desteklemek için Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nı bu okula bağışladı. Okulda İngiliz eğitimi uygulanacak, yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki bölüme ayrılacak, öğretmen ve mübassır kadrosu Avrupa'dan getirilecekti.

Yardımlarla yaşatılması düşünülen okul için Naile Sultan'ın (1884-1957)da faaliyete geçtiğini görüyoruz¹⁶.

14 Devlet Salnamesi 1327, s. 362.

15 Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. IV, İst. 1977, s. 1181.

16 Tanin, 20 Ocak 1909'dan naklen, Ergün, A.g.e., s. 380.

1910 Temmuzunda *Mekteb-i Sultanî-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi* adı ile bir cemiyet kurulmuştur¹⁷. 150 öğrencinin alınacağı belirtilen okula hanedandan bir hanımın bile kaydı yapılmıştır¹⁸, ancak bir sonuç alınamamıştır¹⁹.

Bu konuda özel teşebbüsler sonuç vermeyince devlet işe el attı. 1911'de Aksaray'da kız idadisi açıldı²⁰. 5 yılı ibtidai, 5 yılı tâli sınıflar olmak üzere toplam süresi 10 yıl idi. Ders süresi ibtidai bölümünde 40, diğer sınıflarda 60 dakika olarak tesbit edilmiştir.

Ders Programları²¹ :

İbtidai Sınıfları :

Kur'ân-ı Kerîm ve Mâlûmât-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî, Hatt, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürûs-ı Eşya ve Mâlûmât-ı Tabiye, Mâlûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye, El işleri ve Resim, Gına (Müzik), Terbiye-i Bedeniye.

Tâli Sınıflar :

Ulûm-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî, Tarih, Coğrafya, Mâlûmât-ı fabîiye ve Sıhhiye, Mâlûmât-ı Hikemiye ve Kimyeviye, Mâlûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye, Hesap, Cebir, Hendese, Kozmografya, İktisad-ı Beytiye, Terbiye-i Etfâl, Lisân-ı Ecnebi, Gına ve Müzik, Resim, Terbiye-i Bedeniye, Beyaz işleri, İpek işleri, Dikiş, Biçki, Tabahat (Yemek Pişirme).

1913'de *İstanbul İnas Sultanisi* adı ile açılan bu okul²² 1915'de *Mezm-i Alem Sultanisi* adını alır. Okulun ders programı erkek sultanisine göre daha hafiftir. O yıllarda kızlar için yüksek öğretim olmadığından bu program yeterli sayılıyordu. 1916'da Darulfünun açılınca bu yetersizlik hissedilecektir²³.

1914 yılında Büyükkada'da yeni bir inas sultanisi açılmak istenirse de sonuç alınamaz²⁴. Bu yıla kadar yeni kız idadileri açmak için dört teşebbüs yapılmışsa da, ancak 2 tane-

17 **Sabah**, 10 Temmuz 1910'dan naklen, Ergün, A.g.e., s. 380.

18 Ç.Z., "Şundan Bundan, Kızların Tâlim ve Terbiyesi", **Sabah**, 3 Eylül 1911'den nakleden, Ergün, A.g.e., s. 380.

19 F. Reşat Unat, Türkiye'de Eğitim Sistemi Gelişim Tarihine **Bir Bakış**, Ank. 1964, s. 48; H. Aile Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve **Gelişimi**, ist. 1974, s. 179.

Ergün, A.g.e., s. 381. Ancak, Ergin, ilk kız idadisinin İstanbul'da 1913 yılında açıldığını söylüyor (A.g.e., s. 1192).

21 Maarif-i Umûmüye Nezareti İnas Sultanisi **Sınıflı İbtidâiye ve Tâliyeninin** Ders Programı, ist. 1330'dan naklen, Ergün, A.g.e., s. 381; ayrıca bkz. Ergin, A.g.e., s. 1192-1193.

22 Ergin, A.g.e., s. 1193.

23 Koçer, A.g.e., s. 197

24 "İnas Sultanisi **Sabah**, ;20 Haziran 1914'den naklen. Ergün, A.g.e., s. 381. Burada, 1914 yılında, iki aylık kurslar sonunda öğretmen olarak atanan bir bayana öğrencilerin karşı çıktığı, sınıfa fare bırakarak arabama... İsladıkları; burur üzerine 5 öğrencinin kaydının silindiğini belirtelim. Bu hadise "Mektebi Sultani Vak'ası" olarak basına intikal etmiştir ("Böyle Gidiyor... Gider mi? Mekteb-i Sultani İnas Vakası". ...>, 23 Ocak 1914, Ergün, A.g.e., s. 381).

si açılabilmiştir. Bu sayı daha sonraki yıllarda Erenköy, Çamlıca ve Kandilli idadilerinin açılmasıyla ²⁵ 5'e yükselecektir. Ancak bu dönemde kız idadileri henüz istanbul ile sınırlıdır, diğer vilayetlerde buna rastlanmaz.

2, Yüksek Öğretim

Türk kadını yüksek öğretim imkânına ilk defa bu dönemde kavuşmuştur. İlk olarak 1914 yılında *istanbul Dârülfünûnu'nda* kızlara yönelik dersler başlamıştır. Bu derslerde kadın haklarının öğretilmesi, ev bilgileri, tabiat, sağlık, tarih, peragoji gibi konular işleniyordu. Böylece, Senihe Nezahat Hanım'ın 1908'de teklif ettiği hanımlara mahsus konferanslar gerçekleşmiş oluyordu ²⁶.

Daha sonra, *Dârülmualimât-ı Aliye* bünyesinde bir binada müstakil bir öğretmen kadrosuyla *inâs Darülfünunu* kuruldu (1915). Başlangıçta 3 yıl olan ve Dârümuallimât ile idâdî mezunlarını alan bu okul, edebiyat, riyaziyat ve tabiiyat bölümlerine ayrılmıştı. Liseler ve öğretmen okulları için kadın öğretmen yetiştiren bir okul durumundaydı. 1920'de Dârümuallimât-ı Aliye'den ayrılarak, öğretimi farklı saatlerde olmak üzere *istanbul Dârülfünûnu'na* bağlandı. Ancak, bir müddet sonra kızlar erkeklerin bulunduğu sınıflara girerek onlarla birlikte ders almaya başlamışlardır. Bu olay Ali Kemal'in maarif nazırlığı zamanında Şükûfe Nihâi başkanlığında bir heyetin nâzım ziyaret etmesi ve fikirlerinin kabul edilmesi sonucu gerçekleşmiştir ²⁷. İlk defa 16 Eylül 1921'de fen ve edebiyat şubeleri bunu başlatmışlardır. Hukuk (1921-22) ve Tıp (1922-23) fakülteleri daha sonra kız öğrenci alacaktır ²⁸.

Okula ilk yıl edebiyat şubesine 8, riyaziyata 3, tabiiyata 10 öğrenci kayıt yaptırmıştır ²⁹. Okul ilk mezunlarını 1917'de vermiştir. Kaydolan öğrencilerin tamamının mezun olduğu söylenmekteyse de ³⁰, bu konuda farklı sayılar verilmektedir ³¹.

25 Unat, A.g.e., s. 348; Koçer, A.g.e., s. 197.

26 Ergün, A.g.e., s. 441.

27 Zehra Celâsın, Tarih Boyunca Kadın, İst. 1946, s. 141; Taşkıran, A.g.e., s. 44-45. Afetinan'a göre, Edebiyat Fakültesi reisi 1. Hakkı Baltacıoğlu ve genel sekreter Behçet Gücer Beylerin aldıkları kararla kız öğrenciler, erkek öğrencilerle birlikte ders görmüşlerdir. Şeyhülislâm Mustafa Efendinin şikâyetine rağmen bu devam etmiştir (Tarih Boyunca **Türk Kadınının** Hak ve Görevleri, İst. 1982, s. 99).

28 Unat, A.g.e., s. 57; Koçer, A.g.e., s. 203.

29 Taşkıran A.g.e., s. 45, Ancak Afetinan'a göre ilk yıl edebiyata 10-12, tabiiyeye 9, riyaziyeye 4 öğrenci kaydolmuşur (A.g.e., s. 99).

30 Taşkıran, A.g.e., s. 45.

31 İlk yıl edebiyattan 8, riyaziyeden 3, tabiiyeden 9 kız mezun olmuştur (**Türk Kadını**, C. I, Sayı 4, 4 Temmuz 1334, s. 62). Başka bir kaynağa göre ise, tabiiyeden 7, riyaziyeden 3, edebiyattan 4 öğrenci mezun olmuştur (Bilgi Yurdu **İşığı**, Sayı 6, 15 Eylül 1333, s. 94-95).

Bu bölümlerden başka 1917de 1 yıllık *Ameli Ticaret İnas* şubesi açılmıştır³².

1914 yılında kızlar için açılan İnas Sanâyi-i Nefise mektebi, 1921'de Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Alisi hâline getirildi. Böylece, güzel sanatlar alanında da kadın sanatçıların yetişmesi imkânı sağlanmış oluyordu³³.

Yine ilk defa bu dönemde kızlar Dârülelhân (Konservatuar)'a devam etme hakkını elde ettiler³⁴.

Türk kadınının Meşrutiyet'de ilk kez yüksek eğitim imkânına kavuşması önemli bir olaydır. Bu sayede hem kadınının kültür seviyesi yükselecek, hem de yeni çalışma alanları doğacaktır. Bu yıllarda, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyebilenlerin de, diploma imtihanına alınmadığı³⁵ düşünülürse, bunun önemi daha iyi anlaşılır.

3. Meslekî Eğitim a.

Hemşirelik Eğitimi

Osmanlı İmparatorluğunda hemşirelik eğitimi ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlar. Bunda Besim Ömer Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Ayrıca, önceki yıllarda İstanbul'da görev yapan İngiliz ve Fransız hemşirelerin de örnek olduğu düşünülebilir. 1854 Kırım Harbi sırasında Türk hükümeti tarafından getirilen hemşireler Fransız askerlerine bakmışlardı. Florence Nightingale ile birlikte İngiliz hemşireler de İngiliz askerlerine bakmak için Selimiye Kışlası'nda göreve başlamışlardı.

Besim Ömer Paşa, memleketimizde hemşireliği tanıtmak ve kadınlarımızın bu alanda çalışmalarını sağlamak amacıyla gayret göstermiştir. Kendisi daha Londra'dayken hemşirelerin faydalı çalışmalarını görmüş ve bunun Osmanlı İmparatorluğunda tatbik için ilk defa Kadırga Doğum Kliniği'nde ebelere hastabakıcılık dersi verilmiştir (1911). Bunu daha sonra İstanbul Dârülfünûnu'ndaki konferansları izleyecektir³⁶.

Besim Ömer Paşa, diğer yandan Kızılay cemiyetini bu konuda etkilemeye çalışmıştır. Nitekim kadınların Balkan Harbi'nde hastahanelerde çalışmaya başladığı görülür. Bu sebeple 1912 yılı bizde hemşirelik mesleğinin başlangıcı sayılmaktadır.

Üniversite konferans salonundaki konferanslara devam edip tamamlayan Kerime, Sa-lahor, Safiye, Hüseyin Elbi, Münire İsmail Hanımlar, Çanakkale savaşında gönüllü ola-

32 Taşkiran, A.g.e., s. 45.

33 Unat, A.g.e., s. 80a.

34 Celâsın, A.g.e., s. 139.

35 İ. Onaylı. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İst. 1983, s. 207.

36 Eren Kum, "Hemşire ve Kadın", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-64), Ank. 1967. s. 135-139.

rak hastabakıcılık yapmışlardır³⁷. Bu gelişmelerden sonra 1916 yılında hastahanelerde çalışmak üzere 24 hastabakıcının görevlendirildiğini görüyoruz³⁸.

Bütün bu gelişmelere rağmen, bizde modern anlamda hemşirelik okulu Cumhuriyet döneminde 1925 yılında açılabilecektir³⁹. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da açılan Amerikan-Amiral Bristol Hastahanesi Hemşirelik Okulu daha çok azınlık çocuklarına hitap etmekteydi⁴⁰.

Tıp fakültesi kızların kabulü ise -uzun tartışmalardan sonra-1922 yılında gerçekleşir ve ilk mezunlarını 1927'de verir⁴¹. Bu neticede, Meşrutiyet dönemindeki teşebbüs ve faaliyetlerin önemli yeri olduğunu unutmamak gerekir.

b. Dârümuallimât

Meşrutiyet dönemi eğitiminde en çok üstünde durulan konulardan biri -belki de en önde geleni- Dârümuallimât olmuştur. Zira, Dârümuallimât kız okullarına öğretmen yetiştiriyordu ve diğer okulların bir düzen girebilmesi için de yetişen öğretmenlerin meslekî açıdan mükemmel olmaları gerekiyordu. Bu sebeple, Dârümuallimât'ın bir düzene sokulması yönünde çeşitli görüşler bulunmaktaydı.

1909 yılında kız okulları hakkında rapor hazırlayan Sir Frey'in kızına göre, diğer okulları düzene sokabilmek için işe Dârümuallimât'tan başlamalıydı. Bunun için öncelikle pedagoji derslerine ağırlık verilmelidir. Zira, mevcut öğretmenler bu konuda çok yetersiz görünmektedir. Dârümuallimât öğrencileri 3-4 yıl eğitim görürken, bu yandan da ibtidai mekteplerinde ders vererek pratiğe alışmalıdır, öğretmenler ders verirken, pedagoji uzmanları onları gözlemeli, bunların eleştirisi doğrultusunda öğretmen kendini yenilemelidir. Mükemmel bir Dârümuallimât tanzimi için okulda Avrupalı bir müdire olmalı, Türkçe bilmiyorsa ikinci bir Türk müdire-işlerine karışmamak şartıyla-bu konuda ona yardımcı olmalıdır.

37 Selva Erhan Şentürk. Hemşirelik Tarihi, İst. 1985, s. 35.

38 Osmanlı Hilâli Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkez Heyeti Takvimi II, 1332, s. 125-128.

39 Şentürk, A.g.e., s. 35; Kum, A.g.e., s. 139.

40 Bedii N. Şehsuvaroğlu, "Atatürk Ükeleri Işığında ve Bugünkü Türkiye'de Kadın Hakları", Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (10-14 Aralık 1973), İst. 1975.

41 Bizdeki ilk kadın doktorlar Müfide Kazım (Prof. Dr. Müfide Küley), Hamdiye, Sabiha, Suad. Fıtnat, İffet Hanımlardır. Ancak, daha önce Avrupa'da okumu; Safiye Hüseyin Elbi gibi kadın doktorlar da vardı (Osman Şevki Uludağ "Türk Kadınlarının Hekimliği", III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943), Ank. 1948, s. 450-458; Kâmile Mutlu, "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 18-20; Şehsuvaroğlu, A.g.m., s. 418-419).

Dârümuallimât öğrencisi, sıhî, ilmî, ahlâkî eğitimlerinin yapılabilmesi için yatılı olmalıdır. Okul için bütün fedâkârlıklar gösterilmeli, araç-gereç tamam olmalıdır. Zira, Dârümuallimât, "ileride aşî alınabilecek en mühim bir ağaç"tır.

Gerekirse, yabancı mekteplerde eğitim görmüş hanımlardan öğretmen olarak faydalanma yoluna gidilmelidir. Okulda bir Heyet-i Temsiliye seçilmeli, başkanı müdür olmalı, diğer üyeler de yabancı okul mezunları tercih edilmek üzere, son usûlde yetişmiş kişiler olmalıdır. Bunlar Avrupa eğitimini sürekli takip etmelidir ⁴².

Kısacası, bu İngiliz hanım, tamamen Avrupa tarzında bir kız öğretmen okulu teklif ediyordu.

Bu arada Türk aydınlarının da konu ile ilgili görüşler ileri sürdüğünü görmekteyiz. Edhem Nejat'a göre, Dârümuallimât'a kız rüşdiyesi mezunları alınmalı, öğretim süresi 3 yıl olmalı, nazârî ve pratik olarak şu program tatbik edilmelidir:

Nazârî dersler: Terbiye ve Mâlumât-ı Diniye ve Ahlâkiye, Adabı Muaşeret, Hıfzıhha ve Çocuk Büyütmek, Ev idaresi, Ev ve Çiftlik Hesaplarını Tutmak, Mâlumât-ı Fenniye ve Tabiiye ve Medeniye, Tarih ve Coğrafya, Bahçivanlık, Tavukçuluk, Sütçülük v.s.

Pratik dersler : Bahçe işleri, Tavuklara ve Anlara Bakmak, Dokumak, Sütçülük, Yemek Pişirmek, Konserveler ve Hazır Yemekler Yapabilmek, Dikmek, Biçmek ve Yama-mak, Ütülemek, Hâne Tanzim ve Tasnifi v.s.

Teklif ettiği programdan da anlaşıldığı gibi, Edhem Nejat kız öğretmen okulunda tamamen pratik hayata yönelik bir program uygulanmasından yanaydı. O zaten, kız okul-larında erkek okullarındakilerle aynı derslerin okutulmasından şikâyetçiydi. Bu durum kızlarımıza aile hayatında bir fayda sağlamıyor, onları sadece "süslü bir hanım" yapmaya yarıyordu. Bu yüzden kız okullarına öğretmen yetiştirecek bir okulun da böyle bir program uygulaması gerektiğine inanıyordu.

Ona göre ayrıca memlekette ana okullarına ağırlık verilmeli, buralara öğretmen yetiştirmek için de *Ana Okulları Dârümuallimâtı* açılmalıdır. Bu okula rüşdiye mezunları alınmalı, iki-üç (1-1,5 yıl) dönemlik bir sürede, mutlaka bir Avrupa ülkesinin yardımı ile mükemmel bir eğitim verilmelidir ⁴³.

Feridun Vecdi de Dârümuallimât'ın vilayet merkezlerine yaygınlaştırılması gerektiğine inanır. Burada rüşdiye mezunları 2 yıl okuduktan sonra öğretmen yapılmalıdır. Bu Dârümuallimâtlara da 7 yıllık kız okulu mezunları alınmalı, 3 yıl daha eğitim verdikten sonra diploma verilmelidir ⁴⁴.

Bir yandan bu şekilde çeşitli görüşler ileri sürülürken, 1909'da -herhalde İngiliz hanımın tesiriyle- Dârümuallimât'ta bir düzenleme (tensikak)'ye gidildi. Ancak, bu

42 Bkz. 2. notta gösterilen rapor.

43 Edhem Nejat, A.g.e.'den naklen Ergün, A.g.e., s. 136, 139-140, 146.

44 Feridun Vecdi, A.g.m.'den naklen Ergün, A.g.e., s. 91.

uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra okul yine kimsenin ilgilenmediği bir öğretim kurumu haline geldi. 1910-1911 öğretim yılında okulda yaklaşık 90 kişilik bir mecutla vasat bir eğitim yapılmaktaydı⁴⁵.

Okulun mezunları taşraya gitmiyor, bazıları evleniyor, öğretmenlik bile yapmıyordu. Bunun üzerine Emrullah Efendi, yetişecek öğretmenleri tamamiyle bakanlığa bağlayabilmek için yatılı bir okul açmaya karar verdi. Bu okula taşradan kızlar getirilecek, bunlar öğretimlerini bitirince yine taşraya gönderilecekti⁴⁶.

Emrullah Efendi taşradaki maarif idarelerine emirler yazarak okul için kız öğrenciler istedi. Ancak, gelen 60-70 kız öğrenci, okulun açılmaması yüzünden *Yatılı Kız Sanâiyi Okuluna* yerleştirilmek istendi. Bu okulda da yer bulunamamıyınca Fatih-Çarşamba'daki Sâip Paşa Konağı kiralanarak oraya yerleştirildiler. Bütçe olmaması sebebiyle böyle bir uygulamaya gidildi ve kızlar Kız Sanayi Okulu'nun derslerine devam ettiler⁴⁷. Bunlar daha sonra Dârümuallimât ile birleştirildi. 1914'de ismail Mahir Efen-di'nin müdürlüğü zamanında bir de uygulama okulu eklenmiş, sürekli pedagojik konferanslar verilmiştir.

Böylece yatılı kız öğretmen okulu kurulduktan sonra, Maarif Nezareti okulla ilgili 7 maddelik bir kararname çıkarmıştır. Buna göre, müdire okulun dış işleriyle ilgilenecek, muavine ise eğitim ve öğretimden sorumlu olacaktı. Okula görevlilerden başka kimse giremeyecek, öğretmenler de sadece ders vermek için gireceklerdi. Derse girerken ve çıkarken bir mübaşir kendilerine eşlik edecekti. Müfettişler ise serbestçe girebilecekti⁴⁸.

Bu oldukça katı görünen kararların alınması Meşrutiyet döneminin temel fikirlerine ters düşüyorsa da, bu hususun, öğrencilerin bütün mesuliyetinin idareciler üzerinde bulunmasından kaynaklandığını sanıyoruz.

Dârümuallimât bünyesinde 1914 yılında, ana okullarına öğretmen yetiştirmek üzere *Ana Muallime Mektebi* açılmış⁴⁹ ve 23 öğrenci alınmıştır⁵⁰. Böylece, Edhem Nejat'ın düşünceleri gerçekleşmiş oldu. Ancak, öğretmenlerinin Ermeni olması sebebiyle okul Ermeni tesirinde kalmıştır. Uygulanan metotları ise Avrupa tarafından terkedilmiş olmasına rağmen bizde olumlu karşılanmıştır⁵¹.

45 Ahmet Midhat, "Dârümuallimâtımız", Sabah, 9 Temmuz 1910'dan naklen Ergün, A.g.e., s. 532.

46 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mayıs 1326, s. 2112-13'den naklen Ergün, A.g.e., s. 532.

47 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kanunuevvel 1326, s. 626'dan naklen Ergün, A.g.e., s. 532.

48 Sati, "Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi", Muallim Dergisi, C. II, Sayı 19, 1918, s. 626'den naklen, Ergün, A.g.e., s. 534.

49 Sabah, 24 Mart 1914'den naklen Ergün, A.g.e., s. 312, 535.

50 İnsaniyet Mecmuası, s. 77'den naklen Ergün, A.g.e., s. 535.

51 Sati, A.g.m., s. 663'den naklen Ergün, A.g.e., s. 313

Bu gelişmelerden başka Dârümuallimât'la ilgili en önemli olaylardan biri, bu okula öğretmen yetiştirmek gayesiyle 1913'de bir Dârümuallimât-ı Aliye açılmasıdır⁵². Bu okulda aynı zamanda idadi ve sultanilere de bayan öğretmen yetiştirilecekti. Ayrıca, beden eğitimi öğretmeni yetiştirmek için de 30 kişiye eğitim verilmekteydi⁵³.

Dârümuallimât-ı Aliye'de 1913'de 58,1914'de 40 öğrenci bulunmaktaydı⁵⁴.

Bu okulun mezunları aynı zamanda Dârülfünûn'un başlıca öğrenci kaynağını teşkil ediyordu⁵⁵.

Dârümuallimât'taki öğrenci sayılarında zamanla bir artış meydana gelmiştir. 1914'de 186'sı yatılı 253 öğrenci ve 33 öğretmen bulunmaktayken⁵⁶, bu sayı 1916-17'de 803'e, bir sonraki yıl ise 1005'e ulaşmıştır⁵⁷. 1919'da vilayetlerdeki öğrencilerle birlikte toplam 6000 civarında öğrenci mevcuttu⁵⁸.

Bütün bu gelişmelere rağmen yapılanlar yeterli olmuyordu, İstanbul Dârümuallimât mezunları taşraya gitmediği için, oradaki kız okulları öğretmen bakımından yetersiz kalıyordu. Bu problemi önlemek için vilayetlerden öğrenci getirilerek kendi okullarında kullanma yoluna gidilmiştir⁵⁹. Daha sonra da vilayetlerde Dârümuallimât açılmıştır. Ancak bu vilayetlerdeki gelişmeler hakkında açık bilgilere sahip değiliz. Sadece Cumhu-riyet'in ilk yıllarına ait Devlet Salnâmelerine dayanarak bazı tahminlerde bulunabilmekteyiz. Bu bilgilere göre 1925-26 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Adana, Edirne, İzmir, İstanbul, Ordu, Hüdavendiğâr, Diyarbakır, Sivas, Konya'da olmak üzere 9 Dârümuallimât ve 3629 öğrencisi mevcuttu⁶⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-24'de 1081 kadın, 9121 erkek öğretmen vardı⁶¹. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut bulunan bu 1081 hanım öğretmenden büyük çoğunluğunun Meşrutiyet dönemi Dârümuallimâtlarından yetiştiğini tahmin etmek zor

52 Unat, A.g.e., s. 32

53 **Sabah**, 17 Mart 1914'den naklen Ergün, A.g.e., s. 535. 54

54 **İhsaiyat Mecmuası**, s. 77'den naklen Ergün, A.g.e., s. 535.

55 Unat, A.g.e., s. 32.

56 **Şehremaneti 1330 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası**, İst. 1331,s. 129'dan naklen Ergün, A.g.e., s. 535.

57 Caporal, A.g.e., s. 114.

58 1919 yılında İstanbul'dan başka İzmir, Ankara, Konya, Atina, Edirne, Eskişehir, Beyrut, Halep ve Bursa'da yatılı ve gündüzlü olmak üzere Dârümuallimâtlar bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, bu okulların ne zaman açıldığı belirtilmediğinden, vilayetlerde ilk Dârümuallimât'ın hangi tarihte açıldığına dair kesin bir fikre sahip değiliz (Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", **Türk Kadını**, Sayı 11, s. 164).

59 Ergin, A.g.e., C.IV, s. 1192; Koçer, A.g.e., s. 196.

60 **Devlet Salnamesi** 1926-27, s.?

61 **Devlet Salnamesi** 1925-26, s. ? Ancak, başka bir bilgiye göre, aynı yıl 9526 erkek ve 1298 kadın öğretmen bulunduğu söylenmektedir (Afetinan, A.g.e., s. 153).

değildir. Bunlar Cumhuriyet'in eğitim ordusunda görev almışlar, yeni neslin yetişmesi için büyük gayret göstermişlerdir.

Son olarak 1910 yılı Ekiminde kızlar için açılan Osmanlı Ana Mektebi'nden de bahsetmeliyiz. Bu okulun gayesi, kadınlara pratik hayatta lâzım olacak bilgiler öğretmekti. Ana sınıfı (1), ibtidai kısmı (2-3-4), geçiş sınıfı (5), yüksek kısım (6) olmak üzere çeşitli bölümlerden oluşan okul rüşdiyeler seviyesinde idi. Hocaları genç hanımlardı. Başlıca dersler ise şunlardı : Ev İdaresi, Fevkâlede Dikiş, Biçki, Hıfzısıhha, Çocuk Büyütmek, tabahat, Aile Muaşeret v.s. ⁶².

Ayrıca, 1911 yılı Mayısında Üsküdar'da bir Ev Kadını Mektebi açılacağı ve yatılı-gündüzlü olacağı haberi çıkmışsa da gerçekleşmemiştir ⁶³.

Meşrutiyet döneminde kızlar için eğitim en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Dönemin başında büyük hayallerle işe başlanmış, kız okullarının Avrupa standartlarına yükseltilmesi istenmiş, ancak başarılı olunamamıştır. Bu dönemde eğitimdeki en önemli olay, kızlara yüksek öğretim imkânının sağlanmış olmasıdır. Bu yıllarda Batı'daki bir çok ülkede kızlara bu hakkında henüz sağlanmamış olması, bunun önemini daha da artırmaktadır.

Bu eğitim, kadının sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetlerini hızlandırmasına yardımcı olacaktır. Bu dönemde kız okulları arasında ilişkiler başlar. Meselâ, Dârümuallimât son sınıf öğrencileri, haftada bir gün inas sultanilerinden biriyle anlaşarak ilmî, sosyal ve eğitimle ilgili sohbetler düzenlerler. Bu da, onların birbirini tanıyarak fikrî ve ilmî bakımdan yükselmelerine yardımcı olur ⁶⁴.

Yine ilk defa bu dönemde Avrupa'ya kız öğrenci gönderilir. 1922 yılma gelindiğinde İsveçre'de 2, Almanya'da 1 Türk kızının tahsillerini tamamlamak üzere olduklarını biliyoruz ⁶⁵.

Bu dönemde eğitim gören kadınlar Jöntürlere sempati duyuyor, onları destekliyordu ⁶⁶ Aynı zamanda millî duygularla yetiştiklerinden Millî Mücadele yıllarında ve Cumhu-riyet'te önemli hizmetler yapacaklardır. Bilhassa Milli Mücadele'de etkili konuşmalar yaparak milleti harekete geçireceklerdir. Darülfünun öğrencisi Şükûfe Nihâi ve Saime (Asker Saime) gibi hanımlar buna örnek gösterilebilir.

62 "Osmanlı Ana Mekteb", Sabah, 9 Ekim 1910'dan Ergün, A.g.e., s. 418.

63 Sabah, 6.8 Mayıs 1911'den Ergün, A.g.e., s 418.

64 **Türk Kadını**, C. I, Sayı 20, 16 Nisan 1335, s. 320.

65 Cengiz Orhonlu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", **Türk Kültürü**, Sayı 72, Ekim 1968. s. 940.

66 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. M. Kıratlı, 2. bsk. Ank. 1972, s. 229.

II- KADINLARLA İLGİLİ HUKUKÎ DÜZENLEMELER

1. Aile Hukuku Kararnamesi

Osmanlı hukuku, Tanzimat'la birlikte her alanda Batı etkisi altında kalırken, "aile" de Meşrutiyet'e kadar İslâm hukuku esastır. Bu dönemden itibaren aile hukukunda da Ban etkilen görülmektedir.

Aydınlar arasında konu ile ilgili tartışmalar ve kadının bilhassa I. Dünya Harbi'nden itibaren sosyal hayattaki yerinin artması, aile hukukunda bir takım yeni düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamış, buna kolaylaştırmıştı⁶⁷. Nitekim 8 Ekim 1917 tarihinde Aile Hukuku Kararnamesi çıkartılmıştır. Bunda, başta Ziya Gökalp olmak üzere⁶⁸, Ahmet Şuay'e, *ibrahim* Hakkı, Mansuri-zâdeSaib gibi üniversite hocaları ve Ahmet Cevat. gibi şahısların rolü olmuştur.⁶⁹ Ayrıca, kanun bütün Osmanlı tebasını ilgilendirdiğinden, hristiyan ve musevi din adamları da hazırlık safhasına katılmışlardır. Böylece üç dinî inanç bir kanunda birleştirilmeye çalışıldı⁷⁰. Sadrazam ve meclisin reyine sunulmadan, şeyhülislam tarafından doğrudan padişaha arzedilerek 8 Ekim 1917 yılında yürürlüğe konu⁷¹.

Kararnameye göre, müslümanları ilgilendiren kısımlarda islâm hukukuna bağlı kalınmakla beraber, evlenme ve boşanmalara artık devlet el atmış oluyordu. Devlet izni olmadan yapılan evliliklerin kanunca tanınmayacağı bildiriliyor, aile hayatının tanzimine çalışılıyordu. Kararnameye göre, kadın izin verdiği takdirde erkek ikinci bir hanımla evlenebiliyordu. Evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak belirlenmişti⁷². Erkeklerdeki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamaması, geçimsizlik gibi durumlarda kadına boşanma hakkı doğmaktaydı⁷³.

Kararname ile çok evlilik ve boşanma ile ilgili eski uygulamaları büsbütün ortadan kaldırmak mümkün olmadıysa da, kadın yeni bazı haklar elde etti. Ancak, bu haklardan sadece az sayıdaki aydın hanım faydalanabilmiştir⁷⁴. Taşradakilerin bundan haberdar olduğunu bile sanmıyoruz.

67 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, ist. 1978, s. 453; Mehmet Ünal, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi - 2", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 4, Mayıs 1987, s. 28-29.

68 Sabine Dirks, La Famille Musulmane Turque, Paris 1969, s. 33; Halide Edip, "Ziya Gökalp". Vakıf, 24 Ekim 1924'den naklen Caporal, A.g.e., s. 121 Ünal, A.g.m., s.28.

69 Caporal, A.g.e. s. 121.

70 Berkes, A.g.e., s. 453; ünal A.g.m., s. 25.

71 Ünal, A.g.m., s. 31. Kararnamenin 112 maddesi müslümanları 27'si hristiyanları, 13'ü musevileri, 5'i de hem hristiyanları, hem de musevileri ilgilendirmektedir.

72 Dirks, A.g.e., s. 33; Taşkıran, A.g.e., s. 48, Caporal, A.g.e., s. 121; Orhonlu, A.g.m., s. 939-940; Ünal, A.g.m., s. 31.

73 Halil Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, Ank. 1976, s. 128-131.

74 Halide Edip Adivar, Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri, ist. 1956, s. 153.

Kararnamede sadece evlilik ve boşanma ile ilgili hususlara yer verilmiştir. Nafaka, çocuk büyütme gibi diğer konulan ihtiva etmemekle birlikte, bunlarla ilgili çalışmalar devam etmekteydi⁷⁵.

Birçok değişikliklerde olduğu gibi, aile hukukunda yapılan bu değişiklik de tepki ile karşılandı. Meselâ, Sadreddin Efendi Sebilürreşat*taki bir yazısında, Kur'an'ın izin verdiği "çok-karılık" ilk eşin rızasına bırakmanın şeriata aykırı olduğunu belirtiyordu⁷⁶. Türkçü ve Batıcılar ise yapılanın yeterli bulmuyorlardı. İkdam'da yayımlanan bir makalede şöyle deniyordu : Aile ve kadın konusunda gerçekten çok ciddi bir bunalım geçiriyoruz (...) Eğer biz XX yüzyılda bu bunalımı, aileyi böylesine kötü ve yetersiz usûller üzerine kurarak çözebileceğimizi iddia ediyorsak, milletimiz sağlam temeller üzerinde yükselmeyecektir⁷⁷.

Bu kararnameden azınlıklar da memnun değildi. Kilise ve Havra hukukuna gölge düşürüldüğünü düşünüyorlardı. Görüldüğü gibi kimseyi memnun edemeyen bu kanun, 19 Haziran 1919'da azınlıkların etkisi ve işgal kuvvetlerinin müdahalesiyle kaldırılmıştır⁷⁸.

Bu kanunun Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak gibi ülkelerde yakın zamanlara kadar uygulandığı söylenmektedir⁷⁹.

Kararname, kadın haklarıyla ilgili mücadelenin "hukukî ifadesi" olarak kabul edilir⁸⁰. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan 1923 ve 1924 aile hukuku taslaklarına örnek teşkil etmiş, İsviçre medenî kanununun kabulünde de rol oynamıştır. Zira, bu kararname dinî esaslara dayanmakla beraber, aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeyle ilgili hükümler ihtiva etmekteydi⁸¹.

Kararname ayrıca, İslâm ülkeleri içinde aile ile ilgili yapılan ilk hukukî düzenleme olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır⁸². Fakat, İslâm hukuku ile Batı hukuku arasında bocalayan bir karakter arz etmektedir. Bu tereddüt, Cumhuriyet döneminde Batı hukuku yönünde bir tercih kullanılmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan bu kararname bir "geçiş merhalesi" olarak değerlendirilmelidir.

75 Ünal, A.g.e., s. 25.

76 Caporal, A.g.e., s. 124.

77 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi, İst. 1944, s. 72'den naklen Caporal, A.g.e., s. 124.

78 Berkes, A.g.e., s. 453-454; Ünal, A.g.m., s. 25-26. Anca, bir görüşe göre, aşırı islâmcılar dışındaki kanundan memnun idi (Ünal, A.g.m., s. 29).

79 Caporal'e göre Suriye'de 30 yıl, Hatay'da 22 yıl (A.g.e., s. 124), Berkes'e göre Suriye ve Ürdün'de 1953'e kadar yürürlükte kalmış Lübnan ve İsrail'de hâlâ uygulanmaktadır (A.g.e., s. 454). Ünal da Irak ve Suriye'de uzun yıllar uygulandığını söyler (A.g.m., s. 26).

80 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, A.g.m., s. 655.

81 Ünal, A.g.m., s. 31.

82 Berkes, A.g.e., s. 452.

III. FİKRÎ VE EDEBÎ ESERLERDE KADINLA İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Meşrutiyet, II. Abdülhamit idaresinin arkasından tam bir hürriyet havası getirmişti. Bunun sonucu olarak, basında da kadınlarla ilgili tartışmalar rahatlıkla yapılmaya başlandı. Aslında basında çeşitli konularda yapılan tartışmalar, bu devrin en tipik özelliklerindedir.

Tartışmalarda ileri sürülen görüşleri devrin fikir akımlarından ayrı düşünülemez. İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları kadın meselesine farklı bakmaktadır. Ayrıca, bunların kadınla ilgili yapılan teşebbüslerde değişik ölçüde rolü olmuştur. Bu münasebetle bu akımların kadın meselesine nasıl baktığını kısaca gözden geçirmekte fayda vardır.

1. İslamcıların Kadın Hakkındaki Görüşleri

İslamcılar, kadın meselesine islâmî ölçülerden uzaklaşmadan yaklaşırlar. Onlara göre, asıl islâm ile yaşanan islâmî bir birinden ayırmak gerekmektedir⁸³. Kadın meselesinde-de islâma sonradan giriş, milletlerin özelliklerinden kaynaklanan hususları ayıklamak lâzımdır. Kadını islâmî ölçüler çerçevesinde eğitmek ve sosyal hayatta bir yere oturtmak gerekir. Yaşanan islâmın, gerçek ve saf müslümanlığa dönülerek ıslahı şarttır.

Batıdan manevî ve kültürel yönleri ayrılarak sadece ilim ve tekniğin alınmasından yana olan islamcılar, Kadının Batı akımlarından korunmasını isterler.

İslamcıların en radikal kanadından olan Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, kadınların çarşafsız ve bir erkeğin yanında sokağa çıkmasına şiddetle karşı çıkıyor ve kadınlara çarşaf giymeyi mecbur kılacak bir kanun istiyordu⁸⁴. örtünme kadına hiçbir hakkı kaybettirmez. Kadın da erkek gibi malını tasarruf eder, namusunu koruyarak gezmeye gidebilir ve eğlenebilir. Hatta, kendi cemiyetlerine giderek konferans verebilir ve dinleyebilir. İbtidai, rüşdi ve idadi seviyesinde tahsil görebilir. Daha fazlasına ev ve analık vazifeleri müsait değildir. Ama, isterse evlendikten sonra da mümkün olduğu ölçüde ilim tahsil edebilir. Şariat buna mani değil, teşvik edicidir, örtünme onun ticaret yapmasını bile engellemez⁸⁵.

Musa Kâzım Efendi⁸⁶ ile birlikte Mahmut Esat Efendi⁸⁷, Ahmet Naim, Aksekili Ahmet Hamdi gibi kişiler Sebülürreşat'taki yazılarıyla, çok-evliliğin çoğalma ve iffet

83 Fındıkoğlu, A.g.m., s. 653-654.

84 Caporal, A.g.e., s. 80-81.

85 Peyami Safa, **Türk inkılâbına Bakışlar**, Ank. 1981, s. 58.

86 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İst. 1984, s. 477; Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İst. 1962, s. 102.

87 Muhaddere Taşcıoğlu, **Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ank. 1958, s. 32.

kaidelerine uygun olduğunu savunmuşlardır⁸⁸. Bununla birlikte Aksekili Ahmet Hamdi, çok özel şartlar dışında çok-evliliğe başvurulmamasından yanadır⁸⁹. Musa Kâzım'a göre kadının boşanma hakkının olmayışı, onun "kâprisli ve güvenilmez" oluşundandır. Kadına boşanma konusunda getirilen kolaylıklar, aileyi uçuruma yuvarlar⁹⁰. Buna karşılık kadın kesinlikle suçsuz yere boşanmamalıdır. O, "zevk için kadın alıp boşamayınız, bunları Allah sevmez" diyerek gereksiz boşanmalara karşı çıkmaktadır⁹¹.

İslamcılar, kadının aile hayatı dışında çalışarak sosyal hayata katılmasına karşıdırlar⁹². Hatta, Sait Halim Paşa gibi bazıları, tarih boyunca bir çok uygarlıkların kadının özgürlüğü ve saltanatı yüzünden çöktüğünü belirtmektedir⁹³. Mustafa Sabri de kadınların idarede istihdamına kesinlikle karşıdır⁹⁴.

Bir çok İslamcı yazar, kadınların islâmî ölçüler içinde eğitilmesinden yanadır. Bu eğitimin hangi seviyeye kadar olması gerektiği pek belli olmamakla beraber, Musa Kâzım yüksek tahsilin kızlar için faydalı olabileceğini söyler⁹⁵.

İslamcıların ılımlılarından Mehmet Akif eserlerinde cemiyet meselelerine geniş yer vermektedir. Zamanın meselelerine islamcı gözle bakan şair, hiçbir zaman ilimden ayrılmamaktan yanadır. Islâmın temel özelliklerine bağlı kalarak bütün meselelerin çözümlenebileceğine inanır. Ona göre Avrupa'dan ilim zihniyeti alınmalı, ama islâmın esasları ve Türk kültür değerleri korunmalıdır.

Zamanın tartışma konularından olan kadın ve aile meseleleri de Akif'in şiirlerinde geniş şekilde yer alır⁹⁶.

Ferid Vecdi'den çevirdiği *Müslüman Kadını* isimli esere yazdığı önsözde, ülkede görülen kadın meselesinin Avrupalıları taklit etmek hevesiyle müslümanlar arasında yayıldığını söyler⁹⁷. Ayrıca, Kasım Emin'in eserini Hürriyet-i Nisvân adıyla Türkçeye çevirmişse de, 1918 yılında yayınlanan bu eser 1915 yılında hükümet tarafından yasaklanmıştır⁹⁸.

88 Tunaya, İslamcılık Cereyanı, s. 296.

89 Caporal, A.g.e., s. 83.

90 Sırat-ı Müstakim, nu. 6, 1324'den naklen Caporal, A.g.e., s. 83.

91 Safa, A.g.e., s. 58.

92 Tunaya, İslamcılık Cereyanı, s. 296.

93 Berkes, A.g.e., s. 393-394.

94 Caporal, A.g.e., s. 82.

95 Caporal, A.g.e., s. 82.

96 Akif'in bu konudaki düşüncelerini büyük ölçüde, bütün şiirlerinin yer aldığı Safahat (Edisyon Kritik, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Ank. 1987) isimli eserine dayandırıyoruz. Bu konuda şu çalışmalara da bakılabilir? Faruk K. Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, 2. bsk. Ank. 1987. s. 75-79, 138-142; Bilge Ercilasun, "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi", H.Ü. Edebiyat Fak. Dergisi, C. V, Sayı 1, Aralık 1987, s. 34-40.

97 Berkes, A.g.e., s. 393.

98 Caporal, A.g.e., s. 82.

Akif, çarşafı çıkarmak bahanesiyle kadının tamamen Batılı kadınlara benzetilmesine karşıdır. Bunu yapmak isteyenlerin Avrupa'ya eğitim için gönderilenler olduğunu belirtir. Konuyla ilgili görüşlerine Süleymaniye Kürsüsünde bir vaiz olan, Rusya müslümanlarından Abdürreşid İbrahim'e söyler. Zira, aynı yıllarda Rusya Türkleri da aynı problemlerle karşı karşıyadır:

Dini kökten kazımak, sonra evet, Ruslaşmak O zaman iş bitecekmış... O zaman kızlarımız Şu tutundukları gayet kaba, pek mânâsız Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden Analık ilmini tahsil edecekmış... Zâten, Müslümanlar o sebepten bu sefalette imiş! Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esarete imiş! Din için, millet için iş görecek alçağa bak; Dini pâmâl edecek, milleti Ruslaştırarak! Başka bir ma'rifetin varsa haber ver görelim; Al okut, "Avrupa tahsili..." desinler, gönder, Servetinden bölerek nâ-mütenâhi para ver; Sonra bir bak ki, meğer karga imiş beslediğin! Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin! Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet Ruslardan.. Onu ikmâl ediverdik mi, bizindir meydan! Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne... Acırım tükrüğe billahi, tükürsem yüzüne.. Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mekteb lâzım. Şu kadar vermelisin" kahrolayım kaçmazdım Elverir sardığınız bunları halkın başına... Ben mezarımda huzur istiyorum anladın a!"⁹⁹

Şiirde de belirtildiği gibi, Akif kadınların eğitimine taraftar olmakla beraber, ilerlemenin şartı olarak gösterilen kadınların açılıp-saçılmasına karşıdır. Nice zahmetlerle Avrupa'ya tahsil için gönderilenlerin, kız okulları açma gayreti yerine, şekli bir taklitçilikte kalmaları O'nu üzmektedir. Ona göre, herşeyden önce hanımların tahsiline önem verilmelidir. Fakat, buradaki sözlerden, Akif in kadınlarla ilgili olarak ne dereceye kadar

99 Mehmet Akif, "Süleymaniye Kürsüsünde", A.g.e., s. 141-142.

bir tahsil istediği anlaşılmamaktadır. Ancak, Onun kadınların ev dışında çalışmasına karşı olduğunu biliyoruz ¹⁰⁰

Akif, toplumda kadının ezilmesine, hor görülmesine şiddetle karşı çıkar. Bunun islâmiyetle ilgisinin olmadığını, tamamen dinin yanlış anlaşılmasından ve toplumsal gelişmelerden kaynaklandığını savunur. Şiirlerinde bu konuyla ilgili çeşitli hususlara yer verir. Meselâ şu mısralarda, evlenme ve boşanma problemini ele almaktadır:

Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş imiş : Hem alır. hem de boşatmış; ne kadar sâde bir iş! Karı taliki için bak ne diyor Peygamber : "Bir talâk oldu mu dünyâda, semâlar titrer!" İki evlense ne varmış... Bu yenir herze midir? Vâkiâ bazan olur, dörde kadar evlenilir...

Karı dövmüş, boşamış... "Emr-i İlahî" ne denir! Bunların hepsi emin ol ki cehalettedir. ¹⁰¹

Görüldüğü gibi Akif, İslâmiyet'te tek kadınla evliliğin esas olduğunu, ancak bazı hâllerde dörde kadar evliliğe izin verildiğini belirtir. Boşanma ise, büyük bir mecburiyet olmadıkça tasvib edilmemektedir. Bu hususların yanlış anlaşılması sebebiyle toplumda görülen sefalet tabloları Akif i üzmektedir:

*Üç sınıf halka için parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?* ¹⁰²

Akif, hâllerine üzüldüğü kadınları İslâmiyet'e dayanarak şöyle savunur:

*Karı iş görmeyecek, varsa piçin bakmayacak;
Çamaşır, tahta, yemek nerde? Ateş yakmayacak.
Bunların hepsini yapmak sana ait "şer'an",
Çocuk emzirmeye hatta olacak süt anan* ¹⁰³

İslamcı görüşleriyle tanınan Akif in kadın meselesindeki tavrı da aynı yöndedir. Cemiyette islâmiyet yanlış anlaşıldığı için kadın ezilmektedir. Bu sebeple, kadının islâmî ölçüler içinde eğitilmesi gerektiğine inanır. Ama, bu eğitimin sınırları ve seviyesi hakkında fikir belirtmez. Bazı İslamcılardan farklı olarak, tek kadınla evliliği savunur.

100 Caporal, A.g.e., s. 82-83.

101 Mehmet Akif, "Köse İmam", A.g.e., s. 104, 105

102 Aynı e., s. 106.

103 Aynı e., s. 105.

İslamcıların kadınla ilgili düşüncelerini kısaca özetleyecek olursak, önce çok-kadınla evlilik konusunda aralarında ihtilaf olduğu görülür. Mehmet Akif gibi bazıları tek kadınla evliliği savunurken, Musa Kâzım gibi bazıları da poligami taraftadır. Hepsi de kadının İslâmî ölçüler içerisinde eğitilmesini ister. Ancak, bunun sınırları hakkında kesin bilgi sahibi değiliz. Diğer yandan kadınların devlet idaresinde ve çalışma hayatında söz sahibi olmasını istemezler. Gelişen olaylar karşısında, Türk ailesinin temel özelliklerini kaybetmeye yüz tuttuğu konusunda endişelidirler. Kadın hürriyeti ile ilgili olarak Avrupa'nın örnek alınmasını tehlike saymaktadırlar. Onlara göre, İslâmî Türk aile yapısı Avrupa'dan daha üstündür.

2. Batıcıların Kadın Hakkındaki Görüşleri

Meşrutiyet'in getirdiği rahatlık bu konuda önce Batıcıları harekete geçirdi. Bunlar, fikirlerini basın yoluyla kolayca dile getirdiler. Kadının toplumdaki yeri, eğitimi, giyimi gibi konularda düşüncelerini ifade ettiler. Ancak bunların her biri kadın meselesine farklı bakmaktaydı.

Batıcı çizgiyi her şeyiyle kabul eden Selâhattin Asım 1905'de yayınlanan *Türk Kadınlığının Tereddidi* isimli eserinde, Türk kadının dinî baskılar yüzünden tabii özelliklerini yitirip yozlaştığını söyler. Dinî kökenli kanunlar ve töreler erkekler üzerinde de olumsuz etki yapmış, onların gerilemesine yol açmıştır¹⁰⁴.

Selâhattin Asım, Meşrutiyet döneminde özellikle *İçtihat'da* yazılar yazmıştır. "Tesettür ve Mâhiyeti" isimli makalesinde, kadının örtünmesini sosyolojik açıdan ele almıştır. Bu yazısında Türk kadını ile ilgili düşüncelerini açık olarak şöyle belirtmektedir:

"Kadın cemiyetin bir parçası olduğu için aile içinde ve dışında içtimai hayatta rolü vardır ve bu rol gittikçe artmaktadır, örtünme sorusunu bu bakımdan ele almalıdır. Kadının manevî eğitimi temin edilince örtünmeye lüzum yoktur. Madem ki örtünme kadını manevî hayattan ayırıyor, öyleyse kadının bu görevlerini görebilmesi için örtünmeyi kaldırmalıdır. Kadını cemiyete çekmeden manevî eğitimi vermek kabil değildir. Çünkü, cemiyet hayatının tesirleri içinde yaşamadan içtimai etkilere karşı korunma mümkün olamaz. Bir çevrenin ihtiyaçlarını sağlamak için o çevreye madde ve mânâ bakımından uymak şart olduğundan kadını içtimai hayatta yaşatmadan o hayatın zaruretlerine alıştıramaz. Erkeklerin kadını bir insan değil, bir dişi saydıkları ilkel devirlerde örtünme tatbik edilebilirdi. Çünkü, ancak kadını dişi olarak görüp şehvetten başka hizmeti olmayacağı kabul edilen cemiyetlerde içtimai vicdan manevî örtünmeyi sağlayamadığı için maddî örtünmeye başvurmuştur, örtünme, kadını dişi saymanın hem eseri hem sebebidir"¹⁰⁵

104 Caporal. A.g.e., i. 88-89.

105 **İçtihat**, nu. 100, 3 Nisan 1011'den naklen. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, ist. 1966, s. 661-62. 1908'den **sonra ilk olarak çarşaf ve peçe**ye karşı

Bu yazısından da anlaşıldığı üzere, Selâhattin Asım'a göre kadın sosyal ve ekonomik hayatta faydalanılacak bir insan olarak görünmeli, örtüden kurtarılmalıdır. Onlar ancak cemiyet içine çekilerek eğitilebilir. Böylece sosyal etkilere karşı da korunmuş olur.

Batıcıların önde gelen simalarından biri de Abdullah Cevdet'tir. Onun kadınlarla ilgili fikirleri oldukça cüretli ve çağdaşlarının ilerisindedir. Bu husustaki görüşlerini, içtihat'da yayınladığı "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli yazısında veciz şekilde ifade etmiştir. Buna göre, tek evlilik esas olmalı, padişahların bile tek hanımı olup, cariye kullanma hakkı bulunmamalıdır. Kadınlar israf etmemek şartıyla diledikleri gibi giyinebilmelidir. Polisler, softalar, külhanbeyler onların giyimlerine katıyen müdahale etmemelidirler. Kadınlar münasebetsizce umumî âdabı ihlâl ederse, polisler o zaman ancak nezaketle müdahale edip vazifelerini yapabileceklerdir. Kadınlar, vatanın en büyük velinimetini sayılarak, kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir.

Kadınlar ve genç kızlar erkekten kaçmayacaklar; her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine son verilecektir. Avrupa medenî kanunu kabul edilerek, bugünkü evlenme ve boşanma şartları tamamiyle değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle kan boşamak usûlleri kalkacaktır¹⁰⁶. Abdullah Cevdet'in aile reformu hususundaki sloganı, "Hem Kur'anı aç, hemen kadınları aç" olmuştur¹⁰⁷. Onun bu konudaki yazıları bilhassa İslamcılarının şiddetli tepkisini çekmiştir¹⁰⁸. Abdullah Cevdet bu tür fikirleriyle Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilecek inkılâplarda bile tesirleri olan önemli bir şahsiyettir¹⁰⁹.

Tevfik Fikret de Batıcı görüşlere sahip bir şairdir. "Hemşirem" isimli şiirinde yer alan:

*Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın
Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer*

mısraları bu konuda devamlı vecize gibi kullanılmıştır. Yine, "Bir Kız Mektebi için" isimli yazısındaki, "Kızlarını okutmayan bir millet oğullarını manevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir. Hüsrânına ağlasın" sözleri de, kadınların eğitimi söz konusu olunca devamlı hatırlanmıştır¹¹⁰.

çıkının Abdullah Cevdet olduğu kabul edilmekteyse de (Berkes, A.g.e., s. 336) Selâhattin Asım'ın kitabı daha öncedir (**Türk Kadınlığının Tereddidi**, İst. 1905).

106 Safa, A.g.e., s. 49-51.

107 Berkes, bu sloganı, esprili bir Fransız edebiyatçısının "Kur'anı kapa, kadınları aç" yollu tavsiyesinden ilham alarak kullandığını söylüyor (a.g.e., s. 335-336).

108 Meselâ, Sebilürreşat (c. XI, Sayı 272), kadınların örtünmesini savunan Dozy'nin eserini tercüme eden Abdullah Cevdet aleyhinde bir makeleyi - Bakü'de yayınlanmakta olan Şelâle gazetesinden naklen yayınlanmıştır (Olken, A.g.e., s. 336).

109 Ercüment Kuran, Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ank, 1981, s. 65.

110 Taşkiran, A.g.e., s. 49.

Bazı Batıcı yazarlar ise, kadın meselesinde doğrudan dine karşı tavır almadan, gelişmelerin yabancı kültürlerden kaynaklandığını, asıl islâmiyet'in kadın haklarına yer verdiğini belirtiyorlar. Bunlardan Rıza Tevfik'e göre, Türk kadının durumu dinî değildir. islâmiyet müslüman kadınına insanlığın esas haklarını sağlamıştır. Onlara uyulmalıdır. En kibar ingiliz hanımı bile, kocasının tasdiğini almadan mirasını alıp satamaz. Boşanarak kocasının hâkimiyetinden kurtulamaz. Halbuki islâm kadınlara bütün bu hakları tanımaktadır. Çok karılı aile, dinden ziyade içtimai şartlar yüzünden ortaya çıkmıştır. Sürekli savaşların, bu konuda dinden daha çok rolü olmuştur. Anadolu'da kahve hanede otururken, kadının tarlada çalışması dinle ilgili değil, içtimaidir. Ancak, bu âdetlere birden karşı gelmek de doğru değildir, içtimai dengeyi bozacak hareketlere girişmemelidir. Islahata sokaktan değil, aileden başlanmalıdır. Çocukların ilk eğitimcisi olduğundan kadınların çok iyi eğitilmesi gerekir. Aksi hâlde "maddî ve manevî çevre" değişmez¹¹¹.

Ahmet Cevat (Emre) de *Bizde Kadınlar* isimli eserinde "islâm kadına yüce bir hak vermiştir, ama biz bu hakkı ona tanıyor muyuz?" diyordu. Ona göre, Bizans ve İran temsilcileri yüzünden sosyal hayatın dışında bırakılan kadın, belli bir seviyeye getirilerek, büyük bir güce sahip olunabilir. Aksi hâlde bağımsızlık elden gidecektir¹¹².

Halil Hamit, "*İslâmiyet'te Feminizm*" isimli yazısında, müslümanlığın kadın-erkek eşitliğine karşı olmadığını belirterek, Osmanlı parlementsunda zamanla kadınların da yer alacağını düşünür¹¹³.

E. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ileri gelen Batıcı fikir adamlarından olan Celâl Nuri (İleri), *Kadınlarımız*¹¹⁴ adlı eserinde, Osmanlı toplumundaki sıkıntının pek çoğunun, kadının aşağılanmasından kaynaklandığını belirtir. Bu sebeple, kadın artık bir eşya gibi görünmemeli, tek taraflı boşanma kaldırılmalıdır¹¹⁵. Ona göre, kadınlara ilgili reformlar, aslında İslama uygundur. Osmanlı imparatorluğunda teknik niteliktekilerden bile önce kadın konusunda reform yapılmalıydı¹¹⁶.

Celâl Nuri, -ikinci baskısı 1331 (1915)'de yapılan- Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye isimli eserinde, kadının iştiraki olmadan cemiyetin sarsmadan örfi kurallardan çıkararak, sosyal hayata katılmaları gerektiğini savunur¹¹⁷. Ona göre, Batı kadınlığının gelişmesindeki başlıca sebepler, fikrî eğitim, iktisadî değişme (ki, endüstri hayatı

111 Ülken.A.g.e., s. 418-419.

112 Caporal, A.g.e., s. 90, A.g.e., s. 44.

113 Caporal,A.g.e., s. 91.

114 Kitap hakkında ayrıntılı bir tanıtma için bkz. Hüseyin Kılıç, "Kadınlarımız", Tarih ve Toplum, Sayı 37 Ocak 1987, s. 59-61.

115 Celal Nuri, Kadınlarımız, st. 1331, s. 89.

116 Caporal, A.g.e., s. 88-90.

117 Kuran, A.g.e., s. 65-66.

kadının cemiyete girmesini zaruri kılmıştır) ve "İnsan Hakları İdeali'nin ön plana çıkmasıdır"¹¹⁸.

İslâm hukuku ve Batı'daki kadın haklarını karşılaştıran Celâl Nuri, İslâm hukukunun miras, tasarruf konularında Batı'dan kat kat üstün olduğunu ve bu konuda İslâm hukukundan faydalanılması gerektiğini belirtir¹¹⁹. Zira İslâmiyet'te kadın ticaret yapar, vergi verip içtimai ve iktisadi bakımdan erkeklerle eşit kabul edilmiştir¹²⁰. Kadınları bugünkü hale getiren cehalet ve istibdat olmuştur. O halde devletin kurtuluşu için ordu- dan, okuldan önce onları ıslah etmek lâzımdır. Çünkü, onlar çocukları, çocuklar da büyüyünce devlet ve milleti ıslah edecekler¹²¹.

Şimdilik politika ve teknik konularla ilgilenen kadınlara gerek yoktur. O, kadınların önce eğitilip, sonra tedricen serbest bırakılmalarını ve siyasî hayata atılmalarını ister¹²². önce ailede iyi bir nesil yetiştirecek kadrolara ihtiyaç vardır. Bu sebeple kızlarımızın eğitiminde millî terbiye esas alınmalıdır. "Şimdiye kadar nisvânımıza yutturulan Avrupa terbiyesi iyi netice vermemiştir". Yabancı mürebbiyeler bizim gayemizi bilemez. Onun için iyi mürebbiyeler yetiştirmeliyiz. Babalar da çocuk yetiştirmede an- nelere yardımcı olmalıdır¹²³.

Batıcıların fikirlerine bakıldığında, kadın konusunda ikiye ayrıldıkları görülür. Bun- lardan bir kısmı (Selâhattin Asım, Abdullah Cevdet gibi), o zamana göre oldukça ileri fi- kirlere sahiptir, örtünmeye karşı kesin tavır alabilmekte, kadınların perişanlığın sebebi olarak İslâmiyet'i göstermektedirler. Daha ılımlılar ise, kadın haklarını dine dayandırarak savunmaktadır (Celal Nuri, Rıza Tevfik vs.) Bunlar, kadının geriliğinin islâmiyet'ten değil, içtimai şartlar ve dış tesirlerden kaynaklandığı görüşündedir. Ancak, hepsi de, tek-tarafli boşanmaya karşı olup, tek evlilikten yanadırlar ve kadının eğitilip sosyal hayata katılmasını savunurlar.

3. Türkçülerin Kadın Hakkındaki Görüşleri

Osmanlı İmparatorluğunda azınlıkların ayaklanmalarıyla sınırların sürekli daralması sonucu buna tepki olarak Türk milliyetçiliği fikri de yayılmaya başladı. Bu fikrin başlıca temsilcileri Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçora, Halide Edip, Müftüoğlu Ahmet Hikmet gibi tanınmış isimler idi. Bun- lar, *Türk Yurdu* dergisi ile *Türk Ocağı* etrafında toplanmışlardı.

Türkçüler de kadının aile ve sosyal hayatta belli bir yere gelmesini istiyorlardı. Bu se- beple, Türk Ocağı'nda ilk defa olarak 1912'de kadınlı-erkekli toplantılar, konferanslar,

118 Ülken, A.g.e., s. 663.

119 Aynı y.

120 Celâl Nuri,A.g.e., s.158-164.

121 Aynı e., s. 8-15.

122 Aynı e., s. 172-174.

123 Aynı e., s. 120-126.

konserler düzenlendi. İstanbul için bile çok ileri kabul edilen bu hareket, özellikle İslamcılar tepkiyle karşılandı¹²⁴.

Türkçülerle işbirliği hâlinde çalışan İslâm Mecmuası da Kur'an ve hadislere dayanarak kadını yücelten yazılar yayınlamaktaydı. Hatta, Mansurî, zade Sait, "Çok -karılık İslâmiyet'te Men' Olunabilir" başlıklı bir yazı yayınlamıştı¹²⁵. Türkçüler de tek kadınla evliliği benimsiyorlar, cevaz yolu ile ülkede çok kadınla evliliğin kaldırılabileceğini savunuyorlardı. Hatta, 1917 Aile Hukuku Kararnâmesi'nin bunların etkisiyle hazırlandığı söylenmektedir¹²⁶.

Türkçülerin kadın meselesine bakışını anlayabilmek için belli başlı temsilcilerin görüşlerini vermek lâzımdır.

Türkçülerin en önemli lideri olan Ziya Gökalp'a göre, Türk kadını İran, Arap ve Bizans tesirlerinden arındırılıp, eski Türk medeniyetine inilerek kurtarılmaya çalışılmalıdır. Zira, o dönemde kadın ve erkek eşit haklara sahipti. Türkler hem demokrat, her feminist idi. Samanlıkta kadınlarda kutsî kuvvetler olduğu kabul edildiğinden, erkekler kadın kılığına bile girerlerdi.

Siyasî, hukukî, askerî bütün işlerde kadın, eşinin yanındaydı. Bir emrin kabul olunması için, mutlaka "Hakan ve Hatun emrediyor ki..." denmesi gerekliydi. Şölen ve kulltaylarda, ibadetlerde, âyinlerde, harp ve sulh meclislerinde hakan ve hatun mutlaka beraberlerdi. Türk kadını doğrudan hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabiliyordu. Bu sebeple, eski kavimlerden hiçbiri kadına Türkler kadar hukuk verip hürmet göstermiş değildi. Gökalp'a göre, Türkçülük cereyanı doğunca, feminizm kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Gelecekte tarafsız tarih, demokrasi, feminizmin Türklerden doğduğunu kabul edecektir. O hâlde, "İstikbâldeki Türk ahlâkının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber, demokrasi ve feminizm olmalıdır"¹²⁷.

Gökalp'a göre "asrı" devlet olabilmenin önemli şartlarından biri de, kadın ve erkeğin nikâhta, boşanmada, mirasta, meslekî ve siyasî haklarda eşit olmasıdır. Gerçekten de, 1917 *Aile Hukuku Kararnamesi* ile onun isteklerinin bir kısmı gerçekleşmiştir. En azından, kadına, eşinin tek kadınla evlenmesi için şart koşabilme hakkı getirilmiştir. Onun düşünce ve teklifleri asıl Cumhuriyet döneminde uygulamaya konabilecektir¹²⁸.

Ona göre kadın, devletin temeli, ailenin merkezidir. Kadınla işbirliği olmadan toplum hayatı yürümez. Kadınlara da tahsil görüp, cemiyet idaresinde rol aldıkları takdirde yeni bir hayat başlayacaktır¹²⁹.

124 Hasan Ferit Cansever, *Tekliflerim*, 1928, s. 17'den naklen Taşkiran, A.g.e., s. 55.

125 İslâm Mecmuası, C.I., Sayı 237'den naklen, Taşkiran, A.g.e., s. 55.

126 Cevaz yoluyla, şeriate kesin olarak emredilmemiş konular halife ve padişah tarafından düzenlenebilirdi. (Tunaya, A.g.e., s. C.I, s. 478.)

127 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. M. Kaplan, ist. 1976, s. 158-164.

128 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, Ank. 1979, «. 112-114.

129 Aynı y.

Gökalp, kadınların eğitilmesi ve çalışması gerektiğini konusundaki fikirlerini "Meslek Kadim" isimli şiirinde, önce devrin zihniyetini eleştirerek, şöyle belirtiyor:

*Kocası evine getirir ekmek
O hâlde kadına meslek ne gerek?*

*Dersiniz, değildir mesleğe muhtaç Ya
koca bulmalı, ya kalmalı aç Kadınlar
önce de ziyâde iken Harpten sonra bol bol
koca nereden? Bunlar da olmasa kadın
insandır İnsanın en büyük hakkı irfandır
Kadın çalışmazsa fikri yükselmez Tabii o
zaman size denk gelmez¹³⁰*

Ona göre, Türk kadınının kötü durumuna sebep Kur'an değil, onun hükümlerini yanlış tatbik edenlerdir. "Aile" isimli şiirinde şöyle diyor:

*Bir kadın var ki ya annem, ya kardeşim, ya kızım,
Odur bende en mukaddes duyguları yaşatan... Bir
diğeri sevgilim ki günüm, ayım, yıldızım Odur
bana hayattaki gürleri anlatan... Bu mahlûklar nasıl
hakîr olur şer'in gözünde, Bir yanlışlık var mutlaka
müfessirin sözünde. Ailedir bu milletin, bu devletin
esas, Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayat.
Ailenin adle uygun olmak için binası, Nikâh, talâk,
miras : Bu üç işte gerek müsavat. Bir kız ister
yarım ekmek, izdivaçta dörtte bir Bulunmadıkça
ne aile, ne memleket yükselir. Diğer haklar için
millî mahkemeler açmışa, Aileyi bırakmışız
medresenin elinde... Bilmem niçin kadınlığa ait
işten kaçmışız? Ya onun bir emeği yok mu bu Türk
ilinde?*

130 Müjgan Cunbur, "Ziya Gökalp ve Kadın", **Türk Kültürü**, Sayı 36, Ekim 1965, s. 964.

***Yoksa o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak
Haklarını pençemizden ihtilâlle alacak***¹³¹

Şiirden de anlaşılacağı üzere, Gökalp, devletin temeli olan ailede kadının mühim bir yeri olduğunu, onun eksikliği halinde toplum hayatında çözümler olabileceğini belirtir. Çok kadınla evliliğe karşı çıkar ve aile hukuku ile ilgili millî bir kanun çıkarılmamasından yakınır. Kadınlara yeni haklar verilmesinin gereğine inanır.

O, Batıcıların ve islamcıların aile hakkındaki görüşlerini şu şekilde tenkit eder:

"Memleketümüzde Garbçılar, millî harsın mevcudiyetinden haberdâr olmadıkları için yalnız medenî terakkîye ehemmiyet veriyorlar; binâenaleyh her husus gibi, aile sahasında da körükörüne Avrupa'yı taklide çalışıyorlar; asrî aileye vâsıl olacağız diye millî aileyi tahrip ediyorlar. Diğer taraftan, müfrit Şarkçılar da manevî aile bozulacak diye asrî aileyi ve asrî kadınlık telâkkilerini kemal-i şiddetle reddediyorlar.

Bize göre bu ifratçı cerayanların ikisi de doğru değildir. Türk ailesi, Avrupa medeniyetinden yeni zihniyetler alarak şüphesiz asrîleşecektir. Fakat Türk ailesi ne Fransız ailesinin, ne İngiliz ailesinin, ne de Alman ailesinin bir eşi olmayacaktır. Türk kadınlığı asrî terakkilerden feyz alarak şüphesiz bir takım tealilere mazhar olacaktır; fakat, Türk kadını, ne Fransız kadınının, ne İngiliz kadınının, ne de Alman kadınının bir taslağı olmayacaktır."¹³²

Ziya Gökalp'ın kadınlarla ilgili fikirleri Cumhuriyet devrinde tam anlamıyla bir tatbikat sahası bulacaktır. Atatürk'ün bu konuda Ondan etkilendiği kabul edilen bir gerçektir¹³³.

Türkçü şairlerden Mehmet Emin Yurdakul, "Zavallılar" adlı şiirinde köylü kadını şöyle tasvir eder:

***Bir yıl var ki ishak gibi âh etmede her gece Bir
yıl var ki urgat gibi bayırların sırtında Bir yıl var
ki hayvan gibi yumruk, sopa altında Şimdi ise
kovulmaktuk isteniyor bu evce***¹³⁴

"Anadolu" isimli şiirinde ise, hakları elinden alınarak hor görülen kadınların hâline üzüntüsünü dile getirir:

131 Taşkiran, A.g.e., s. 56-57.

132 Ziya Gökalp. "Asrî Aile ve Millî Aile", Yeni Mecmua, C.I, Sayı 20, 20 Kasım 1917, s. 380'den alınarak, Türk Kültürü, Sayı 178, Ağustos 1977, s. 620-625.

133 Taşkiran, A.g.e., s. 57.

134 Aynı y.

*Hayır, hayır, bu nasibi almak için doğmadın,
Onun için doğdun ki sen kadınlığın hakkı ile
Ocağının karşısında saadete eresin, Göğsünü
kabarttıran anneliğin aşka ile Evlâdına südü gibi
pâk duygular veresin. Lâkin bizler bu hakları
unuttuk, Kadınlığı hayvanlıkla bir tuttuk, Ninen
gibi sana dahi hor baktık... Seni dahi yoksul,
garip bıraktık*¹³⁴

Kadınların ilk eğitimci olduğuna inanan Mehmet Emin, onların çocuklarını Türkçü fikirlerle yetiştirmesi için Türk Kadını dergisinde "Ninni" şiirini yayınlamıştır. Bu şiirde, Rumeli, Kafkas, İran ve Anadolu'nun perişan hâli anlatılarak, çocuğun oralari kurtarması istenir, "Turan'ı bir cennet yap" denir¹³⁵.

Ahmet Ağaoğlu da kadın haklarından yanadır. 1901'de Kafkasya'da yazdığı *İslâmlık'ta Kadın* isimli eserinde, İslâm âleminin kurtarılması için iki önemli konu olan kadın ve alfabenin islahı üzerinde durulması gerektiğini belirtir¹³⁶.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu ise 1908 (25 Teşrinisani 1324)'de verdiği bir konferansta, kadınların 30 değil, 600 yıldır istibdat altında ezildiklerini söyler: "Edebiyatımız kadın sesi, kadın sözü dinlemek istiyor. Valide şefkatine, hemşire rikkatine ihtiyacımız var... Baba nasihatlerinden, hoca vaazlarından bıktık usandık" sözler ile, kadınların okutulup ebedi alanda eserler vermesinin sağlanması gerektiğini belirtir. Ona göre, Şarkın bu düşüklüğü, kadınların küskünlüğünden ileri gelmektedir. Çünkü, zevcelerini ninelerini, hemşirelerini ayak altına almak isteyen bir kavim pâyâm olur¹³⁷.

Ahmet Hikmet, kadın hakları, evlenme, boşanma gibi konularda görüş beyan etmiş, kadın konusu bir çok eserinin ilham kaynağı olmuştur. 16 Ağustos 1326 (1910) günü *Büyükada Hanımlar Donanma tane Cemiyeti* adına verdiği konferans (Resimli Kitap, nu. 23, Ağustos 1326, s. 903-907) ve Süs mecmuasında yayınlanan bir anketinde (nu. 33, Kanunusani 1340, Aile Hukuku özel Sayısı, s. 7-9) bu husustaki görüşleri açık şekilde yer almıştır. Ayrıca, Hanımlarınız Kürsüde, Diyânet-i Hristiyanî'de Kadının Mevkii, Yediyüz Senelik Dinî-ilmî Türk Kadın Müessesesi, Cemiyet-i Hazıramızda Kadınlara Karşı Edilecek Muamele, Leylâ'ya Mektuplanm-1. Kadın, 2. Kadınlara Hürriyet, Kadın Oyuncak Değildir gibi yazılarında bu meseleyi ele almıştır¹³⁸.

135 Mehmet Emin. "Ninni". Türk Kadını, C.I., 1334, s. 6-8.

136 Taşkiran, A.g.e., s. 58.

137 Alemdar Yalçın, **II. Meşrutiyet'te Tiyatro ve Edebiyat**, Ank. 1985, s. 225, 228.

138 Zikredilen bu yazılar ve bibliyografyası için bkz. Fethi Tevetoğlu, **Müftüoğlu Ahmet Hikmet**, Ank. 1986, s. 157-161, 200, 203, 205, 206. 207.

İdealindeki Türkçü aydın hanım tipini canlandırdığı romanına da *Gönül Hanım* adını vermiştir¹³⁹.

Meşrutiyet döneminde, kadın hakları konusunda yazı yazan hanımların sayısında da bir artış görülür. Bu yazarların içinde en önemlisi şüphesiz Halide Edip (Adivar)'dır¹⁴⁰. O, 1908'den itibaren yazmış olduğu yazılarda kadına daima özel bir yer ayırmıştır. Meşrutiyet'in başlangıcında kızlara okul açılması için gayret sarfetmiş, kurmuş olduğu Teâlî-i Nisvân isimli cemiyetle Türk kadınının sosyal durumunun iyileşmesi için çalışmıştır. Ona göre, "*Kadınları alçaltan erkekler de alçak De bayağıdırlar, onları yükseltenler beraber yükselirler.*"¹⁴¹ Başka bir yazısında kadının emelinin "*Taaruzdan masuniyet ve yarınki eslerinin, kardeşlerinin, oğullarının hakkı ile arkadaşı, küfvi ve mürebbisi olabilecek bir tahsil*" olduğunu belirtir¹⁴².

Halide Edip 1909'da yayınlanan *Seviye Talip* romanında kadınlara eğitim verilmeden verilen haklardan yararlanamayacaklarını savunur. Böyle bir hareket onları ancak "süslü bir oyuncak" hâline getirecektir. Yazar, bu romanda çizdiği kahramanla, Türk kadınına imkan verdiği takdirde yeteneğini geliştirip, nasıl faydalı olabileceğini göstermektedir.¹⁴³

139 Müftüoğlu Ahmet Hikmet, *Gönül Hanım*, Haz. F. Tevetoğlu. 2. bsk., Ank. 1987

140 Halide Edip Adivar (1884-1964), Amerikan Kız Koleji'ni bitirmiş, İstanbul Kız öğretmen Okulu ve Kız Lisesinde öğretmenlik ve müfettişlik yapmıştır. Darülfunûn'da Garp Edebiyatı dersini okutmuştur (1918-1919). Millî Mücadeleye katılmıştır (Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İst. 1980. s. 12)

1909'da Teâlî-i Nisvân cemiyetini kuran Halide Edip, Balkan Harbi'nden sonra gelişen Türk milletçiliği fikrinden etkilenmiş ve bu yıllarda Türk Ocağı ile tanışmıştır (1. Enginün-M.Cunbur-C. Özdemir, *Millî Mücadelede Türk Kadını* Ank. 1983, s. 64). Arap vilayetlerinde Fransız ve Arapların zararlı propagandalarını önlemek amacıyla Halide Edip 1917 yılında Beyrut Koleji'nde müdire olarak görevlendirilmiştir (M.K. öke, "İngiliz Belgelerinde Türkçülük (1916 , 1 918)", *Türk Yurdu*, C. VIII, Sayı 1, Şubat 1987. s. 17). Balkan ve Sakarya savaşlarında yarakalara hastabakıcılık da yapan Halide Edip, Millî Mücadeledeki önemli görevlerinden dolayı Atatürk'ün takdirini kazanmış ve onbaşı rütbesini alan ilk kadın olmuştur.

1926'da Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Halide Edip, İngiltere ve Fransa'da bulundu. Yakın Doğu ile ilgili konferanslar vererek Amerika'yı dolaştı (1928-29). Colombia Üniversitesi Bar-nard College'de Türk tarihi dersleri okuttu. 1939'da Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörlüğüne getirildi (1940). Halide Edip'in yazı hayatı Tanin gazetesindeki yazıları ile başlamış, Şehbal, Mehâsin, Resimli Kitap, Büyük Mecmua, Vakit, Akşam, Türk Yurdu, Hakimiyet-i Milliye gibi gazete ve dergilerde devam etmiştir.

Başlıca eserleri : *Handan*, *Yeni Turan*, *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye*, *Sinekli Bakkal*, *Dağa Çıkan Kurt*, İzmir'den Bursa'ya (Yakup Kadri, Fatih Rıfki ve Mehmet Asımla birlikte) *Mor Salkımlı Ev*, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, *Kenan Çobanları*, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Türkiye'de *Şark-Garp* ve *Amerikan Tesirleri*, *Turkey Faces West* (İnci Enginün, "Halide Edip Adivar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. I, ist. 1977, s. 36-38; F. R. Tuncor, "ölümünün 6.ncı Yılında Halide Edip Adivar", *Türk Kadını*, Yıl 4, Sayı 45, Şubat 1970, s. 20.

141 Tanin, Sayı 37, 1908'den naklen Taşkıran, A.g.e., s. 59.

142 Tanin, Sayı 103'den naklen Taşkıran, A.g.e., s. 59.

143 Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Ank. 1982, s. 58-60.

1912'de yayınlanan Handan isimli romanında ise, çok iyi yetiştirilmiş bir genç kız kahraman olarak seçilmiştir. Ancak, O, çevresindekilerle fikir tartışmaları yapabilecek kadar güçlü eğitimi sebebiyle toplumda yalnız kalmaya başlar. Roman toplumun bu yöndeki aksaklıklarını işlemektedir¹⁴⁴.

1913'de yayınladığı *Yeni Turan*, Türk kadını hakkındaki düşüncelerini Türkçü gözle ele aldığı bir romandır. Bunu Ziya Gökalp'la tanıştığı yıllarda yazmıştır. Bu romanı hakkında şunları söylüyor:

"Yeni Turan hiç şüphesiz bir ütopya idi ve bütün ütopyalar gibi tahakkuk ettirilmesi mümkün olmayan gayeleri vardı. Bu eser, kadınların rey sahibi olacağı, hayat ve insan münasebetlerinin mâkul ve muntazam olabileceği bir devri tahayyül ediyordu. Bilhassa Türk kadını kafa ve kalbindeki itidal ve cemiyete karşı muhabbetle dolu olduğu bir zamanın hasretini çekiyordu. Bilhassa Osmanlı devrinin Bizanslaşan inhitat devrinde süs, israf, gösterişe kaçan kadın sınıfını şiddetle tenkid ediyordu."

Bu romanda Türk kadını çarşafı çıkarmıştır. Yüzü açık, ancak saçları örtülüdür; üzerinde manto vardır. Eserde, Türk kadınına çalışma imkânları açılmış, eğitimine önem verilmiştir. Kadın, öğretmen, hastabakıcı, savaşta yardıma koşan bir tip olarak çizilmiştir¹⁴⁵.

Halide Edip, vatansever, Türklüğü ve müslümanlığı ile övünen, vatan tehlikeye düştüğünde ona yardımdan kaçmayan, kültürlü, ahlâklı, sosyal hayata katılan bir Türk kadını hayâl etmiştir. Kendisi de bu konuda iyi bir örnek olmaya çalışmıştır.

Bu devrin kadın yazarlarından Müfide Ferit (Tek)¹⁴⁶ (1892-1971), kızlarımızın "sıcak, temiz, medenî ve ahlâkî bir aile olacağı" yaratabilecek şekilde yetiştirilerek, erkeklerle birlikte yürür hâle getirilmeleri gerektiğini savunur. Ona göre, kadın erkekten aşağı değildir¹⁴⁷. Onun için kadınlara da erkeklerle eşit eğitim imkânı sağlanmalıdır.

144 Aynı e., s. 61-63.

145 H. Avni Yüksel, "Yeni Turan'da Türk Kadını", *Türk Kadını*, Yıl 4, Sayı 45, Şubat 1970, s. 18-19

146 Müfide Ferit Tek (1892-1971) Kastamonu'da doğmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Trablus-garp şubasını kuran Şevket Bey'in kızıdır. Fransa'da 3 yıl Versailles Lisesine gitti. Ahmet Ferit Tekle evlendi. Millî Mücadele döneminde Hâkimiyet-i Milliye'de, Cumhuriyet devrinde ise *eşinin çıkardığı İfham* gazetesinde yazılar yazdı. Türk milleyetçiliği fikrine katılan yazar, *Türk Ocağı'nın üyesi idi*. Aydemir ve Pervaneler adlı iki milleyetçi romanı vardır. *Le Mouvement National Turc* isimli risalesi Fransızca yayınlanmıştır. (Paris, 1922, 27 s.) *Hâkimiyet-i milliye'de* yayınlanan "Gazi Antep" (7 Şubat 1921) isimli yazısı, bir gün sonra Antep'e "gazilik" ünvanının verilmesinde rol oynamıştır.

Eşi Londra'da sefir olarak görevliken, Paris'te Ecole des Sciences Politiques'den mezun olan Müfide Ferit (1928), aynı zamanda Türkiye'de Soroptimist klübünün de kurucusudur (Müfide Ferit Tek, "Hayat Hikâyem", *Türk Kadını*, Yıl 7, Sayı 81-82, Şubat-Mart 1973, s. 6-7; Emel Esin, "Müfide Ferit Tek", *Türk Kültürü*. C.IX, Sayı 103, Mayıs 1971, s. 640).

147 Müfide Ferit, "Feminizm-1", *Türk Kadını*, C.I. Sayı20, Nisan 1335, s. 307.

Siyasî konuda ise biraz temkinli davranan yazar, "Erkeklerimizin bile bu husustaki iktidarları şüpheli iken bir de kadınları meseleye karıştırmak zamanı henüz gelmemiştir" der¹⁴⁸. O, aslında kadının siyasî hayata atılmasına karşı değildir. Sadece zaman ve zeminin buna hazır olmadığını söylemektedir.

Türkçülerin faaliyet gösterdiği en önemli kuruluş Türk Ocağı idi. Bu münasebetle, Türk Ocağı'nın bu konudaki rolünü de belirtmek gerekmektedir.

Cumhuriyet öncesindeki devrede Türk Ocağı'nın en çok üzerinde durduğu konulardan biri de kadının toplumda temsil edilme meselesidir. Bu, onların hem çağdaşlaşma anlayışından, hem de eski Türk kültürüne dayanmalarından ileri geliyordu¹⁴⁹. Onlara göre kadın ve erkek, aile ve toplum hayatında eşit olmalıydı¹⁵⁰. Türkçülük, kadını sosyal ve iktisadî hayata çekmeye çalışırken, aynı zamanda anne olarak ona milliyetçi nesillerin yetiştirilmesinde önemli bir unsur olarak kabul eder¹⁵¹.

Türk Ocağı, kadınlara açık konferanslar verme yanında, onları sosyal hayata çekmek için, sahneye çıkmalarını da sağlamak istemiştir. Bu maksatla Halide Edip'in *Yeni Turan* isimli eserinde, başta, Hamdullah Suphi ve Halide Edip olmak üzere, ilk defa kadınlara da rol verilmiş; ancak, dinleyiciler arasında Enver ve Talât Paşalar da bulunmasına rağmen, İstanbul muhafızı Cemal Paşa, "Müslüman kadının sahneye çıkması doğru değildir" diyerek buna izin vermemiştir (1913)¹⁵².

Yine Halide Edip'in belirttiğine göre, kadın-erkek beraber iç salonda oyun seyretmeleri, yahut nutuk dinlemeleri en önce *Türk Ocağı'nda* başlamıştır. Ocak gençlerinin ağırbaşlılığı ve dürüstlüğü sayesinde bu yenilik hiç bir kınamayı üstüne çekmemiştir. Bir yıl içinde bu o kadar tabiileşmiş ki, bu erkek ve kadın dinleyici topluluğuna ilk defa olarak kadınlar da hitap etmeye başlamışlardır¹⁵⁴.

Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımının etkisi, her alanda olduğu gibi, kadın meselesinde de kendini göstermiştir. 1917'de hazırlanan *Aile Hukuku Kararnamesi* bu konuda önemli bir örnektir.

Bu dönemde kızlar için yeni okullar açılması, Darülfünun'a kız öğrenci alınması gibi gelişmelerde Batıcıların da rolü olmuşsa da, Türkçülerin fikrî ve siyasî ağırlığının daha fazla olduğu bir gerçektir.

148 Müfide Ferit, "Feminizm-2", Türk Kadını, C.I. Sayı 21, Mayıs 1335, s.325.

149 Füsün Üstel, Türk Ocakları (1912-1931). Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 1986, s. 64.

150 Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Müessesemizin Mazisine Bir Bakış", **Türk Yurdu**, Sayı

151 İnci Enginün, Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve **Batı** Meselesi, İst. 1978, s. 34-35; Üstel.. A.g.e.. s. 65.

152 Sadık Çınar, "büyük Vatan Evlâdı", Türk Yurdu, C. VI, Sayı 2, Şubat 1967, s. 83. Hamdullah Subhi, bu hadise üzerine hükümeti "bir ihtilal zümresine lâıyk hareket etmemekle suçluyor, eski hükümetler gibi halk hareketinden korktuğunu söylüyordu (**Dağ Yolu**, C. H, Ank. 1987, s. 197).

153 Halide Edip Adivar, **Mor Salkımlı** Ev, İst. 1973, s.182-183; Üstel, A.g.e., s. 65.

154 Adivar, A.g.e., s. 183.

Meşrutiyet dönemindeki fikir akımlarının hepsi de Türk kadının eğitilmesini istiyordu. Bu eğitim İslamcılara göre, kadının iyi bir ev hanımı olabilmesi için gerekli iken, Türkçü ve Batıcılar kadının aile hayatı yanında sosyal hayata da girmesi için şart olduğunu savunuyorlardı.

Batıcılar, iyi bir eğitimden sonra kadının örtünmesine gerek kalmayacağını iddia ediyorlar, Türkçüler ise sadece çarşaf ve peçenin kaldırılmasını yeterli buluyorlardı. Batıcılar bu konularda tamamen Avrupa'ya benzemek düşüncesindeyken, Türkçüler, Türk-İslâm ve Avrupa sentezi yapmaya çalışıyorlardı. Türkçülere göre kadın, hem Avru-pa'daki gibi sosyal hayata katılmalı, hem de Müslüman bir Türk kadını olarak kalabil-meliydi. İslamcılar ise, bu gelişmeler karşısında tedirgin oluyor, kadının evden çıkarak çalışma hayatına atılması hâlinde ailenin dejenere olacağından endişe ediyorlardı. Onlara göre, Türk kadını perişan halinden, ancak İslâm'ın esaslarına inilerek kurtarılabilirdi. Bu hâlin sebebi din değil, sosyal gelişmelerdi. Türkçülere göre, Türk kadının kurtarılması için eski Türk gelenekleri örnek alınmalıydı. Zira, o dönemlerde kadın-erkek eşitliği mevcuttu ve feminizmin asıl beşiği Orta-Asya idi.

Bu üç görüşe göre de, tek kadınla evlilik makbul sayılmakla birlikte, İslamcılar zararî hâllerde çok kadınla evliliğin, toplum hayatı, ahlâkı ve saadeti için faydalı olacağını savunmaktaydı.

Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda ulaşılan merhale, bu devirlerdeki sosyal ve kültürel oluşumun tabii bir sonucu olarak görülmektedir. Meşrutiyet devri için çok uzak bir ideal gibi görünen bazı hususlar Cumhuriyet döneminde gerçek olmuştur. Kendisi de bu fikir akımlarının faaliyette olduğu yılları idrak etmiş olan Atatürk üzerinde Ziya Gökalp, Celal Nuri, Abdullah Cevdet gibi fikir adamlarının tesirleri olduğu muhakkaktır. O, bu fikirleri, değişen şartları da dikkate alarak, dehâsını süzgecinden geçirmiş ve modern Türkiye'de uygulama alanına sokmuştur.

IV- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN FAALİYETLERİ

Meşrutiyet dönemi kadın faaliyetleri açısından oldukça renkli bir dönemdir. Bu faaliyetler, başta İstanbul olmak üzere belli büyük merkezlerde toplansa da, kadın hareketlerinin yaygınlaşması bakımından önemlidir. Bu gelişmelerde hiç şüphesiz Meşrutiyet'in ilânı büyük rol oynamıştır. Türk kadını bu dönemde hükümetin de desteği ile "ce-miyetçilik" faaliyetlerinde bulunma, basın ve ekonomi hayatına atılma gibi imkânlar ile çeşitli çalışma alanları bulunmuştur.

1. Cemiyetçilik Faaliyetleri

Meşrutiyet döneminde hem yardım toplamak, hem de kadın haklarını savunmak, onların eğitimini sağlamak amacıyla bazı cemiyetler kurulmuştur. Bunların bir değerlendirmesini yapabilmek için kuruluş tarihlerine göre tek tek ele almakta fayda vardır.

Cemiyet-i imdâdiye (1908)

Fatma Âliye Hanım'ın başkanlığında, Rumeli sınırlarındaki askerlere kışlık giyecek sağlamak maksadıyla kurulmuştur. İlk kadın kuruluşu olması bakımından önem taşımaktadır.¹⁵⁵

ittihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1324/1908)

Yeterli bilgi bulunmamasına rağmen. *Askerlere yardım beyannamesinden*, 1908'de böyle bir şube açıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁶

Teali-i Nisvân Cemiyeti (1324/1908)

Millî geleneklere bağlı olarak Türk kadınının bilgi ve kültürünü artırmak amacıyla Halide Edip tarafından kurulmuştur.¹⁵⁷ Bu, kadınların "zihni ve bedeni" seviyesini yükseltmek için kurulan ilk cemiyettir.¹⁵⁸ Üyeleri arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rânâ Sâni Yaver Hanımlar vardır.¹⁵⁹ Cemiyete üye olabilmek için İngilizce bilmek şart idi. Cemiyet, İngiltere'de kurulmuş olan *Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti'ne paralel* olarak çalışmak arzusundaydı. Amaçları arasında dil kursu açmak, konferanslar vermek ve çeviriler yapmak da bulunmaktaydı.¹⁶⁰

Cemiyet, okuma-yazma kursları da açarak genç kız ve kadınların fikrî gelişmesine yardımcı olmuştur.¹⁶¹

Halide Edip bir konuşmasında, kadınlara konferanslar, kadınlar tarafından müsamere, kadınlar tarafından miting gibi faaliyetleri gerçekleştiren ilk cemiyet olduklarını söyleyerek, şöyle devam ediyor : "... *Fakat, bütün fikr-i harekât gibi Teali-i Nisvân'ın da açtığı mânevi yolun, belki başka isimler ve şekillerle ebediyen payidar olacağına imanım var.*"¹⁶²

Bu cemiyet, kadın ve erkek aydınları aynı salonda ilk defa bir araya getirmiştir.¹⁶³

155 Taşkıran, A.g.e., s. 38.

156 **Tanin**, 20 Teşrinisani 1324, s. 4'den naklen Tunaya, A.g.e., s. 480.

157 Rûsen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvân", **Nevsâl-i Milli**, İst. 1331. s. 344-345; Cahit Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ank. 1948, s. 37; Taşkıran, A.g.e., s. 39.

158 **Osmanlı Hilâli Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Tarafından Tertip Edilen Takvim-2**, ist. 1332, s. 11.

159 Celasın, A.g.e., s. 85.

160 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 344-345; Tunaya, A.g.e., s. 480.

161 Çaka, A.g.e., s. 37.

162 Bkz. 158. notta gösterilen yer.

163 Çaka, A.g.e., s. 37. Ancak, bu tür toplantıların ilk defa Türk Ocağı'nda yapıldığı söylenmişti (Cansever, A.g.e., s. 17; Taşkıran, A.g.e., s. 55. Ayrıca bkz. 154. not). Halide Edip'in her iki demekte de faaliyet göstermesi, bu toplantının karşılıklı anlaşarak ilk defa Türk Ocağı salonunda düzenlenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Teali-i Nisvân Cemiyeti, I. Dünya Harbi'nin patlak vermesiyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır¹⁶⁴.

Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1324/1908) Selanik'te yardımsever hanımlar tarafından kurulan cemiyet, hanımların verecekleri hediye ve eşyaları Şefkat Pazarında satıp gelir sağlamayı düşünmekteydi¹⁶⁵.

Esirgeme Derneği (1325/1909)

Kaynaklar, bu isimle, kuruluş tarihi ve amacı farklı iki ayrı cemiyetten bahsetmektedir. Bunlardan birincisi 1909'da diğeri 1912'de kurulmuştur.

İlki, Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım ve sekreteri Nezihe Muhiddin Hanım tarafından, *İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine* para yardımı sağlamak maksadıyla kurulmuştur.

Cemiyetin üyeleri bu okulda ücretsiz olarak ders vermişler, kadınların kültürünü artırmak ve o gayret sarfetmişlerdir. Ayrıca, "*Sanat Evi*" açarak, şehit ve muhacir çocuklarının ihtiyaçlarını temine çalışan cemiyet oldukça milliyetçi tanınmıştır. Hızla büyüyerek İstanbul'da birçok şubeler açmıştır¹⁶⁶.

Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1909)

Abdülkerim Paşa'nın kızı başkanlığında olan cemiyet, dikiş atölyesi, hastahane, Nişantaşı'nda *Millî İnas Mektebi* ve çeşitli kurslar açtığı söylenmektedir¹⁶⁷.

Teali-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1326/1910)

ittihat ve Terakki himayesinde kurulan Cemiyetin genel merkezi Selanik'tedir. Naime Yusuf Hanım başkanlığında, Osmanlı hanımlarını yüceltmek gayesiyle kurulmuştur. Programında, önce devlete "Nevzâd-ı Vatan" adını verecekleri bir savaş gemisi hediye etmek, sonra da doğumevleri, atölyeler ve kız okulları açmak. Hilâl-i Ahmer'e yardım etmek gibi hususlar yer almaktaydı.¹⁶⁸

Mâmûlât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1328/1912)

Cemiyet, *İstihlâk-ı Millî Cemiyeti* (ittihat ve Terakki ile anlaşamayan *Millî Meşrutiyet Fırkası* tarafından kurulmuştur)'ne bağlı olarak kurulmuştur¹⁶⁹. Melek

164 Çaka, A.g.e., s. 37.

165 Tunaya, A.g.e., s. 480.

166 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 345-346; Tunaya, A.g.e., s. 480-481.

167 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 347; Tunaya, A.g.e., s. 481.

168 Tunaya, A.g.e., s. 480.

169 Aynı e., s. 445-446. Ancak, bu eserin değişik sayfalarında Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında, biri 1909 (s. 476) ve diğeri 1912 (s. 445-446) olmak üzere iki farklı görüş bulunmaktadır. **İstihlâk-ı Millî Cemiyeti** 1912den kurulduğuna göre (Bkz, Aynı e, s. 445), buna bağlı olarak kurulan bu cemiyetin de bu tarihten önce olamayacağı açıktır. Bu sebeple 1909 tarihinin bir yanlışlıktan kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Hanım'ın başkanı olduğu bu cemiyetin amacı yerli malı kullanımını teşvik etmektir. 90 Üyesi mevcuttu. Yerli mallan sergisi ve bir terzihane açmıştır. Hereke Fabrikasının'da kadınların çalışması ve sanat öğrenmesi için önyak olmuştur. Terzihanede 30-40, Hereke Fabrikasında da 400 kadın çalışmaktaydı ¹⁷⁰. Diğer yandan, Cemiyetin açtığı atölyeye gelen, tahsili az genç kızlar, kadınlığa ait bilgiler öğrenmekteydiler ¹⁷¹.

Esirgeme Derneği

Bu adla kurulan ikinci dernektir. 1912'de Balkan Harbi sonucu göç eden Balkan göçmenlerine yardım maksadıyla kurulmuştur¹⁷².

Derneğin kurucuları Sabiha Kâmil, Hamiyet Hulusi ¹⁷³, Nezihe Naciye Hurşid, Si-tare Ahmet (Ağaoğlu), Bahire Hakkı, Saniye Muhtar Matlube Ömer, Saniye Rüstem Hanımlardı. Üye sayısı 250 olup "Üçüncü Kadınefendi hazretleri" tarafından himaye edilmekteydi ¹⁷⁴, Başkanı Hamiyet Hulusi, umumi kâtime Nezihe Muhiddin idi ¹⁷⁵. Dernek, savaşın dul ve yetimlerine eski Türk sanatlarını ve dikiş öğretmek, onlara iş sağlamak maksadıyla bir okul açmıştır ¹⁷⁶. Burada 75 yetim kız yevmiye karşılığı çalışmaktadır. Bunlara yalnız sanat değil, ibtidai seviyesinde eğitim de verilmektedir.

Resmî hiç bir daireye bağlı olmayan dernek, Bahriye Nâzın Cemal Paşa ile Hidiv ailesinin, bazı hayırsever vatandaşların ve muallim Tahsin Nejat Bey'in kuruluşunda ve sonrasında yardımlarını görmüştür.

Demek 1914 yılında Türk Ocağı'nda bir sergi açmış, sergilenen 1500 lira değerindeki eşyanın büyük çoğunluğu satılmıştır ¹⁷⁷.

Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912)

Eğitimci ve yazar Nezihe Muhiddin tarafından kurulmuştur¹⁷⁸. Gayesi, Türk donanmasının muhtaç olduğu nakdî yardımı sağlamaktır; ancak, bir yıl sonra dağılmıştır ¹⁷⁹.

170 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 348; Tunaya, A.g.e., s. 481.

171 Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", **Türk Kadını**, C.I., Sayı 11, 17 Teşrinievvel 1335, s. 164.

172 Celasın, A.g.e., s. 85; Taşkiran, A.g.e., s. 38.

173 Hamiyet Hanım (1887- 13 Şubat 1930), Morali Subhi Paşa'nın kızıdır. Kız Sanayi Mektebi mezunudur. Türk Ocağı, Türk Kadın Birliği, Millî Tasarruf Cemiyeti'ne de üye olmuş faal bir hanımdır. 1926 yılında Türkiye'nin en faziletli annesi ünvanına lâyık görülmüştür (Seniha Sami Morali, "Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kurucularından Hamiyet Hanım", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl 5, C.I., Sayı 1, 1 Şubat 1969, s. 69-72

174 **Türk Kadını**, Sayı 4, 4 Temmuz 1334, s. 63.

175 Morali, A.g.m., s. 69.

176 Celasın, A.g.e., s. 85; Taşkiran, A.g.e., s. 38.

177 **Türk Kadını**, 4 Temmuz 1334, Sayı 4, s. 63.

178 Taşkiran, A.g.e., s. 38; Çaka, A.g.e., s. 38.

179 Çaka, A.g.e., s. 38.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912)

Balkan Harbi sırasında Besim Ömer Paşa'nın desteği ile kurulmuştur. Prenses Nimet Muhtar (Ahmet Muhtar Paşa'nın eşi) Hanımefendi başkanlığında 100 üyesi bulunmaktaydı. Fatma Aliye Hanım da kâatibe olarak görev yapmaktaydı.

Üye hanımlar, evleri dolaşarak Hilâl-i Ahmer hesabına para ve eşya toplamışlar, has-tahanelerde yaralı askerlere ve hastalara bakmışlardır.

Cemiyetin Hanımlar Dârüssinâisi açması önemli faaliyetleri arasında sayılabilir¹⁸⁰. Burada Balkan göçmenlerinin hayatları kurtarıldığı gibi, eğitimleriyle de ilgileniyordu. Yaşlı kadınlar bile çalışıp yevmiyelerini alıyorlardı. Bu şekilde üretilenler İstanbul'da büyük rağbet kazandı. Bunun üzerine Dârüssinâi büyütüldü, kısa zamanda 123 kişiyi eğiten, besleyen bir müessese hâline geldi¹⁸¹.

Cemiyet 1914'den itibaren her yıl düzenli olarak takvim çıkarmıştır.¹⁸² Yaklaşık 250 sahife civarında olan bu takvimlerde sosyal ve iktisadî konular, kadınlarla ilgili bölümler, pratik bilgiler, görgü kuralları gibi hususlara yer verilmekteydi. Aralara kadınları öven, eğitilmesi gerektiğini belirten veciz sözler serpiştirilmiştir : Kadın yükseltilmeli ve yükselmeli ki eli ihtiram ile öpülsün; kadın mesâ-i bedeniye ve fik-riyesiyle hayata karışmalıdır; bir milletin nisvânî derece-i terakkisinin mizanıdır... gibi¹⁸³. Bunlar arasında Tevfik Fikret'in "Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer" mısrasının da yer alması ayrıca dikkate değer¹⁸⁴.

Bu sözlerden Cemiyetin, kadının eğitilmesi ve çalışma hayatına girmesi taraftan olduğu anlaşılmaktadır. Zira onlara göre kadın, bir milletin seviyesinin göstergesidir.

Müdafaa-i Millîye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1329/1913)

Balkan Harbi sırasında bir yardım cemiyeti olarak kurulmuştur (1913). 26 Kanunîsani (8 Şubat) ve 2 Şubat (15 Şubat) 1328 (1913) tarihlerinde Dârülfünûn'da yaptığı toplantılarla Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurmuştur¹⁸⁵. Burada, bazıları meşhur şu hanımlar konuşmuştur. Prenses Nîmet, Fatma Âliye, Gülsüm Kemal-

180 Aynı e, s.37-38.

181 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Olunan Takvim-2, İst. 1332. s. 100-105.

182 Takvimin 1918'e kadar çıktığını biliyoruz, ancak daha sonra devam edip etmediğini bilemiyoruz (Türk Kadını, C.I. Sayı 20, 16 Nisan 1335, s. 304).

183 A.g. Takvim, s. 2 72, 90.

184 Aynı e., s. 2.

185 Tunaya, A.g.e, s 481.

ova¹⁸⁶, Fehime Nüzhet, Nakiye (Elgün)¹⁸⁷, Zehra (Kız İdadisi öğrencisi), Firdevs (Kız idadisi öğrencisi), Naciye, Halide Edip (Adıvar), Nigâr Binti Osman, Muzaffer (Anadolu Hisarı itihat ve Terakki Kız Mektebi öğrencisi), Huriye Bahâ, Nezihe Muhlis. Ayrıca, İhsan Raif¹⁸⁸ de bir şiirini okumuştur.¹⁸⁹

Bu konuşmalardan sonra Halide Edip'in sunduğu şu üç teklif kabul edilmiştir : 1) Bütün Osmanlı kadınları nâmına orduya telgraf çekmek, 2) Rumeli'deki cinayetlere karşı Müdafaa-i Millîye'ye yardım etmeleri için Hindistan, Türkistan, Rusya vs., müslüman kadınlara telgraf çekmek, 3) Rumeli'deki olayları protesto ve durdurulmasına çalışmaları için Avrupa kraliçelerine telgraf çekmek.¹⁹⁰

Rumeli faciası karşısında Türkçü, İslamcı hanımların birleştiği zengin muhtevalı ve etkili hitabetleriyle büyük ilgi ve heyecan uyandıran bu toplantı sonrasında bol miktarda altın, mücevher, kürk vs. eşya toplanmış ve Müdafaa-i Millîye merkezine teslim edilmiştir.¹⁹¹

Bu toplantı, daha sonraki kadın faaliyetlerinin gösterdiği büyük gelişmede önemli bir rol oynamıştır.¹⁹²

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti (1329/1913)

Nuriye Ulviye Hanım tarafından 27 Mayıs 1329'da kurulmuştur. Gayesi, 1) Dış kıyafetin ıslahı, 2) Kadınların sosyal ve iş hayatına atılması, 3) özel okullar, gazete, kitap ve konferanslar ile kadınların aydınlatılması şeklinde belirlenmiştir.¹⁹³

186 ümmügülüm Kemalova, Rusya Türklerinden olup, Rusya Darülfünunu Riyaziye bölümü öğrencisidir (Ruşen Zeki, A.g.m., s. 344). Bu toplantıya katılmadan önce 2 Kanunısanı 1913 tarihinde "Şimal Türklerinden Petersburg Darülfünunu talebâtından ümmügülüm Kemalova, Meryem Pataşova, Rukiye Yunusova, Meryem Yakubova" imzasıyla, Müdafaa-i Millîye Cemiyetinin Heyet-i Faalesine Teklifimiz" başlıklı bir mektup göndermişlerdir (Selahattin Özçelik, "Türk Dünyasında Tesânüd Ruhunun Teşekkülünde Türkçü Cemiyetlerin Ehemmiyeti", **Türk Yurdu**, C. VIII, Sayı 3, Nisan 1987, s. 22). Naciye Hanım'ın konuşmasından anlaşıldığına göre bu dördü toplantıya katılmıştır (Kadınlarımızın İçtimaları, İst. 1328 s. 32).

187 1882'de İstanbul'da doğdu, İstanbul Kız Öğretmen Okulu mezunudur (1901). Aynı okulda edebiyat öğretmenliği yaptı. Meşrutiyet'ten sonra Fevziye Lisesi Müdürü olarak Cumhuriyet'e kadar görev yaptı. Bundan sonra İstanbul Kız Lisesi Müdürü oldu. **Türk Ocağı, Halkevi, Kızılay** ve Hava Kurumunda üye olarak çalıştı. 1930'dan itibaren İstanbul Belediyesi Umumi Meclisinde 5 yıl süreyle Encümen üyesi olarak görev yaptı. 1935'de Erzurum milletvekili seçildi, İzmir'in işgali üzerine Sultahmet'te yapılan protesto mitinginden heyecanlı bir konuşma yapmıştır (İbrahim Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları**, 1946, s. 112).

188 İhsan Raif (1877-1926) Vezir Köse Raif Paşa'nın kızıdır. Hususi hocalardan okumuş, Fransızca ve musiki ile meşgul olmuştur. Büyük şehir kadın şairleri arasında heceyle şiir yazan ilk O'dur. Millî Edebiyat akımı ve Rıza Tevfik'in şiirlerinden etkilenmiştir. Tek şiir kitabı **Gözyaşları** (1914) adını taşır (Gövsa, A.g.e., s. 187; Necatigil, A.g.e., s. 183-184).

189 Kadınların İçtimaları, ist. 1329, 111 s.

190 Aynı e., s. 46-47; Tunaya, A.g.e., s 445.

191 Müdafaa-i Millîye yardım kutularından 9'u, Hilâl-i Ahmer yardım kutularında 3'ü yardımlarla dolmuştur (Kadınlarımızın İçtimaları, s. 50).

192 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 343.

193 Aynı m., s 343.

Cemiyetin üyeleri arasında yabancılar da vardı. Üyelerden Belkıs Şevket Hanım, ilk Osmanlı kadını olarak uçağa binmek istemiş, ancak kadın oluşu sebebiyle şirket bu isteğini reddetmiştir. Daha sonra Cemal Paşa'nın desteği ile bu hanımın uçağa binmesi sağlanmıştır (17 Teşrinisani 1329). Yine üyelerden Bedri Osman Hanım, telefon şirketine memure olarak girmek istemiş, fakat bu da reddedilmiştir. Mesele Cemiyet tarafından kamuoyuna intikal ettirilince, şirket kabul etmek zorunda kalmıştır (1329-30 / 1913-1914) ¹⁹⁴.

Şehit Ailelerine Yardım Birliği

Büyük Harften sonra Nakiye Hanım tarafından şehit ailelerine yardım amacıyla kurulmuştur. Şehit ailelerine maaş bağlanması, yetimlerinin okullara yerleştirilmesi gibi işler gören Cemiyet, istiklâl Harbi sonrasında dağılmıştır. ¹⁹⁶

Asker Ailelerine Yardım Hanımlar Cemiyeti (1914)

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde kurulmuş olup, başkanı Nuriye İsmail (Canbolat) Hanım'dır. Cemiyet bir yıl içinde 6247 kişiye yiyecek dağıtmıştır ¹⁹⁷

Bilgi Yurdu (1916)

Eğitim görevinin sadece devlete yüklenmesine karşı olan Ahmet Edip Bey tarafından kurulmuştur (Temmuz 1332/1916). Yaz mevsimi olmasına rağmen 80 öğrenciyle derslere başlanmış, bir yıl sonra bu sayı 200'e yükselmiştir. Okullardaki gibi derslere devam mecburiyeti olmadığından hanımlar istedikleri derslere girmektedirler. Burada hesap, hendese, ilm-i eşya, tarih, coğrafya, Fransızca, Almanca, İngilizce, piyano, keman, ud, dikiş, Türkçe, resim, ilm-i tabiiye, riyaziye, terbiye ilmi ve çocuk büyütme, terbiye-i bedeniye, okuma-yazma gibi dersler okutulmaktaydı. Her ayda hiç okuma-yazma bilmeyen 30'ar hanım, ilim tahsiline sevkedilebilecek hâle getiriliyordu.

Buraya aynı zamanda gayri müslim hanımlar da yabancı dil, yabancı hanımlar da Türkçe öğrenmek için gelmekteydi. Böylece Türk hanımları bunlarla da temas imkânı buluyorlardı, bilgi ve görgülerini artırıyorlardı ¹⁹⁸.

Bilgi Yurdu'nda verilen derslerin oldukça başarılı olduğu, öğrencileri çeşitli imtihanlara hazırlamakta iddialı olduğu, dergilerde yer alan ilânlarından anlaşılmaktadır. Meselâ,

194 Aynı m., s. 346; Tunaya, A.g.e., s. 481; Perihan Onay, Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü, s. 75-76.

195 Ruşen Zeki, A.g.e., s. 346.

196 Çaka, A.g.e., s. 39.

197 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Takvimi-2, s. 55. Ancak, Tunaya, bu Cemiyetin 1915'de kurulduğunu söylemektedir (A.g.e., s. 476).

198 Sin Aynı., "Bilgi Yurdu", Türk Yurdu, C.XH, Ay : 10, 5 Temmuz 1333, s. 152-155 (3494-3497).

Türkçeden Fransızcaya, Fransızcadan Türkçeye çeviri yapabilmek için, *Dârülmuallimât, inas Darülfünunu* imtihanlarında başarılı olabilmek için *Bilgi Yurdu'na* başvurulması tavsiye edilmekte, bunları başaranların isimleri verilmektedir¹⁹⁹.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1332/1916)

Naciye Sultan'ın himayesinde, Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Harbiye Nezâreti müsteşarı İsmail Hakkı, Dâva Vekili Mehmet Arif, İstanbul mebusu Salâh Cimcoz, Harbiye Nezâreti mektubçusu Ali Rıza, Dâva Vekili Mehmet Selâhattin tarafından kurulmuştur²⁰⁰.

Cemiyet, şehir kadınları için oluşturulmuştur. Zira, köy kadınları zaten tarım ekonomisinde yerini almışlardı. Onlar için tarlada çalışabilme fetvası çıkarılmıştı²⁰¹.

Cemiyet, çalışmak isteyen hanımlara iş bulacak, onların namuslu bir şekilde çalışmalarını sağlayacaktı. Çalışanları sürekli himaye edecek, kendi devamını sağlayabilmek için çalışanların maaşlarından % 10'unu alacaktı.²⁰² Ayrıca, harpten sonra çıkan ahlâk bozukluklarını önlemek için çalışanların evlenmelerine yardım edecekti²⁰³.

Cemiyet, İstanbul'un üç ayrı bölgesinde Dârüssinâ kurulmasını ve bunların her birinde 10.000 işçi istihdam edilmesini kararlaştırdı. On dokuz gün içinde başvuruların sayısı 11.000 kadına ulaştı. Bir yıl sonra da Cemiyetin faaliyeti İstanbul'u aşmış, İzmir'den İstanbul'a 80 işçi gönderilmiştir.²⁰⁴

Kadınlara hem kendi iş yerlerinde, hem de anlaşma yaptığı özel ve resmî kuruluşlarda iş imkânı sağlayan Cemiyet, Atina'dan pamuk, Almanya'dan makina, Avusturya'dan kadın eşyası için gerekli malzeme ithal edip, kendi tezgahlarında işliyor, sonra da satarak sermaye ediyordu²⁰⁵.

Bu şekilde Cemiyetin yetiştirerek çalıştırdığı kadın sayısının 60.000'e ulaştığı söylenmektedir²⁰⁶. Bu sayı daha 1917 yılında 24.254'ü bulmuştu²⁰⁷.

199 **Bilgi Yurdu Işığ**, Sene 1, Sayı 6, 15 Eylül 1333, s. 98.

200 Tunaya, A.g.e., s. 482; Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişine ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, 2. bsk. İst. 1982. s. 11.

201 Tunaya, A.g.e., s. 482.

202 Abadan.A.g.m., s. 11.

203 Tülin Sümer, "Türkiye'de ilk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.II, Sayı 10 Temmuz 1968, s. 59.

204 **İktisadiyat Mecmuası**, Sayı 23, 27 (1322) ve 55 (1333)"den naklen Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, İst. 1982, s. 200. Bir buçuk ay içinde ay içinde müracaat sayısı 14.000'e çıkmıştır (**Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi**, İst. 1334, s. 4'den alan, Sümer, A.g.m., s. 59).

205 Sümer.A.g.m., s. 60.

206 EdhemNejat.A.g.m., s. 164.

207 Bu sayının işyerlerine göre dağılımı "İşçi Kadınlar" kısmında verilecektir.

Faydalı çalışmaları olan bu cemiyet, 30 Nisan 1334 (1918) tarihinde aldığı bir kararla, "Kamu yararına çalışan dernekler" kısmına alınmasını istemiş, bu istek Devlet Şûrası kararıyla kabul edilmiştir²⁰⁸.

Mûsiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1918)

Nişantaşı'nda kurulan bu Cemiyetin amacı müzik yarışmaları düzenleyerek, müzik üstatlarının hayat ve eserlerini tanıtmaktı. Zeki Bey tarafından idare edilmekteydi. 1918'de 80 kadar hanım üyesi bulunmaktaydı²⁰⁹.

Biçki Yurdu

Behire Hakkı Hanım'ın şahsî gayretleriyle açılan Biçki Yurdu'nda fakir Türk kızlarına biçki-dikiş kursu veriliyordu. Kurs sonunda Darülfünun Konferans salonunda düzenlenen bir gösteride 27 hanıma belgeleri verilmiştir. Bu kursta, Avrupa tarzında kadın kıyafetlerinin dikilip gösteri düzenlenmesi kıyafet değişimine atılmış bir adım olarak düşünülebilir²¹⁰.

İnas Darülfünunu Mezûneleri Cemiyeti (1918)

Türk Kadını dergisi, *İnas Darülfünunu* mezûneleri tarafından böyle bir cemiyetin kurulmak üzere olduğu haber veriyorsa da, kurulup kurulmadığı konusunda kesin bilgi sahibi değiliz. Müteşebbisler, önce ileri gelenlerin çeşitli konulardaki fikirlerini sormuşlar²¹¹, *Türk Kadını* dergisi de onların dergi çıkararak, konferanslar düzenleyerek, topluma sesini duyurmasını, eğitim görevini üstlenmesini istemiştir²¹².

Bu saydığımız cemiyetler haricinde *Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti (1908)*²¹³, *Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye (1914)*, *Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1915)*, *Kadıköy Fakirperver Hanımlar Cemiyeti (1917)*, *Himâye-i Etfal Cemiyeti (1918)*, *Muallimeler Cemiyeti (1918)*, *Asrî Kadın Cemiyeti (1918)*, *Amerikan Kolej Talebeleri Türk Mezûnları Cemiyeti (1918)*²¹⁴ ve Edirne'de Emine Se-niye tarafından kurulan *Hizmet-i Nisvân*²¹⁵ gibi kadın derneklerinden bahsedilmekteyse de haklarında bir bilgi mevcut değildir.

208 Sümer, A.g.m., s. 61.

209 Türk **Kadını**, C.I., Sayı 3, 20 Haziran 1334 (1918), s.47.

210 Taşçıoğlu, A.g.e., s. 44.

211 **Türk Kadını** 23 Mayıs 1334, C.I. sayı 1, s. 15.

212 **Türk Kadını** C.I. Sayı 2. 2 Haziran 1334, s. 31.

213 Tunaya, A.g.e., s. 476.

214 **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim**, İst. 1919, s. 199dan naklen, Taşkıran, A.g.e., s. 39.

215 Taşkıran, A.g.e., s. 39.

Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren ve bizim hakkında bilgi edinebildiğimiz 19 cemiyetten 10'u yardım, 4'ü eğitim ve kadın hakları, 3'ü kadını çalışma hayatına çekerek ekonomik faaliyette bulunmasını temin maksadıyla kurulmuştur. Ayrıca 1 tanesi siyasî 1 tanesi de mûsiki sevenleri bir araya toplayıcı mahiyettedir.

Türk kadınının şefkati ve yardım isteği, onun cemiyet hayatına atılmasında rol oynamış, bu sahadaki cesareti ve tecrübesinin gelişmesinde başlangıç vazifesi görmüştür. Kurulan demokler kısa ömürlü olsa da, Türk kadınının sosyal hizmetler alanında nasıl çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede kadınlar hem kendilerini, hem de kadının sosyal hayata girmesi hususunda tereddütleri olan bazı çevreleri ikna etme imkânı bulmuşlardır. Böylece kadın haklarındaki gelişmeler Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik içerisinde tedrici olarak görülmeye başlanmıştır. Fakat, *Teâlî-i Nisvân* gibi derneklerin bu konuda pek azı gerçekleşebilen istekleri, ancak Cumhuriyet döneminde bütünüyle uygulanabilecektir. Tabii, bu devirdeki cemiyet faaliyetlerinin, Cumhuriyet dönemindeki sonuçlara sosyal ve kültürel zemin hazırlayıcı mahiyette olduğunu unutmamak gerekir.

2. Basın Faaliyetleri

Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı kadın gazete ve dergilerini de harekete geçirmiştir. Bundan önce daha çok kadının eğitimi, moda gibi konular ağırlıktayken, artık kadın haklarından bahsedilmektedir. Batıdaki feminist hareketler anlatılmakta, ülkedeki konuyla ilgili uygulamalar eleştirilebilmektedir.

Yaptığımız araştırma sırasında, erkeklerin kadınlar için çıkardığı veya bizzat kadınlar tarafından çıkarılan süreli yayınların lâyıkıyla incelenmediğini tespit ettik. Bu durum çalışmamızı bir hayli güçleştirmiştir.

Bu münasebetle, dönemin kadın dergilerini genel hatlarıyla gözden geçirmenin faydalı olacağına düşündük.

Mehâsin

1908'de çıkmaya başlayan aylık bir gazetedir. Sahibi Asaf Muammer, müdürü ve başyazarı Mehmet Rauf²¹⁶ olup, 1324-1325 (1908-1910) yılları arasında yayımına devam etmiştir²¹⁷.

Gazetenin içinde kadınlara verilen konferanslar da yer almaktadır. Bu konferanslardan birinde Ahmet Hikmet, kadınların 30 sene değil, 600 seneden beri esir olduklarını belirt-

216 Mehmet Rauf (1875-23 Aralık 1931), Servet-i Fünûn romancılarındandır. Bahriye Mektebini bitirerek (1893) deniz subayı oldu. **Zambak** adıyla neşrettiği **açık-saçık ve çirkin bir hikâyeden** dolayı mahkemeye verildi .ve askerlikten ayrıldı. **Bundan sonra sadece kalemi ile geçindi** Oniki sayı kadar çıkabilen Mehâsin isimli kadın gazetesini idare etti. **Süs adında bir haftalık gazete** kurdu ve bu gazetenin adıyla bir de nevsâl (yıllık) yayınladı. Başlıca eserleri : **Eylül, Ferdâ-yı Garâm, Karanfil ve Yasemin, Genç Kız Kalbi, Bögürtlen, Define, Son Yıldız, Ceriha, Hanımlar** Arasında vs. (Necatigil, A.g.e., s. 234, Gövse, A.g.e., s. 315-316).

217 Duman A.g.m., s. 226.

mektedir. Celal Sâhir de, kadının o günkü durumunun dinden değil, Doğu'nun cehaleti ve taassubundan kaynaklandığını ifade eder.

Bunların yaranda, farklı görüşte olanların yazılarına da yer verilmiştir. Meselâ, Zöhre imzalı bir yazıda "Feministler ve muarızları ne derlerse desinler, bir enstitü üyesi kadar âlim olan kadınları bir tabiat galatı addederim" deniyor, ameliyat yapmanın bir kadın için "yakışksız" ve hatta "ayıp" olduğu söyleniyordu.

Fatma Aliye ise, bir yazısında kadınların erkeklerle aynı arabaya binmelerinin yasaklanmasını eleştiriyordu²¹⁸.

Demet

İlmî, siyasî, hanımlara mahsus haftalık dergidir. Sahibi Hakkı Bey'dir. 1324 (1908)'de İstanbul'da çıkarılmıştır²¹⁹.

İlk sayılarında yazarlarının çoğu erkek olup, yine ekseriyeti Jöntürktür. Yazarlar arasında Cenap Şehâbettin, Hüseyin Cahit, Ahmet Sami, Mustafa Nâmık, Server Cemâl, Celâl Sâhir, Fazıl Ahmet, Selim Sun sayılabilir.

Dergi, eğitim meselesine eğilerek, ünlü Osmanlı hanımlarını okuyucularına tanıtır. Çocuk eğitimi, kadın terbiyesi, moda, yüz bakımı gibi konulara sık sık yer verir²²⁰.

Kadın

İmtiyaz sahibi Mustafa İbrahim, müdürü Enis Avni²²¹ dir. 1324-1325 (1908-1910) arasında Selanik'te çıkmıştır²²².

İlk sayıdan anlaşıldığına göre, derginin amacı her hanıma hitap edebilmektir. Fikrî, edebî yazılar, şiirler, hikâyeler, sohbetler yer alan dergide 223, okuyucu hanımlardan gelen yazılara da yer verilmekteydi²²⁴.

218 Taşkırın, A.g.e., J. 50-51.

219 Duman, A.g.e., «. 83.

220 Aynur İlyasoğlu-Deniz İnel, "Kadın Dergilerinin Evrimi", Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler, İst. 1984, s. 165.

221 Enis Avni (1886-1958) (Asıl adı Hüseyin Avni) edebî eserlerinde Aka Gündüz adını kullandı. 31 Mart 1909'da Hareket ordusu'na gönüllü olarak katıldı ve Selanik'ten İstanbul'a geldi. Gazeteciliğe başladı. İstanbul milletvekilliği yapmıştı (1932-1946). Millî edebiyat akımı içinde tanındı. Başlıca eserleri : Bozgun, Türk Kalbi, Kurbağacık, Bu Toprağın Kızları, Hayattan Hikâyeler, Mavi Yıldırım, Dikmen Yıldızı, İki Süngü Arasında vs. Eserlerinin um listesi Yeni Yayınlar (Şubat 1960)'da mevcuttur (Necatigil, A.g.e., s. 24-25).

222 Duman, A.g.e., s. 195.

223 Cengiz Yurdanur, "Kadın", Türk Dili ve Ed. Ansk. C.V, İst. 1982, s. 77.

224 Ayşe İsmet adında birinin yazısında İzmir'de hanımlara yapılan hareket kınanarak şöyle deniyordu : "Geçen hafta İzmir'de hemşehrilerimiz taarruza duçar olmuşlar ve İzmir'de binlerce kişi toplanarak, İslâm kadınların cebren ve kahren tiyatroya gitmekten men eyledikleri hâlde, zabıta kuvvetleri ve hükümet memurları bu taasubkârâne harekete seyirci olmaktan başka bir şey yapmamıştır. İçtimai hayatımızın ıslahı, mânevi terakkimizin temini için çalıştığımız bir zamanda böyle yürekler acısı bir vak'aya mı maruz kalmalı idik? İslâm kadınlarının hakları umumi kefalet altında bulunduğu halde, millet meclisinde olsun lehimizde söz söylecek hamiyet sahibi bir milletvekili bile çıkmayışına doğrusu hayret ediyoruz. Kadın Dergisi, 14 Şubat 1908'den naklen Yakın Tarihimiz, C.V, 1963, s. 339..

Dergi, *Taran* gazetesi tarafından da desteklenmiştir²²⁵.

Başlıca imzalar, Mehmet Câvit, Seniha Hikmet, Ali Canip, Manastırlı Rıfat, Bahâ Tevfik, Niğâr Binti Osman, Kâzım Nâmi, Fatma Seniye, Tahsin Nâhit, Ömer Seyfettin, Abdullah Cevdet, Emine Seniye²²⁶, Mehmet Emin, Akil Koyuncu, Evliyâ-zâde Naciye, Fitnat Binti Hâşim ... idi²²⁷.

Kadın

Nizâmeddin Hasib'in 1326 (1910)'da İstanbul'da çıkardığı ilmî, siyasî ve edebî, haf-talık bir dergidir²²⁸.

Musavver Kadın

Osmanlı kadınlarına mahsus haftalık siyasî, ilmî ve edebî bir dergidir. İdare müdürü Nizâmeddin Hasib, mesulleri Nizâmeddin Hasib ve Adil Süleyman'dır. 1327 (1911)'de çıkmaya başlamıştır²²⁹.

Kadın

1911-1912 yılında İstanbul'da 15 günde bir yayınlanan ve kadınların fikrî, içtimaî alanda gelişmelerine çalışan derginin mesul müdürü Nizâmeddin Hasib, müdür Ali Sehâ, edebî müdürü Süleyman Bahri'dir²³⁰.

Dergide fikrî ve edebî yazıların yanı sıra çocuk bakımı ve terbiyesi, moda gibi kadınları ilgilendiren konulara da yer verilmekteydi. Çift sütun üzerine 32 sahife olup, resimlidir. Tercüme yazılara da yer verilmektedir.

Başlıca yazarları Selâhattin Enis, Yaşar Nezihe, Yahya Sâim, İffet Neriman, M. Hâmid, Hüseyin Cahit, İzzet Melih, Hüseyin Kâzım, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Hakkı Tarık, Faik Şevket, Yakup Salih, Bezmi Nusret, Emin Lâmi, Faik Ali, İsmail Hami,

225 Gazetede yer alan şu sözler bu fikrimizi desteklemektedir : "Kadın Gazetesi resâil-i nisâiye-i Os-maniyenin en ciddi ve en zarifidir, tavsiye ederiz" (Tanın, 18 Kanunısani 1909).

226 Emine Seniye (1868-1944), Cevdet Paşa'nın kızıdır. İstanbul'da gördüğü hususi tahsile ilave ola-rak Paris ve İsviçre'de psikoloji ve sosyoloji üzerinde çalışmıştır, öğretmenlik ve müfettişlik yapmış, müfettişliği sırasında Selanik'te Mütalaa Gazetesi'nde ve İstanbul'da Hanımlara Mahsus Gazete'de yazılar yazmıştır. Gayya Kuyusu ve Sefalet isimli iki romanı vardır (Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II. İst. 1971, s. 994). Ancak, O, İttihat ve Terakki Partisi'nin üyesi olarak siyasî hayatta daha çok dikkat çekmiştir. (İnci Enginün, "Cumhuriyet Devrinde Kadın Edebiyatçılar", Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını, İst. 1974, s. 80 (1922'den ölümüne kadar Anadolu, İstanbul ve Edir-ne'de Türkçe dersleri okutmuştur. (Gövsâ, A.g.e., s. 114).

227 Yurdanur. A.g.m., s. 77.

228 Duman, A.g.e., s. 196.

229 Aynı e., s. 285.

230 Aynı e., s. 196; Yurdanur, A.g.m., s. 77.

Süleyman Sâib, Nigâr Binti Oman, Ali Süha, Prenses Kadriye Hüseyin, Celâl Sâhir, Süleyman Nesib, Abdullah Cevdet, Tahsin Nâhit idi²³¹.

Kadınlar Dünyası

Kadın hukukunu savunan haftalık bir gazetedir. İmtiyaz sahibi Nuriye Ulviye (mev-lan), mesul idare müdürü Emine Seher'dir. İstanbul'da 1329 (1913)'den 1921'e kadar aralıklarla yayınlanmıştır²³².

Kadınlara hitap eden derginin yazarları da kadındır, önemli sosyal olaylarla birlikte, edebî konulara, şiir, hikâye, sohbet, kadın hakları, dil, müzik tiyatro ile ilgili yazılar, röportajlar ve tercümelere de yer verilmiştir²³³.

Üç sütun üzerine basılan gazetenin ilk sayısında, "Erkeklerden ziyâde münir olduğumuzun isbatı lâzımdır" deniyor ve yazılan yazılara tenkit bekleniyordu : "Fikir çarpıştıkça büyük ve tenevvür eder. Tenkitten maksat fikirlerin inkişâfına hizmettir". Bu sözler onların oldukça demokratik olduklarını göstermektedir²³⁴.

Dergide, günümüz için normal sayılmakla birlikte zamanına göre oldukça ileri kabul edilebilecek Avrupa tarzı giyinmiş hanım resimleri bulunmaktadır.

Eğitim, ticaret ve el sanatlarını teşvik edici yazılarla, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti fikrinin ilk tohumlarının bu gazetede atıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, görücü usulüyle evlenme, lüzumsuz çeyiz masrafları gibi konularla da mücadele edilmiştir²³⁵. Azize imzasıyla çıkan bir yazıda, kadınların isteklerinin "şimdilik" siyasî değil, eğitim ve çalışma gibi sosyal haklar olduğu belirtilmektedir²³⁶.

Başlıca imzalar Mükerrerem Belkis, Fatma Nasib, Nâdire Nazmi, Atiye Şükran, Medi-ha Hasib, Aliye Cevat, Yaşar Nezihe, Feride Nihâi, Râsime Binti Ahmet Râsim, Nigâr Ferit, Çevriye Cemil, Münire İhsan, Enise Şükrü, Selmâ Kâmil... idi²³⁷.

Hanımlar Alemi

Perşembe günleri çıkan edebî ve içtimaî, resimli hanım gazetesidir. Kurucuları Mehmet Asaf, Hüseyin Kâzım, başyazarı Mehmet Asaf idi. Ancak, dergi üçüncü yılında Ahmet Cevdet²³⁸ tarafından çıkarılmıştır. 1329-1334 (1913-1918) yılları arasında 30 sayı kadar çıkabilmiştir²³⁹.

231 Yurdanur.A.g.m., s. 77-78.

232 1914-1918 tarihleri arasında yayınına ara verdiği anlaşılmaktadır, (Duman, A.g.e., s. 197).

233 Yurdanur, "Kadınlar Dünyası", Türk Dili ve Ed. Ansk. C.V, İst. 1982, s. 80.

234 Kadınlar Dünyası, 10 Nisan 1329 (1913), s. 1-2.

235 Taşkiran, A.g.e., s. 52.

236 Kadınlar Dünyası, 10 Nisan 1329, s. 3.

237 Yurdanur.A.g.m., s. 80.

238 Ahmet Cevdet (Oran), (1862-1935) "İkdamcı" lakabıyla tanınır. Sabah, Tarik, Saadet gibi gazetelerde başyazarlık yapmış, daha sonra kendisi İkdam gazetesini kurmuştur. 1908'den sonra İttihatçılara muhalefet ettiği için 1909'da Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyet devrin-

Gazetenin gayesi hanımlara okumayı sevdirek ilerlemelerini sağlamaktı. Belki de bu sebeple, resimli, hafif bir gazete görünümünde olduğu belirtilmektedir. Yazıların çoğunun Fransızca dergilerden alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Fransız kadınlarının gösterişli kıyafetleri yayınlanarak, müslüman hanımlarına örnek gösterilmektedir. Bundan dolayı Türk kadını üzerinde olumsuz etki uyandırdığı söylenmektedir.

Başlıca imzalar Fatma Neşide, M. Rauf, Abdullah Zühdü, Muazzez Salih, Mehmet Asaf, Güzide Nermin, Abbas Lütfi, Muzaffer Sûzan, Fahri Seza, İhsan Ali Rıza, Mazhar Neriman, İsmail Vedat, Ali Saza Eşref Nesib, Hatice Rânâ, Müjgân, Sadri, Mustafa Burhâneddin, Şevket Güzide, M. Ekrim, Emine Ferhunde, Ahmet Cevdet, İhsan Vecihî ... idi ²⁴⁰.

Erkekler Dünyası

Bu dergi her ne kadar erkekler için çıkıyorsa da, gayesi kadınlığa hizmet idi. Onun için bu bölüme almayı uygun gördük.

İlk sayısı 1329 (1913) yılında İstanbul'da yayınlanan derginin mesul müdürü Rıfat Bey'dir²⁴¹.

Kadınlığın kadir ve kıymetini bilen, ilim ve fen yüceliğini takdir eden Osmanlı gençleri yetiştirmek gayesiyle çıkan dergi, kadınların erkeklerle eşitliğinin ve medenîleşmenin ancak kadın ve erkeğin eşit ve birlikte çabalarıyla mümkün olabileceğini savunuyordu ²⁴².

Kadın Alemi

Perşembe günleri çıkan, içtimaî, edebî, resimli bir haber gazetesidir. İmtiyaz sahibi Naci, müdürü M. Ekrem, başyazarı Feriha Kâmuran idi²⁴³.

1330 (1914-15) yılında İstanbul'da 9 sayı yayınlanabilen gazete 4. sayıdan itibaren Osmanlı Kadınlar Alemi adıyla yayınlanır ²⁴⁴. Kadın haklarını savunmakla birlikte edebî ağırlığı da vardır. Edebî açıdan daha çok Edebiyat-ı Cedîde, siyasî açıdan ise

de gazetesini açık ve tabii Türkçe ile **çıkarmaya** çalışan **Ahmet Cevdet, neşrettiği çeşitli devirlere ait** eski kitaplar ile de Türk kültürüne hizmet etmiştir. Arapça, **Almanca**, Fransızca ve **Rumca bilmekteydi** (Gövsâ, A.g.e., s. 19).

239 Duman, A.g.e., s. 143.

240 Mehmet Doğan, "Hanımlar Âlemi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.IV, **İst.** 1981, s. 99.

241 Duman, A.g.e., s. 102.

242 İlyasoğlu-Insel, A.g.m., s. 166-168.

243 Duman, A.g.e., s. 197.

244 **Aynı e., s. 311.**

Meşrutiyet taraftan görünmektedir, önceki yayınlarda rastlanan kadın meselesindeki radikal tutum bunda yoktur. Bu daha çok "ev" gazetesini niteliğindedir²⁴⁵.

Başlıca imzalar Feriha Kâmuran, Yusuf Ziya, M. Ekrem, Emin Hâkî, Muazzez Salih, Mahmut Sâdık, Râife Halil, M. Mağmumî, Sâdiye iclâl..idi²⁴⁶.

Seyyâle

Genç kızlar ve hanımlar için çıkan ilmî, edebî, ahlâkî, felsefî, sınai bir mecmuadır. imtiyaz sahibi Adile Necati, mesul müdürü Şekibe Ali, başyazarı Salime Servet'tir. İlk sayısı İstanbul'da 22 Mayıs 1330 (1914) tarihinde yayınlanmıştır²⁴⁷.

Siyânet

içtimâî, edebî, ilmî, iktisadî haftalık kadın ve aile gazetesidir. Mâmulât-ı Dâhiliye istihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi tarafından yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi M. M., mesul müdür Zaim Hayriye olup, 1330 (1914) yılında çıkarılmıştır²⁴⁸.

Kadınlık

1331 (1915-1916) yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkan gazetenin imtiyaz sahibi ve umum müdürü Hacı Cemâl mesul müdürü Süleyman Tevfik, başyazarı Nigâr Hanım'dır. Kadınlığın varlığını ve memlekette bir yeri olduğunu savunmaktadır²⁴⁹.

Kadınlık Hayatı

İstanbul'da 1331 (1915) yılında ayda bir yayınlanan derginin sahip ve müdürü Emine Seher Ali idi²⁵⁰.

Bilgi Yurdu İşığı

Ahmet Edip Bey tarafından 15 Nisan 1332 (1916) çıkarılmaya başlanmıştır. Ayda bir yayınlanan derginin amacı, Hanımlar *Bilgi Yurdu Müessesesi'nde* yapılan faaliyetleri daha geniş alana yaymak, daha çok kadının faydalanmasını sağlamaktır, ilk sayısından anlaşıldığına göre, bu mecmuayı Maarif Nâzım Şükrü Bey de teşvik etmiştir. *Maarif ve Evkaf Nezareti ile Müdafaa-i Millîye Cemiyeti* maddî bakımdan destek oldular. Yazılarından anlaşıldığına göre, Türk Yurdu dergisi de bu faaliyetleri desteklemektedir. Zira, hanımlara bu müessese ve dergiden faydalanmaları tavsiye edilmektedir²⁵¹.

245 C. Yurdanur, "kadınlar Âlemi", **Türk Dili ve Ed. Ansk.** C.V, İst. 1982, s. 80; İlyasoğlu-Insel, A.g.m., s. 168.

246 İlyasoğlu-Insel, A.g.m., s. 168.

247 Duman, A.g.e., s. 358., Ruşen Zeki, **A.g.m.**, s. 350.

248 **Aynı e.**, s. 363.

249 Ruşen Zeki, A.g.m., s. 352; Duman, A.g.e., s. 197.

250 Duman, A.g.e., s. 197.

251 "Bilgi Yurdu, **Türk Yurdu**, C.XII. Sayı 10, 5 Temmuz 1333, s. 152-155 (3494-3497), C. Xm, Sayı 7. 22 Teşrinisani 1333, s. 113 (3643).

Sadece 1. sayısını görebildiğimiz bu dergide Bilgi Yurdu'daki faaliyetler anlatılmakta, orada verilen derslerin özetleri yer almaktadır. Ayrıca, âdâb-ı muâşeret (Halide Edip, "Misafirlik"), *Bilgi Yurdu Işığı* Ders Kısmı, çocuk bakımı, sağlık bilgileri, pratik bilgiler, kadınlık şûnu kısımları bulunmaktadır. Diğer gazete ve dergilerdeki güzel makelelerden özetler verileceği de haber verilmektedir. İlk olarak Hüseyin Râgıb Bey'in *Tanın'fe* çıkan "Kızlarımızın Tahsili" isimli makalesi aktarılmıştır.

Dergi bir de yarışma düzenlemiştir. Kadınların en çok hangi mesleğe girmek istediklerini yazması istenir. En çok tercih edilen mesleği yazanlar arasında çekilen kur4ada kazananlara ödül verilecektir. Böylece hanımların hangi mesleklere en çok rağbet ettikleri öğrenilmiş olacaktır.

Dergide, *Bilgi Yurdu'nun* reklâmı mahiyetinde yazıların bulunması, derginin bir amacının da Yurt'a destek sağlamak olduğunu düşündürmektedir²⁵².

Genç Kadın

İmtiyaz, sahibi Seyyid Tahir, müdürü Hatice Refik olan dergi İstanbul'da 1334 (1918) yılında 15 günde bir çıkmakta idi²⁵³.

Genç Kadın

Ahlâkî, içtimaî, edebî bir mecmua olup, imtiyaz sahibi Karahisarlı muallim Fuat Şükrü, müdürü Fatma Fuat, mesul müdürü Süleyman Tevfik'tir. 1334-1335 (1918-19) yıllarında İstanbul'da 15 günde bir yayınlanmıştır²⁵⁴.

İlk sayısında "Müdüriyet" imzasıyla çıkan "Meslekimiz" isimli yazıda, *Bir milletin terakki ve tealisi için en emin ve en kestirme yol kadınlarımızı yükseltmektir. (...) Bir islâm ve bilhassa bir Türk kadını, bir Fransız, bir Alman, bir İngiliz, hele hiç de bir Amerika kadını değildir; çünkü, her kavim ve milletin kendine mahsus irsî, içtimaî, dinî, siyasi, kanunî bir takım kuyûdu, an'anâtı vardır ki, bunları ihmâl etmek pek büyük bir hatâdır* deniyor ve yalnız taklitle iş görmeye çalışmanın kadınlıkla ilgili meselelerde ilerlemeye değil gerilemeye yol açacağı belirtiliyordu.

Kadınların seviyesinin yükseltilmesini amaç edinen bu dergi amacına ulaşamamıştır²⁵⁵

252 *Bilgi Yurdu Işığı*, Sene 1, Sayı 6, 15 Eylül 1333, s. 90-95.

253 Duman, A.g.e., s. 116.

254 *Aynı e.*, s. 116. Fevziye Abdullah Tansel, ilk sayısının 4 Kanun 1335 (4 Ocak 1920)'de çıktığını iddia etmektedir ("Memleketimizde Gençler İçin Kurulan ilk Dernekler, *gazete ve Dergiler*", *Bellekten*, C. U. Sayı 199, Nisan 1987, s. 300).

255 Tansel, A.g.m., s. 300.

Türk Kadını

İlk sayısı 21 Mayıs 1334 (1918) tarihinde, İstanbul'da çıkan dergi 15 günde bir yayınlanmaktaydı. Kurucusu muallim Ahmet Hilmi, müdürü Ahmet Halit idi²⁵⁶.

İki sütun hâlinde çıkan bu derginin ilk sayısında, önceden *Türk Kızı* adıyla çıktığı ve onun da doğup büyüüp artık *Türk Kadını* olduğu ifade edilmektedir²⁵⁷.

Derginin amacı kadınlığa, memlekete ve istikbâle hizmet etmektir²⁵⁸. Dergi fikrî ve edebî yazılar, şiirler, hikâyeler, pratik bilgiler, dergi ve kitap tanıtımları, eğitime yönelik yazılar yer almaktadır. Bu yazıların hepsinin de konusu kadın meselesiydi. Dergide ayrıca "Hanımların Fikri" kısmında kadınların istek ve fikirleri yayınlanıyor, sorulan cevaplandırılıyordu²⁵⁹.

Hanımların çalışması gerektiği görüşünü savunan dergide, Necmettin Sadık, "Bizde Feminizm" isimli yazıda, Amerika ve Avrupa'daki başarılı kadınlardan bahsederek, Türk kadınının diğer haklarıyla birlikte siyasî haklarını da istemesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak, kadınların bu konuda eğitilmesi lâzımdır. Kadın, hürriyetini alırken aile ve ahlâkı geri plânda bırakmamalıdır.

Yazılara bakıldığında derginin Türkçülük akımına hizmet ettiği söylenebilir. İmzalar da bunu desteklemektedir. Mehmet Emin'in "Ninni" isimli şiirinde bu açıklıkla görülür. Şiirde, Türk bölgelerinin perişan hâli dile getirilerek, Türk çocuğunun Turan'ı bir cennet yapması telkin edilmektedir.

Dergiye bağlı olarak bir de *Türk Kadını Dershanesi* açılmıştır. Ancak, hanımlara ücretli olarak okuma-yazma, edebiyat, Fransızca, İngilizce, Almanca, mûsiki, fen dersleri verilecek olan dershanenin çalışıp çalışmadığını bilemiyoruz²⁶⁰.

Türk Kadını dergisinde yer alan başlıca imzalar şunlardır : Şükûfe Nihâi, Edhem Nejat, Abdülfeyyaz Tefvik, Sevim Türkan, Faruk Nâfiz, Seyfi, Halit Fahri, Akil Koyuncu, Yahya Sâim, Ahmet Edip, Perihan, Mehmet Arif, Necmettin Sâdik, Meved-det Faik, Nühket Nuvâziş, Ömer Seyfeddin, Nusretül-Kâzımî, Mehmet Emin, Muallim Tahsin Nejat, İsmail Hikmet, Aziz Hüdai, Kâzım Nâmi, Nüzhet Sabit, İrfan Emin, Faik Ali, İhsan Mukbil, Hıfzı Tefvik, Hakkı Tahsin.

İnci

Kadınlığı ait nazarı ve ilmî meselelerden bahseden resimli kadın dergisidir. İmtiyaz sahibi Sedat Simavî²⁶¹, mesul müdürü Selâhaddin Hüsnü'dür. 1335-1339 (1919-1923) yılları arasında aylık olarak yayınlanmıştır²⁶².

256 Duman, A.g.e., s. 424.

257 Ancak, biz kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda böyle bir dergiye rastlayamadık.

258 **Türk Kadını**, C.I, Sayı 1, 21 Mayıs 1334, s. 2.

259 **Aynı** Dergi, s. 15.

260 Aynı Dergi, s. 19, 25 Mart 1335, s. 304.

261 Sedat Simavî (1896-11 Aralık 1953)- Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra (1912) gazetecilik hayatına atıldı. Hande (1916), Diken (1918) ve **İnci** (1919) dergilerini çıkardı. Ayrıca pek

Dergiye göre Türk kadını iki sahnede, yani aile ve umumî hayatta başarılı olmak zorundadır. Bunun için iyi bir rehber ihtiyacı vardır. İşte bu da *inci* olacaktır. *İnci*, ev kadının aile hayatına, çalışan kadının da iş hayatına yardımcı olacağını belirtir.

Dergi edebiyata ve oyuna geniş yer verir. Güzellik, oda ve çocuk bakımı gibi konular hemen her sayıda bulunmaktadır. Batılı kadınlar ile ünlü Türk hanımlarının hayat hikâyelerine de yer verilmektedir. Okuyucuyu eğlendirmeyi de ihmal etmez²⁶³.

Bu saydıklarımızın dışında *Kadın Bahçesi*, *Kadın Dünyası*, *Kadın Hayatı*, *Kadınlar Duygusu*, *Kadın Kalbi* gibi bazı dergilerden bahsedilmekteyse de haklarında bir bilgi edinemedik²⁶⁴.

Diğer yandan, zaman bakımından Millî Mücadele dönemine ait olan, ancak İstanbul'da çıkarıldığı için bu bölümde vermeyi uygun gördüğümüz şu dergilerden de bahsetmeliyiz:

Hanım

İstanbul'da 1327 (1921)'de yayınlanmaya başlayan, aylık, kadın, aile ve salon gazetesidir. Yayınlayan Sedat Simavî'dir²⁶⁵.

Gazete olarak isimlendirilmesine rağmen dergi hüviyetindedir. Bol resimli olup, moda haberlerine geniş yer verilmektedir. Kadın konusunda yazılmış yazı, hikâye, şiir ve ilanlar ihtiva etmektedir.

Başlıca imzalar Rauf Ahmet, Ercüment Ekrem, Ebuzziya Velid, Ahmet Hamdi, Faruk Nafiz, Abdurrahman Hâmid, Yusuf Ziya, Abdalbâki Fevzi, Fahrettin Osman, Mehmet Adnan, Edhem İzzet, ve M. Kenan'dır²⁶⁶.

Kadınlar Saltanatı

1336 (1920) yılında İstanbul'da çıkarılmıştır. Yayınlayan "Diken İnci", yazar, resimleyen ve çıkararı Sedat Simavî'dir²⁶⁷.

Ev Hocası

Ev hanımları ve aileye mahsus mecmuadır. 1339 (1923) yılında Ahmet Edip tarafından İstanbul'da çıkarılmıştır²⁶⁸.

çok gazete yayınladı. En ünlüsü, ilk sayısı 1 Mayıs 1948'de çıkan **Hürriyettir. Bundan başka** çıkardığı **Yeni Kitap** (1927-28) ve **Yedigün (15 Mart 1933-1951) gibi dergiler edebiyatımızın** şöhretlerini bir araya toplamıştır. Bir romanı ve üç tiyatro eseri **de bulunmaktadır (Necatigil, A.g.e., s. 320).**

262 Duman.A.g.e., s. 176.

263 İlyasoğlu-İnsel, A.g.m., s. 170-171.

264 Caporal, A.g.e., s. 77.

265 Duman.A.g.e., s. 142.

266 "Hanım", **Türk Dili ve Ed. Ansk.** C. IV., İstanbul, 1982, s. 98.

267 Duman.A.g.e., s. 197.

268 Aynı e., s. 104.

Meşrutiyet dönemi kadın gazete ve dergileri, kadının eğitimi, çalışma hayatına girmesi gibi konular üzerinde durmuşlardır. Devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için yayınlarıyla yardım toplama yoluna gitmişlerdir. Hepsinde olmasa da, bazı dergilerde modayı yansıtan yazı ve resimlere yer verilmiştir. Bu vesileyle, Türk kadınının Batı kıyafetini yaygın şekilde bu dönemde tanımaya başladığı söylenebilir. Fakat, asıl kadının basın yoluyla eğitimi giderek daha çok önem kazanmış, yazıların ağırlık merkezini teşkil etmiştir.

Tanzimat döneminde çıkan 13 yayından 2'sini hanımlar çıkarmaktayken, bu devredeki 22 gazete veya dergiden 4'ünü hanımlar çıkarmaktadır. Ayrıca, erkeklerin çıkardığı yayınlarda da kadınlar müdür veya başyazar olarak görev yapmaktadır.

Hakkında bilgi edinemediğimiz 5 yayını da ilave edecek olursak Meşrutiyet döneminde 27 civarında kadın gazete veya dergisi çıkarıldığını söyleyebiliriz. Bunların hepsinde de kadın yazarların makalelerine yer verilmiştir.

Yayımlanan bu gazete ve dergiler, "kadın basını"nda sayı olarak bir artış olduğunu göstermektedir. Bu artış yeterli olmasa da, yapılan yayımlar kadının eğitimi ve ekonomik hayata katılımı konularında müsbet rol oynamış, bu hususta önemli bir kamuoyu oluşturmuştur. Bu kamuoyu, Cumhuriyet devrinde yapılacak inkılabların da en büyük dayanaklarından biri olacaktır.

3. Ekonomik Faaliyetler

Türk kadınının tarım alanında ve el sanatlarında belli yeri vardı²⁶⁹. Bu durum daha çok taşra için söz konusu idi. Şehir hanımları ise çeşitli sebeplerden dolayı ev dışında ekonomik faaliyette bulunamamıştı. Son dönemlerde kadının ekonomik hayata katılması yolundaki tartışmalar da şehir hanımları içindi. Şimdiye kadar bahsettiğimiz kadın cemiyetleri, gazete ve dergiler bu yönde faaliyet göstermekteydi.

a. Memur Hanımlar

Fikrî gelişmelerle birlikte, savaşların getirdiği ekonomik buhran, kadını kendiliğinden ekonomik hayatın içine soktu. Dönemin idarecileri de bunu teşvik ettiler. Bunun yanında kadının çalışmasını istemeyen gruplar da vardı.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti üyelerinden Bedrâ Osman Hanım telefon şirketine memure olarak girmek için başvurunca reddedilmişti. Cemiyet konuyu ka-

269 Bu alanda çalışan kadın işçi sayısının 75.000 civarında olduğu belirtilmektedir. (Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Toplumsal Değişme ve Kadın" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** C.IV., İst. 1985, s. 870).

Anadolu'da yapılan bir gezide de, erkeklerden çok kadınların çalıştığı belirtilmektedir. (Ahmet Şerif, A.g.e., s. 204). Bu konuda fetva da çıkmıştı, ama kadın tarlada zaten çalışmaktaydı Cu-naya, A.g.e., s. 482).

muoyuna intikal ettirince işe alınmak zorunda kalındı. Böylece 1913-1914 yıllarında ilk defa bir Türk kadını memurluğa başlamış oldu ²⁷⁰.

Gerçi, daha Tanzimat döneminde kadınlar öğretmen olarak devletin resmî memuru olmuşlardı. Ancak, o zaman buna pek tepki olmadığı halde, telefon şirketinde memurluk yapmasına böyle bir reaksiyon gösterilmesi düşündürücüdür. Herhalde kadın ve erkeğin bir arada çalışma durumunda oluşu bunda rol oynamıştır. Daha sonra göreceğimiz gibi, Anadolu'da küçük sanayi kuruluşlarında ve tarlalarda kadınların işçi olarak çalışmasına karşı çıkamamaktadır. Şehirde de bu tepkileri önlemek için iş yerlerinde kadınlarla erkekler ayrılmıştır. Bu konuya Maliye Nezareti'ne memur olarak giren ilk hanımlardan Nimet (Günaydın) Hanım'ın hatıraları ışık tutmaktadır. Ayrıca, bu dönemde devlet dairelerinde çalışan hanımlar üzerindeki sosyal baskıyı göstermesi bakımından ilginçtir.

I. Dünya Savaşı sebebiyle devlet dairelerinde erkek memurların azalması sonucu, onların yerine hanımların alınmasına karar verilmiştir. Bunlardan biri de Maliye Nezare-ti'dir. Nezaret, gazetelere ilân vererek memur alacağını duyurur. Ancak, çekindikleri için imtihana gireceklerini kimseye söyleyemeyen iki komşu kızı imtihan salonunda karşılaşılır ve gülerек selamlaşılır. Bu sosyal baskıya karşılık, Maliye Nâzın Câvit Bey, imtihan öncesinde yaptığı konuşmada, "Kadınlar için kurulacak bir çalışma sahasının temel taşını vaz'ediyorsunuz" diyerek, hanımları teşvik etmişti.

Bu imtihanı kazananlar dairelerinde hürmetle karşılandılar ve memurlere ayrılan odalarda işe başladılar. Bu odalara odacılardan başka hiçbir erkek giremiyor, yapılacak işlerde onlar aracılık ediyorlardı. İşten çıkarken de, önce erkekler binayı terk ediyor, sonra hanımlar çıkıyordu.

Erkekler askerden dönünce, Maliye'deki hanımlar yerlerini onlara teslim ettiler, ancak bazı hanımlar daimî memur olarak kalmak istediler ²⁷¹.

Bazı kamu işyerlerinde de hanımların işlerine son vermeye başlandı. Ancak, basın, kadınların, erkeklerden daha şevkle çalıştıklarını belirterek, onların mesleklerinde bırakılmalarını destekliyordu ²⁷².

Buna karşılık eğitim alanında kadınlar müfettiş olarak bile atanıyordu. Halide Edip, Nakiye, Nezihe Muhiddin, Sadiye ve Hatice Hanımlar bunlar arasındadır.

270 Bu hanımın adı bazı kaynaklarda Bedriye olarak geçmektedir (Tunaya, A.g.e., s. 482). Ruşen Zeki, ".. Bedrâ Osman Hanım ve" diğer bazı hanımlar şirkete kabul edildi. Bu hanımlar şimdi merkezlerde çalışıyorlar" diyor (A.g.m., s. 346). Bu yazı 1330 (1914-15)'de basıldığına ve söz konusu cemiyet de 1329 (1913-14)'de kurulduğuna göre, hadisenin bu yıllarda olduğu muhakkaktır.

271 Nimet Günaydın, "İlk Kadın Memurlar", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl : 3, C.I, Sayı : 4, 1 Mayıs 1967, s. 66-68.

272 **Tasvir-i Efkâr**, 2 Eylül 1919; Türk **Yurdu**, nu. 6. 1330, Taşçıoğlu, A.g.e., s. 44.

273 Taşkıran, A.g.e., s. 40; Caporal, A.g.e., s. 140.

1920 yılında İstanbul'daki *Galata Osmanlı Bankası'nın* sekreteri kadın idi. *Ziraat Bankası'nda* 7, *Elektrik ve Tranvay Şirketinde*. 2, *Telefon Şirketinde* 48 kadın çalışmaktaydı²⁷⁴.

Bu dönemde Türk kadınının ilk defa olarak tiyatro sahnesine de çıktığını görüyoruz. Bu zamana kadar genellikle Ermeni ve Rum kadınları sahneye çıkıyordu. Bunların da Türkçeyi telâffuzları pek iyi olmadığından, Türk kadınının sahneye çıkması yolunda bazı görüşler basında yer almaya başlamıştı. Bunlar arasında bilhassa Halit Fahri, Ahmet Hikmet, Muhsin Ertuğrul, Mehmet Fuat'ın yazıları dikkat çekicidir.

Halit Fahri,".. Kadın millî sahneye iştirake davet olunmalıdır. Memleketimizdeki yarım sanat âlemi için cidden ve beklenecek ve alkışlanacak bir hadisedir."²⁷⁵ demektedir.

Muhsin Ertuğrul ise bu konuda şu manidar sözleri söylüyordu:"... Ne olur bu edebî uykuya daldığı zannolunan afif Türk kadınlığı arasında büyük bir ruh çıkısa da tiyatroya intisap ile kökleşmiş iki taassubu defaten parçalasa! Hiç şüphesiz ki bu ilk cesaret şerefi kendisine ait olacak. Ve o kadın, o hanım kendisini yüzlerce diğer Türk hanımlarının takip edeceğine şimdiden emin olabilir..."²⁷⁶.

Bu fikirlerin de tesiriyle 10 Kasım 1918'de Behire, Memduha, Beyza, Refika, Afife isimli genç kızlar Dârülbedâ'yi'ye girmişlerse de, daha sonra bunların bir kısmı ayrılmış, Afife ve Refika Hanımlar stajyer olarak sahne gerisinde çalışmışlardır, ilk defa 1920 tarihinde Afife Hanım "Jale" takma adıyla Kadıköy'de *Apollan Tiyatrosu'nda* sahneye çıktı. Ancak *Tatlı Sır* ve *Odalık* oyunlarında polis baskını ile karşılaştı²⁷⁷.

Dahiliye Nezareti, müslüman kadının sahneye çıkmasını yasakladıysa da, Seniye, Şaziye (Mora), Münire (Neyire Neyir), Bedia (Muvahhid), Huriye, Hikmet ve Ruhaf gibi Türk kadınları Afife Hanım'ı takip etmişlerdir²⁷⁸.

Cumhuriyet döneminde bizzat Atatürk'ün isteği ile sahneye çıkma işi Bedia Muvah-hit'e kismet olacaktır²⁷⁹. Böylece bu konudaki baskılar kalkacak, Türk kadınları sahnelerde rahatlıkla faaliyet yapmaya devam edebilecektir.

274 Oriente Moderne, I, Roma 1921, s. 695'de naklen Caporal, A.g.e., s. 140.

275 Metin And. Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923), Ank. 1971, s. 34-36.

276 Aynı e., s. 37

277 Aynı e., s. 38. Ancak, Jale hanım'ın sahneye çıkması üzerine tutuklanmasının istendiği ve bundan sonra sahneye çıkmadığı söylenmektedir ("Darülbedayi-i Osmanî ve Kadın Oyuncular", Cumhuriyet Dergi, Sayı 34, 12 Ekim 1986, s. 2), Ülken ise, birkaç ay sonra Tepebaşı Tiyatrosu'nda oynadığını belirtmektedir. (A.g.e., s. 311).

278 And, A.g.e., s. 39.

279 Bedia Muvahhit, "Tiyatro ve Kadın", Cumhuriyet'in 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını, s. 88; And, A.g.e., s. 40.

b. işçi Hanımlar

Meşrutiyet döneminde gerek sosyal gelişmeler, gerekse toplumda görülen ekonomik buhran ve savaş sebebiyle erkek işçilerin azalması, Türk kadınının sanayi alanına da girmesine yol açtı.

Aslında Meşrutiyet'ten önce de kadınlar bu alanda çalışmaktaydı. Meselâ, 1897'de *istanbul Kibrit Fabrikasında* çalışan 201 işçiden 121'i, yani % 50'den fazlası kadın idi²⁸⁰. Bursa'daki ipek fabrikalarında yüzlerce kadın amele çalışıyordu. Bunlardan şehirli olanlar sabah gelip akşam evlerine dönerlerdi. Civar köylerden gelenler ise, fabrikanın amelelere ayırdığı odalarda kalıyorlardı²⁸¹.

Meşrutiyet'le birlikte sanayi kuruluşlarında çalışan kadın işçilerin sayıları giderek artmıştır. 1329 (1913) ve 1331 (1915) yıllarına ait sanayi istatistiklerine dayanarak, çeşitli sanayi kuruluşlarındaki kadın işçilerin durumu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Şekercilik, Tahin ve Bisküvi İmalâtı .Bu imalathaneler İstanbul ve izmir'de olmak üzere 18 tanedir. Kadınlar buralarda özellikle ambalaj işlerinde istihdam edilmektedir. Çalışma saatleri günde 9-11 saat arasında değişirken, kış aylarında 2 saat daha az idi. Aylık çalışma günleri kesin olarak belli değilse de, toplam 24-25 gün civarında değişmekteydi. Sipariş olduğu zaman tatil günlerinde ve hatta geceleri bile çalışılıyordu.

1913'de çalışan 324 işçiden 77'si, 1915'deki 95 işçiden 15'i kadın idi. Ücret olarak ise erkeklere haftada 60-90 (günde 10-15), kadınlara haftada 18-36 (günde 3-6) kuruş ödenmekteydi. Bu da 1/3 oranında bir ücret farkı demektir²⁸².

Konserve imâlâtı: 1915'de 6'sı İstanbul'da, 2'si İzmir'de olmak üzere toplam 8 konserve fabrikası vardı. Bu sayı 1913'de 7 idi. 1913'de bu fabrikalarda 80 erkeğe karşılık 194 kadın işçi çalışmaktaydı, bu sayı 1915'de, 22 erkeğe karşılık 43 kadın olarak görünmektedir.

Konservecilik mevsimlik bir iş olduğundan kadınlar sebze ve meyve zamanı (nisan-ekim arası) çalışıyorlar, erkekler ise diğer aylarda kutu imalâtı, ambalaj ve etiket yapıştırma gibi işlere devam ediyorlardı.

Ücret olarak 1913'de ise erkeklere 25-30, kadınlara 8-10 kuruş ödenmekteydi²⁸³.

Tütün İmalâtı : istanbul ve izmir'de birer tütün imalât fabrikası vardı. Buralarda çalışanlardan 1913'de 1186'sı erkek, 923'ü kadın iken, 1915'de 1141 erkeğe karşılık 1086 kadın bulunmaktaydı²⁸⁴.

280 Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İst. 1951, s. 7; Caporal, A.g.e., s. 137.

281 Şerafeddin Mağmumî, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, Kahire 1329 (1909), s. 20.

282 Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, Ank. 1970, s. 55.

283 Aynı e., s. 61-62.

284 Aynı e., s. 71-72.

Kereste İmalâtı: Bu sahada. 2'si İstanbulda, 1'i İzmir'de olmak üzere toplam 3 fabrika vardı. 1915'de 44 erkek, 20 kadın çalışmakta, erkekler gündelik 15, kadınlar 9 kuruş ücret almakta idi ²⁸⁵.

Halı Sanayii: 1908 yılında, halı imâl ettiren 6 ticarethanenin birleşmesiyle 400.000 lira sermaye ile kurulan ve daha sonra sermayesi 1.000.000 liraya yükseltilen Şark Halı Şirketi (Carpet / Oriental Carpet Ltd.) bu sanayi dalının gelişmesine çalışmıştır. Şirket, kadın ve kızları bir araya toplayarak izmir, Sivas, Burdur, İsparta, Haşin, Urla, Maraş, Kırkağaç şehirlerinde imalâthaneler kurmuştur. Buralarda işçilerle doğrudan temas halindedir. Demirci, Akhisar, Sivrihisar, Niğde, Kula, Kütahya, Simav, Manisa, Gördes, Uşak, Denizli, Milas, Akşehir, Sille gibi şehirlerde ise sadece acentalıkları bulunmaktadır.

İmal edilen halıların cinsine göre arşın-karesi (1 arşın 68 cm ve 1 arşın-kare 0.74 m² üzerinden fiyat tespit edilerek satın alınırdı. 1 arşın-karede ne kadar çok düğüm bulunursa halı da o kadar değerli idi.

İşçi gündeliği de düğüm sayısına bağlı idi. iyi bir işçi günde 5-6 bin düğüm atabiliyordu. izmir'de 1700, Uşak'ta 2200, Kırkağaç'ta 2400, İsparta'da 2600, Sivas ve Burdur'da 3000 düğüme 40 para veriliyordu. Buna göre iyi bir işçinin gündeliği, uşakta 2.2-2.7, İsparta'da 1.9-2.3, Sivas'ta 1.6-2 kuruşu buluyordu. Gündelik ücretler o kadar aza geliyordu ki, bunları sanayi işçileriyle mukayese etmek mümkün değildir. Meselâ, Here-ke fabrikalarında ipek halı dokuyan bir işçi 1400 düğüme karşılık 1 kuruş kazanıyordu.

Carpet kumpanyasına göre 1913 yılında şirket hesabına çalışan işçi sayısı 15.000 idi. Anadolu'da ise halı dokumacılığı ile uğraşan 60.000 kadın işçi bulunmaktaydı ²⁸⁶.

Dokuma Sanayiinin Diğer Kolları : Kadın işçiler, elbise, kravat, çamaşır, gömlek, şapka, şemsiye imâlâtı gibi dokuma sanayiinin diğer kollarında da çalışmaktaydı. Bunlar ücretlerini parça başına alıyorlardı. Ancak, sayıları hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

2'si İzmir, 2'si İstanbul ve 1'i Manisa'da olmak üzere, pamuk ipliği imâl eden 5 şirket mevcuttu, buralarda çalışan işçilerin 1913 yılında % 50'si, 1915'de % 55.5'i kadın idi. Ücretler 1915'de erkekler için gündelik 10-13, kadınlar için 4-6, çocuklar 2-4 kuruş idi. Manisa'da ise işçiler yapılan işe göre ücret alıyorlardı ²⁸⁷.

Bursa'da ham ipek imâl eden 41 ipek fabrikasında toplam 2316 işçi çalışmaktaydı. Bunların % 95'i kadın idi. 1913 yılında çalışma günü toplamı 153.5, 1915'de 125.5 idi. Günlük çalışma 2 saati paydos olmak üzere toplam 14 saat idi. Bu yıllardaki günlük ücret 4 kuruştur ²⁸⁸.

285 Aym e., s. 126.

286 Aym e., s. 135-136. Cumhuriyet'in hemen öncesindeki yıllar için bu sayı Konya, İzmir, Uşak ve Aydın'da toplam 27.160 olarak verilmektedir (Caporal, A.g.e., s. 136).

287 ökcün, A.g.e., s. 148-150.

288 Aym e-)s. 154-157.

Ayrıca 1'i İstanbul'da, 5'i Bursa'da olmak üzere toplam 4 müessesede ipek dokumacılığı yapılmaktaydı. 1913'de burada çalışan 806 işçinin % 63'ü, 1915'de ise 333 işçinin 43'ü kadın idi²⁸⁹.

Bunların dışında kalan dokuma kollarında 1913 yılında 8 fabrikada 297 işçi, 1915' de 4 fabrikada 95 kişi çalışmaktadır. Bunlardan 1913'de % 70'i, 1915'de % 74.3'ü kadındır. Gündelikleri ayrı, ayrı verilmekle birlikte 1913'de günde ortalama 5.4, 1915'de 5.04 kuruştur. Ücretlerin düşük olmasının sebebi işçilerin kadın olmasıdır²⁹⁰.

Sigara Kâğıdı imalâtı: Bu konuda 1'i İzmir'de, 8'i İstanbul'da olmak üzere toplam 9 müessese çalışmaktadır. Bunlardan 1913'de 453, 1915'de 259 işçi çalıştıran iki müesseseye göre, erkeklerin gündeliği 10-15, kadınların ki 2-6 kuruş arasında değişmekteydi²⁹¹.

Matbaacılık ve Diğer Kâğıt Mâmûlâtı: 8'i İzmir'de diğerleri İstanbul'da olmak üzere toplam 42 müessese faaliyette idi. Kartonaj ve diğerlerini imâl eden 3 müessesede 1913'de 164 erkek, 227 kadın, 110 çocuk çalışıyordu. 1915'de ise, 48 erkek 15 kadın, 27 çocuk mevcuttu. 1913'de gündelik ortalama ücret erkeklerde 7.1, 1915'de 8.2 kuruş iken kadınlarınki 3-5 kuruş arasında idi. Çalışma saatleri sabit olmamakla birlikte 9-10 saat arasında değişiyordu²⁹².

Sabun imalâtı : Bu alanda faaliyet yapan üç müessesede yapılan sayıma göre, 1913'de çalışan 84 işçinin % 30'u kadındı. Erkeklerin gündeliği 12-15 kuruş iken, kadınların ki 2-6 kuruş civarında idi²⁹³.

Kimya Ürünleri imalâtı : İstanbul'daki üç müessesede yapılan sayımlara göre, Ortaköy fabrikasındaki işçilerin tamamı kadındı. Erkeklerin gündeliği 13-15 kuruş, kadınların ki ise ortalama 2.5 kuruştü²⁹⁴.

Görüldüğü gibi Meşrutiyet döneminde fabrikalarda çalışan işçi sayılarında artış olmuştur. Ancak bu konuda kesin rakamlara sahip değiliz. Mevcut bilgilere dayanarak, fabrikalarda çalışan kadınların erkeklere nispetle % 25-95 arasında değiştiğini söyleyebiliriz. Ücret dağılımında ise bir eşitsizlik görülmektedir. Erkekler her yerde daha fazla ücret almaktadır. Bu oran ise 1/3 ile 1/6 arasında değişiklik göstermektedir. Kadınlara düşük ücret ödenmesi, iş sahiplerinin kadın işçi almak eğilimini kuvvetlendiriyordu. Bu durum kadın iş gücünün istismar edildiğini göstermekle birlikte kadınların iş hayatında çoğalmalarını da sağlamıştır.

289 Aynı e., s. 161-162.

290 Aynı e., s. 166.

291 Aynı e., s. 176.

292 Aynı e., s. 179-183.

293 Aynı e., s. 196-197.

294 Aynı e., s. 202.

Kadınlara iş bulma konusunda, *islâm Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti'nin* de özellikle İstanbul'da faaliyetleri olmuştur. Çalışmak isteyen kadınların başvurmaları için ilân verince, Cemiyet'e 1.5 ay içerisinde 14.000'den fazla kadın müracaat etmiştir²⁹⁵. Bu rakam, kadınların çalışmasının ender olduğu bir cemiyette maddî sıkıntının hangi boyutlara ulaştığını çok iyi göstermektedir.

Merkezi Çapa'da bulunan bu cemiyet, bir sene içinde, fakir halkın çoğunlukta olduğu Fatih ve Üsküdar'da da birer şube açmıştır. 1333 (1917) yılı sonunda bu Cemiyete bağlı olarak çalışan kadınların durumu şöyle idi:

Çapa Şubesi'nde örgün, dikiş, nakış kısımlarında 231 daimî işçi vardı. 405 kadın da kendi evlerinde yün bükerek makinalara iplik hazırlamaktaydı. Kimsesiz kadın ve çocukların barındırılabilmesi için Şube içinde misafirhane ve işçilerin iaşesini temin için bir de mutfak vardı. Burada çalışanların hepsi kadındı²⁹⁶.

Yalnız müdür ve ustabaşların erkek olduğu Fatih Şubesi'nde 18 fanila ve 16 dikiş makinası bulunmaktaydı. Burada 128 kadın daimî, 250 kadın da evlerinde çalışıyordu²⁹⁷.

Üsküdar Şubesi'nde 40 dikiş, 10 örgü makinası olup, 60 daimî, 200 evler de çalışan kadın bulunmaktadır²⁹⁸.

Cemiyet'in anlaşma yaptığı özel ve resmî kuruluşlarda çalışan kadın işçi sayısı ise şöyledir²⁹⁹:

Kuruluşun Adı	Çalışan İşçi Sayısı
Kadın Amele Taburu	125
Reji Fabrikası	317
Şehremaneti	259
Taksim Fanila ve Çorap Fabrikası	135
Millî Mensucat Şirketi	22
Muhtelif Aşhanelere işçi Olarak Gidenler	20
Muhtelif Müesseselere Gönderilen Hademe	84
Eyüp Elbise İmalâthanesi	1592
Defterdar Dokuma Fabrikası	1440
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	863
Bakırköy Bez Fabrikası	833
Sultanahmet Elbise Ambarı	157
Cevazım İplik Fabrikası	272
Ahırkapı Elbise ve Çadır İmalâthanesi	650
Saraçhane Fabrikası	371
Muhtelif Müesseselere Memure olarak gidenler	45
Toplam	7185

295 Sümer, A.g.m., s. 59.

296 Aynı m., s. 60-61.

297 Aynı m., s. 61.

298 Aynı m., s. 61.

299 Aynı m., s. 61.

1917 yılında Cemiyet'in 24.254 işçisine 7617 lira 24 kuruş 27 para ödenmiştir³⁰⁰. Cemiyet aracılığıyla 1. Ordu'ya bağlı olarak oluşturulan 1. Kadın İşçi Taburu'ndaki ücretler şöyle idi:

Tabur Kâtibesı	600 kuruş
Bölük Kâtibeleri	500 kuruş
Tabur İaşe Memuresı	600 kuruş
Tabur Ribevi Memuresı	500 kuruş
Bölükbaşı	600 kuruş
Taburbaşı	400 kuruş
Hastabakıcı	300 kuruş
Terzi	500 kuruş
İşçi	250 kuruş

Bu ücretler kıdem ve hizmete göre değişmekteydi³⁰¹. Fabrika işçilerinin ücretleriyle karşılaştırıldığında bunların ne kadar yüksek olduğu görülmektedir.

Hükümet de bu yıllarda savaş sebebiyle ortaya çıkan iş gücü açığını kadınlar ile kapatmaya çalışmıştır. Yukarıda da söylediğimiz gibi kadınlar gönüllü olarak askere alınmış, kadın işçi taburları oluşturulmuştur. Tarım alanında ise, Cemal Paşa'nın öncülüğünde, IV. Ordu'nun topladığı *Kadın Amele Taburlarının* Çukurova havalisine sevkedildiğini görüyoruz³⁰².

Bu yıllarda gazetelerde kadın işçi arandığına dair ilanlar çıkıyordu. Bu ilanlarda Beya-zid, Fatih, Beyoğlu ve izmir belediyelerinde temizlik veya inşaat işlerinde çalışacak kadın arandığı belirtilmektedir³⁰³.

Hükümet 1915 yılında kadın işçiler için bir düzenleme getirerek iş hukuku ile ilgili kararlar aldı. Çalışma süresini 15 saat olarak kabul etti ve yılda bir ay da tatil izni kararlaştırdı³⁰⁴.

300 Aynı m., s. 61.

301 "Birinci Kadın işçi Taburu", *Vakit*, 11 Şubat 1918, s. l'den Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ank. 1982, s. 341. Hizmetlerinden memnun kalan hükümet kadınların faaliyetinin devamı için 1917'de Konya'da bir anıt dikirmiştir (Charlotte Lorenz, "Die Franunfrange im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigungen der Arbeitenden Klasse", *Die Welt des islam*, Band 6, Heft 3/4, 31 Dezember 1918, Berlin, s. 135). Bu olaylar orduya kadın görevli almanın başlangıcı sayılabilir (Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu", **Türk Siyasi Hayatının Gelişimi**, İst. 1986, s. 87).

302 "L'Agriculture et les Femmes", *iktisadiyat Medjmouassi* 2. me anne no. **54.3 Mai 1917**, s. 4'den, Toprak, A.g.e., s. 316.

303 "300 Kuruş maaşla ve kadın nezâfet-i fenniye amelesı nâmiyla Bayezid, Fatih ve Beyoğlu cihetlerinde nezâfet ameleliğinde istihdam edilmek üzere 300 hanım aranmaktadır ("kadınlarımızdan da Amele", **Sanayi Dergisi**, Sayı 11, "31 Mart 1333, s. 32'den Toprak, A.g.e., s. 316). Ayrıca bkz. "İzmir'de Katın Tenzifât Meselesi", **İktisadiyat Mecmuası, Yıl 2, Sayı 55, 10 Mayıs 1333**, s. 7'den, Toprak, A.g.e., s. 316.

304 Taşcıoğlu, A.g.e., s. 45-46; Güzel, A.g.m., s. 871.

Bu dönemde memur ve işçi hanımlardan başka, bir de esnaf ve tüccar hanımlar görünmeye başladı. İstanbul'da kadın berberler çoğaldı³⁰⁵. Bunlar sadece basına yansıyan bazı örneklerden ibarettir. Asıl sayının çok daha fazla olduğunu sanıyoruz.

Bu dönemde artık kadın el sanatlarının ihraç edilmeye başlanması da dikkat çekici bir gelişmedir. İstanbul'da bir Dârüssinâî'de kızların ürettiği el işlerinin çoğu Avrupa'ya sipariş olarak yapılmaktadır³⁰⁷.

Meşrutiyet devrinde Türk kadını artık kâra yönelik üretim içine girmiş, evinin dışında çalışmaya başlamıştır. Bu gelişmede şüphesiz en büyük etken savaşlar sonucu ülkenin içine düştüğü ekonomik buhrandır. Ancak, hükümet ve kadın cemiyetlerinin teşvikleri de bunda rol oynamıştır.

Devletin içine düştüğü ekonomik buhran kadınları kendiliğinden çalışma hayatına çekmiştir. Büyük şehirlerde memur olarak çalışmaya başlayan hanımların kadın haklarından haberi var idiyse de, taşradakilerin bundan pek haberdar olduğu söylenemez. Bunları sanayi kuruluşlarında çalışmaya sevkeden şey ekonomik sebeplerdir. Zira, erkekler savaşta askere alınınca kadınlar ailelerini geçindirmek zorunda kalmışlardı. Düşük ücretle de olsa çalışmaya başlamışlardır. Aynı sebeple ticaret hayatında da faaliyet göstermişlerdir.

Büyük ölçüde zaruretler dolayısıyla başlayan kadının çalışma hayatı, onlara tecrübe kazandırmış, Cumhuriyet döneminde bu konuda yapılacak yeniliklere örnek olmuştur.

II. Meşrutiyet'den sonra Feminizm hareketi, demokrasi kavramı ile birleşir. Fikrî ve edebî eserlerde demokrasi hayatını mümkün kılacak kişileri yetiştirecek kadın tipleri çizilir. Türkçüler, kadın-erkek eşitliğinin eski Türklerde mevcut olduğunu iddia ederler. Bu görüşe mensup yazarların eserlerinde Türkçülüğü savunan kadın tipleri yer almaya başlar.

Başta Türkçüler olmak üzere Batıcıların da kadın haklarının gelişmesinde önemli rolü olmuştur.

Bu dönemde kadınlar siyasî bir hak istememektedir. Bunu ancak, eğitim ve öğretim ile sosyal-kültürel seviyesi yükselince düşünebilecektir. Bununla birlikte Emine Seniye gibi *ittihat ve Terakki'nin* faal üyesi olan hanımlar da vardı.

305 "Yakın vakitlere kadar şehrimizde cins-i lâtime mensup hemen hiç bir yer yok iken birkaç ay içinde kadın berber adedi şayan-ı hayret bir surette arttı. Beyoğlu'nda ilk görüldüğü zaman büyük bir taaccüble seyredilen kadın berberler şimdi nazar-ı dikkati bile celbetmiyor. Beyoğlu Cade-i Kebiri'nde, Sirkeci'de, Divanyolu'nda birçok kadın berber rahat rahat işlerini görüyorlar. Erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar." "Kadınların Muharebeden İstifadeleri", Sabah, 13 Teşrinievvel 1917, s. 3den, Toprak, A.g.e., s. 316.

306 "Harbi Umumî içinde silâh altına alınan erkeklerden boş kalan ticaret sahasını doldurmak için kadınlardan mürekkebi bir yeni esnaf tabakası peyda olmuştu. Bu kadınlar Mudanya-İzmir tarihiyle İstanbul'a getirebildikleri eşyayı Galata Rıhtımı'nın arkasında teşhir ederek, burasını bir pazar haline koymuşlar". (Mim, "Kadın Tüccarlar Pazarında", Vakıf, 11 Kanunusânî 1918, s. 2'den Toprak, A.g.e., s. 317.)

307 Nigâr Binti Osman, "Kadınlık Aleminde", İttihat no. 94, 20 Şubat 1329, s. 2108-2109.

Türk kadını bu dönemde ilk defa yüksek öğrenim imkânı buldu. Bunda Tanzimat devrinde açılan okulların payı büyüktü. Zira, kadını yüksek öğrenimin eşğine hazırlayan bu okullar olmuştur.

Bu okullar sayesinde kültür seviyesi yükselen kadın, bizzat kendi haklarını savunacak duruma gelmiş, bu gelişmelerin tabii bir sonucu olarak cemiyetler kurup, basın hayatına atılarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu çalışmalarla birlikte hükümetin politikası ve bilhassa savaşın getirdiği ekonomik bunalım, kadının ekonomik hayata girmesini kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde aile hukukunda da kadın lehine yenilikler getirilmiştir. Kadın isterse nikâh sırasında, ikinci bir kadınla evlenmeme konusunda kocasına şart koşabiliyor, aksi takdirde boşanma hakkı doğuyordu. Bu *Aile Hukuku Kararnamesi* kadın hukuku konusunda bir merhale olup, Cumhuriyet devrinde kabul edilecek olan Medenî Kanun'a ömek olmuştur.

Meşrutiyet dönemindeki kadının eğitim, cemiyet ve basın faaliyetleri, siyasî hakları gibi konulardaki gelişmeleri yakından bilen Atatürk, bu tecrübelerden de faydalanarak Cumhuriyet devrindeki konuyla ilgili inkılâblarını gerçekleştirecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**Millî Mücadele Dönemi
(1919-1923)**

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ (1919-1923)

1. Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı devleti, Mondros Mütarekesinden sonra itilâf devletlerinin giriştiği işgal hareketlerine gereken tepkiyi gösterecek durumda değildi. Ancak Türk milleti bu vahim durum karşısında teşkilâtlanarak Millî Mücadele'yi başlattı.

Mütareke'den önce ittihatçı liderler (Talât, Enver ve Cemâl Paşa'lar) yurt dışına kaçmış ve izzet Paşa hükümeti iş başına getirilmişti. Mütareke'den sonra da işgal kuvvetlerinin güdümünde olduğundan istikrarlı hükümetler kurulamamıştı. Bu durumu gören Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi (19 Mayıs 1919) Türk milletinin kaderinde önemli değişiklikleri meydana getirdi. Onun liderliğinde tam organize hâle getirilen Millî Mücadele başarılı olmaya başladı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Ankara'ya yerleşen *Heyet-i Temsilliye* milletin ümidi hâline geldi. T.B.M.M.'nin faaliyete geçmesinden sonra Millî Mücadele tam bir resmiyet kazanmış oldu. Bunu Meclis'in cepheleleri ve peş peşe zaferlerle yurdun düşmandan temizlenmesi takip etti.

Kısaca özetlediğimiz bu gelişmeler için Türk kadınlarının faaliyetleri Anadolu'daki Millî Mücadele'nin kazanılmasına katkıda bulunmaya yöneliktir.

Bu dönemdeki kadınları, içinde buldukları durum ve faaliyetleri bakımından bir kaç grupta toplamak mümkündür:

1- işgâl bölgesindeki maruz kaldıkları tecâvüz ve taarruzlar sebebiyle erkekleri göreve çağırarak mazlum kadınlar.

2- Eline silâh alarak bizzat savaşa katılanlar veya cephe gerisinde hizmet verenler (Yaralıya bakanlar, askere yiyecek-giyecek temin edenler).

3- Geniş kitleyi uyandırmak için dernek ve basın faaliyetine katılanlar. Bunların en meşhurları, başta Halide Edip olmak üzere Nakiye Elgün, Müfide Ferit Tek'tir.

4- Faaliyete moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar, İstanbul sosyete hanımları, bu faaliyetlerin dışında kalanlar. *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* çektiği telgraflarla bu hanımları kınar. Bu hanımların yaşayışları Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* (1922), Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomora* (1928), *Kiralık Konak* (1920) gibi romanlarında tasvir edilmiştir. Yine Halide Edib'in "Cennet Dağı Cehennem Dağı" isimli makalesinde bu tür kadınların azaptan hiç kurtulamayacakları anlatılmaktadır.¹

I- MİLLÎ MÜCADELE MİTINGLERİNDE TÜRK KADINI

Türk topraklarının içine düştüğü acı durumdan kurtarılması için memleketin her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri başlamıştı. İlk miting *Redd-i ilhak Millî Heyetinin* 14-15 Mayıs 1919 gecesi yaptığı çağrı üzerine İzmir'in Maşatlık sem-

1 **Vakit**, No: 1158, 28 Şubat 1921'den naklen, İnci Enginün, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", **Türk Kültürü**, Sayı 232, Ağustos 1982, s. 619-621.

tinde düzenlenmiştir. Bundan sonra hem istanbul'da, hemde yurdun çeşitli yerlerinde bir çok miting yapılmıştır. 1919 yılında 16 Mayıs'da Denizli, Kastamonu, Tavas, Bayramiç, Seydişehir'de; 17 Mayıs'ta Giresun, Trabzon, Zonguldak, Edremit, Çal'da; 18 Mayıs'ta İstanbul Darülfünun konferans salonunda hocaların protesto konuşmalarından sonra hanımlar da konuştu. Bu arada Bursa, Erzurum ve izmit'te de mitingler düzenlendi.²

istanbul'da ilk miting, 19 Mart 1919'da *inas Darülfünunu* öğrencileriyle *Asrı Kadınlar Cemiyeti* üyeleri tarafından düzenlendi ve işgal kuvvetleri protesto edildi.

izmir'in işgalinden iki gün sonra *Üsküdar Kız Koleji*'nde bir toplantı yapılmışa. Burada toplanan kadınlar ve konuşmacı olarak katılan Halide Edib, bu işgali şiddetle kınadılar.³

18 Mayıs 1919'da İstanbul Dârülfünûn'nde yapılan toplantıda bir hanım :

"Kim demiş bir kadın küçük şeydir,

Bir kadın belki en büyük şeydir"

diyerek, Türk kadınının erkeği yanında mücadeleye hazır olduğunu haykırıyordu.⁴

19 Mayıs 1919'da yapılan *Fatih Mitingi*'nde ise kadınlardan Halide Edip, Meliha ve Naciye hanımlar konuşmuştur.

Halide Edip konuşmasında şunları söylüyordu: *"Müslümanlar, Türkler ! Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece. Fakat insanın hayatında sabah olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yurup, parlak bir sabah yaratacağız."*

"Bugün elimizde top, tüfek denilen alet yok; fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var; Hak var, Allah var. Tüfek ve top düşer. Hak ve Allah bakidir. Topunun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var."

Bu tesirli sözlerle halkı canevinden vuran Halide Edip padişaha da şöyle sesleniyordu : **"Biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber millet'in kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz."**⁵

Aynı mitingde konuşan, inas Darülfünunu mensubu Meliha Hanım, vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için canların feda edilmesi gerektiğini belirterek,

2 A. Afetinan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İst. 1982, s. 108.

3 İnci Enginün-Müjgan Cunbur- Canide özdemir. Milli Mücadele'de Türk Kadını, Ank. 1983, i. 14-15.

4 Aynı e., s. 15; Kemal Aruburnu, Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, 2. bsk. Ank. 1975, s. 5-10; Aynur Mısıroğlu, Kuva-yi Milliye'nin Kadın Kahramanları, İst. 1976, s. 48.

5 Aruburnu, A.g.e., s. 12-16; Enver Behnan Şapolyo, İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi, ist. 1967, s. 17; Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e., s. 16-18; Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50.

Yılında Türk Kadın Hakları, 1973. s. 69; Mısıroğlu, A.g.e., s. 48-49.

"Vatanımızı kurtarmak için yaşayacağız; kuvvetle iman ediyoruz ki, büyük Allah'ımıza sığınarak, cebr ile alman bir hak elbette iade edilecektir" diyordu.⁶

Bu miting sonrasında Halide edip ve iki öğrenci padişaha gitmek için görevlendirilir. Ondan millete sahip çıkmasını isteyeceklerdir. Ancak, padişah kabul etmeyince, dileklerini yaverleri vasıtasıyla iletirler.⁷ Ayrıca, Amerika cumhurbaşkanı Wilson'a işgali protesto eden telgraflar çekilir.⁸

20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da yapılan mitingde *Asri Kadınlar Cemiyeti* adına Sabahat Hanım bir konuşma yapar. Konuşmasında, milletin ve özellikle kadınların millî hislerini harekete geçirerek mücadele arzusu uyandıran şu sözlere yer verir **"İşte, hayatı, ruhu Türk olan izmir'i bugün Yunanlılar aldılar. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı, hatta evet bütün güzellikleri ile çok sevgili İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, bu hayatımıza zehirli turnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu sükût ve tevekkülle mi yaşayacağız ? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete rişyalar söyleyen varlıklara her zaman lanetler !.. lanetler!.." ⁹**

Bu mitingdeki konuşmacılar arasında *Asri Kadınlar Cemiyeti* üyesi Naciye Hanım ve *Üsküdar Sanayi Mektebi* Fransızca öğretmeni Zeliha Hanım da vardı. Naciye Hanım şunları söylemişti:

"izmir mülkümüzün tarih hayatından, coğrafyasından silinemez. Çünkü, onda asırlarca yaşayan Türk hâteraları, Türk âbideleri, tamamıyla Türk zeybekleri, anaları var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı âbideyi hâkimiyetleri altında yaşatamazlar." ¹⁰

Zeliha Hanım da kadınlar olarak mücadele azmi ve kararlılığını heyecanlı sözlerle dile getirmişti:

"Biz işgal istemiyoruz. 15 milyon Türk'ün hakkını tanımak istemeyenler karşısında el ele vermiş müttelit bir kitle bulacaklar. Eğer Amerika ve Avrupa bizim sedalarımızı dinlemek istemezse, biz kardeşlerimizle, beşikteki yavrularımızla onların toplarına göğüs gereceğiz." ¹¹

Bu miting sonunda, Türklerle meskûn yerlerin taksim edilemeyeceğinin basın yoluyla bütün dünyaya duyurulması kararlaştırılmıştır.¹²

6 Arıburnu, A.g.e., s. 49.

7 Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e., s. 20.

8 Afetinan, A.g.e., s. 108.

9 Arıburnu, A.g.e., s. 21; Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e., s. 20-21; Mısıroğlu, A.g.e., s. 50.

10 A. Afetinan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" VIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, Ank. 1983, s. 1994; Afetinan, A.g.e., s. 108-109.

11 Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e. s. 20-22.

12 Afetinan, A.g.e., s. 109

21 Mayıs 1919 tarihli Darülfünun muallimleri toplantısında İzmir'in işgali münasebetiyle konuşan Nakiye Hanım, bu hareketle medenî Avrupa'nın içine düştüğü tezatı yüzlerine vurarak, Türk kadınlarının böyle bir adaletsizliğe canlan pahasına karşı koyacaklarını dile getiriyordu:

"Medenîler adaletsizliğin son mertebesini tatbik ediyorlar. Mevhum vaatler değil, adalet istiyoruz. Eğer beşeriyetin kanı kâfi değilse, Türklerin erkek ve kadınlarının kanları da helâl olsun.

Ben cesur milletimin imanlı kadınları nâmına diyorum ki, Avrupa Türklerle meskûn her hangi bir yeri Yunana vermek isterse, hepimiz hep beraber şanlı bir surette ölmeye karar verdik"¹³

22 Mayıs 1919'da yapılan Kadıköy mitinginde yaklaşık 20.000 kişi toplanmıştı. Konuşmacılar arasında Halide Edip ve Münevver Saime¹⁴ bulunmaktaydı.

Halide Edip, *"Kendilerinin olmayan toprakları âleme terk etmek isteyenler, halkın sodası önünde eğileceklerdir"* diyordu ¹⁵.

Münevver Saime ise, işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmasına sebep olacak olan konuşmasında şöyle haykırıyordu:

"Her Türk'ün söylemek istediği, fakat niçin bilmem yüksek sesle söylemekten çekindiği bir kaç sözü ben açıkça söylemek isterim. Evet, açık söylüyorum kardeşlerim. Aldatıcı kaynakların yazdıkları haberlere inanmayın. Bizim tamamîyet-i mülkiyemizi muhafaza edecekler. Fakat, hangi hudut dahilinde ? Bu tasrih edilmedikçe Türkiye'de sulh mümkün olmayacaktır. Ben bu kanaattayım. İsyân etmeyecek bir Türk kalbi de tanımıyorum." ¹⁶

"Biz yalnız ağlıyoruz. Ağlamakla kazanılacak hıçkırıklarımızı işitecek kalb yok. Teşkilâtı nihayet fûliyata bağlamak lâzımdır." diyen Münevver Saime, evladını Türklük şuru ile yetiştirip, vatanın kurtuluşuna yardım edeceğini belirtiyordu.¹⁷

Bu sözler açıkça "isyan" mahiyetinde idi. Bunun üzerine işgal kuvvetlerince tutuklandı. Ancak, Münevver Saime, daha sonra bir yolunu bularak Anadolu'ya kaçtı ve orada Millî Mücadeleye katıldı.¹⁸

Bu hadiseden sonra İstanbul'da miting yapmak yasaklanır. Ancak, buna rağmen, 23 Mayıs 1919 Cuma günü bir miting yapılır. İşgal kuvvetleri havadan takip ederler.

13 Şapolyo, A.g.e., s. 22-24.

14 Münevver Saime (ölümü: 21 Mayıs 1951), Konya ve İstanbul'da edebiyat öğretmenliği yapmıştır. İstiklal Harbinde yaralanmış ve istiklâl madalyası kazanmıştır. Öğretmenliği Harbten sonradır (Arıburnu, A.g.e., s. 75).

15 Arıburnu, A.g.e., s. 34.

16 Afetinan, A.g.m. s. 1995; A.g.e. s. 109.

17 Arıburnu, A.g.e., s. 69; Şapolyo, A.g.e., s. 25-26.

18 Arıburnu, A.g.e., s. 69; İnan, A.g.e., s. 109; Mısıroğlu, A.g.e., s. 51.

Bu mitingde şair Mehmet Emin (Yurdakul), İstanbul basını adına Fahrettin Hayri Bey, Halide Edip Hanım, Selim Sırrı (Tarcan) ve Dr. Sabit Beyler konuşmuştur. Bunların içinde şüphesiz en önemlisi Halide Edip'inkidir. O şöyle diyordu:

"Dâvamızı ilân ediyorum. Bu dâvamız da Türkiye'nin hak ve istiklâlidir. Türkler, Türkiye'nin edebî hakkına asla dokundurmuyacaklar, yarın Hakk'ın mahkeme-i kübrâsı önünde zâlimlerin hepsi mahkemeye çekilecek, onlara bizim kanlarımızı döktürdünüz diyecekler... İşte kardeşlerim, işte evlâtlarım, dâvanızdan kaçmayınız. O gün size hak verecekler, bugün iki dostunuz vardır. Birisi, kalbi mabetleri bizimle bir olan müslüman dünyası, birisi zâlimleri yakasından sürükleyecek hak sahibi büyük milletlerdir.

Kardeşlerim! Evlatlarım! Osmanlı toprağında böyle muazzam, böyle tarihî bir gün belki bir daha idrak etmeyeceğiz. Evlatlarım, öyle bir gün olur da bir daha toplanamaz-sak, içimizde ölenler olursa, Türk'ün istiklâl bayrağı ile mezarı üzerinize ölenler olursa, Türk'ün istiklâl bayrağı ile mezarı üzerine geliniz. "

Halide Edip, konuşmasının sonunda orada bulunanlara iki konuda yemin ettirir:

1. İnsanlık ve adalet esaslarına bağlı kalmak,

2. Hangi şartlar altında olursa olsun hiç bir kuvvete boyun eğmemek¹⁹

Halide Edib'in bu konuşması açıkça fülî mücadeleye davet idi. Zaten bunun üzerine hakkında tutuklama kararı çıkmış, O da Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır.

30 Mayıs 1919 tarihli ikinci Sultanahmet Mitingi'nde konuşan Şükûfe Nihâi²⁰ de vatanını çok sevdiğini belirterek, **"Aziz vatan, beşiğimiz senden, mezarımız yine sen olacaksın"** sözleriyle dinleyenleri galeyana getiriyordu.²¹

13 Ocak 1920 Salı günü Sultanahmet Meydanı'nda **"İstanbul Türk'tür ve Türk Kalacaktır"** isimli üçüncü bir miting düzenlenmiştir. 150.000 kişinin katıldığı bu mitingde, kadınlardan, **Muallimeler Cemiyeti** başkanı Nakiye (Elgün) Hanım bir konuşma yapar:

19 Arıburnu, A.g.e., s. 43-44; Şapolyo, A.g.e., s. 31-32; Enginün - B. Emil - N. Birinci- A. Uçman, Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, C. I, Ank. 1981. s. 95-97.

20 Şükûfe Nihâi Başar (1896-1973), İstanbul'da doğdu. Çocukluğu Anadolu'da geçti. Orta tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra İnas Darülfünununa "İlk talebe" olarak girdi.

1919'da Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden mezun oldu. Liselerde tarih, coğrafya ve edebiyat hocalığı yaptı. Eşiyle birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalıştı. Sonraki yıllarda Kadınlar Birliğinin kurucuları arasında yer aldı (Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II. İst. 1971, s. 1223).

Bizde otoriter bir aile yapısı olduğunu belirten Şükûfe Nihâi, bu yüzden çocukların problemli olup şahsiyetini bulmakta güçlük çektiğini söyler. Bunu düzeltmek için öğretmenlere büyük görevler düştüğünü savunur" (Şükûfe Nihâl, "Hatıra Defteri", Türk Kadını, C. I. Sayı 10, 26 Eylül 1334, s. 149-150).

Eserleri: Şiir: Yıldızlar ve Gölgeleler, Hazan Rüzgarları, Gayya, Su, Şile Yolları, Sabah Kuşları.

Hikâye-Roman: Tevekkülün Cezası, Yakut Kayalar, Çölde Sabah Oluyor, Akdağ Kahramanları, Mavi Şeytan, Renksiz İzdırap, Çöl Güneşi, Yalnız Dönüyorum (Banarlı, A.g.e., s. 1223).

21 Arıburnu, A.g.e., s. 55.

"Efendiler, size memleketin bir kadını sıfatıyla hitap ediyorum. Fatih'in, Selim'in, Süleyman'ın mezarlarını, ecdadının ebedî âbideleri olan camileri, türbeleri bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mıdır ? Ben tasavvur etmiyorum, çıkmayacaksınız, bırakmayacaksınız. Biz de daima sizinle beraber olacağız. Hayatından ziyade sevdiği evlâdını vatan sevgisine feda eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul için canını feda edeceğine elbette inanırsınız."

"önümüzde açık iki yol var: Biri, tarihimize sanımızla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete götürmektir."²²

Nakiye Hanım bu konuşmasıyla kadınların erkeklerin yanında mücadeleye hazır olduğunu ifade ederken, bu durumda Türk milletinin ne yapması gerektiğini de söylemiş oluyordu.

İstanbul mitingleri önce İzmir, sonra da İstanbul ve diğer bölgelerin işgalini protesto amacıyla yapılmıştı. Böylece hem padişaha, hem de İtilâf devletleri ve dünya devletlerine seslenilmek isteniyordu. Gaye vatanın kurtarılması idi. Bu maksatla, Türk milletine cesaret ve heyecan verilerek, bu kötü kaderine karşı mücadeleye çağrılıyordu.

Bu faaliyetlerde Halide Edip, Şükûfe Nihâi, Nakiye (Elgün), Münevver Saime, Meliha, Sebhat ve Naciye gibi hanımlar da yerlerini aldılar. Bunlar, öylesine bir cesaret ve vatan sevgisiyle konuştular ki, basında çoğu sansür edildi, haklarında tutuklama emri verildi. Bunlardan Halide Edip ve Münevver Saime Anadolu'ya kaçarak Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Bu devrede Münevver Saime "Asker Saime" adıyla anılacaktır.

Mitinglerde konuşan hanımların çoğu öğretmen veya inas Dârülfünûnu'nda okuyan öğrencilerdir.²³ Bu da, Meşrutiyet döneminde açılan kız mekteplerinin, Millî Mücadele'ye milliyetçi, aydın bir kadın potansiyeli hazırladığını gösteriyor. Bu hanımlar, vatana olan borçlarını canlarıyla ödemeye and içmişlerdir. Böylece millî bir heyecan dalgasının doğmasına sebep olmuşlar, diğer kadınlara ve erkeklere örneklik etmişlerdir.

II- MİLLÎ MÜCADELE BASININDA TÜRK KADINI

Meşrutiyet devri mekteplerinde tahsil gören, cemiyet faaliyetlerine katılan ve basında tecrübe kazanan hanımlarımız, bu dönemde kadın hakları için mücadele verirken, vatanın tehlikeye düştüğü Millî Mücadele döneminde onun kurtuluşu için faaliyet göstermişlerdir. Bu dönem basınında hanım yazarlarımızın en çok dikkat çekenleri Halide Edip ve Müfide Ferit'tir. Bu ikisi, özellikle *Hâkimiyet-i Milliye* ve *irade-i Milliye* gazetelerinde yazmışlardır.

Halide Edip, Millî Mücadele'yi tanıtarak, halkı cesaretlendiren eserler kaleme almıştır. *Dağa Çıkan Kurt* (1922), *Ateşten Gömlek* (1922), *İzmir'den Bursa'ya* (1922)... bunlar arasındadır.

22 Aynı e., s. 66-67.

23 Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e, s. 14.

Halide Edip, "İstanbul Gençlerine" başlıklı bir yazısında onlara vazifelerini hatırlatır :

"Selâm arkadaşlar ! Bugün sizinle Anadolu'dan konuşmaya geldim. Bu büyük harp başlayalı hep sizden bir haber bekledim. Dünya Harbinin zeyli bizim topraklarımızda, bizim son yurdumuzun üstünde olurken, zannettim ki, batıdan gelen her rüzgâr İstanbul'un kalbinin çarpıntısını, başının ateşini ve fedakâr düşüncelerini fısıldıyor. Fakat, bu haber hülyası, bu haber intizârı, hep cansız bir sükût, dilsiz uzak ve hareketsiz bir ızdırap aksinden başka bir cevap almadı. Biliyorum ki, siz çok muhtarip ve çok merak içindesiniz ve kalbiniz bizimle beraberdir, fakat biz sizden kanlı, ilahî istihlâs mücadelemize karşı sadece ızdırap ve uzaktan dua beklemiyoruz."

"Anadolu'nun arkasında bütün mazlum milletlerin hakkı ve kalbinde kendi yanan yurdunun, saçından sürüklenen sevgililerin, kılıcına sığınan bîkes gözlerinin hayalleri var. Fakat, bütün bir Türkiye'nin, bütün Türk can ve istiklâl dâvasında çarpışanlar arasında boş ve eksik yerler var ve bu eksik ve boş yerler kimlerindir söyleyeyim mi ?

Gerçi bu şecî ve kahraman Türk kitlesinin başında ve yanında İstanbul'dan gelmiş yüzlerce zabıtlar var ki, hayata kanmadan, en küçük bir siper aramadan Anadolu kardeşinin yanında vecd içinde ölüyor..."

"Hani siz miydiniz, bir gün Sultanahmed'in ebedî minarelerinden sarkan siyah bayraklar altında Allah'ı şahit tutarak benimle yemin ettiniz ! Değil bir fırka olacak kadar, beş bin, on bin kişi, belki yüz bin kişi birden, semâdânî bir gök gürültüsü gibi. bayrağınızı yere getirmeyeceğinize, aziz Türkiye'yi topraklara geçmiş bir tarih harabesi gibi gömdürmeyeceğinize ağılayarak yemin ettiniz!..

Şimdi neredesiniz? ...

*Sultan Ahmet'le ve Fatih'le birlikte yemin ettik. Hissediyorum ki, bu güzel ve ebedî aşkı size anlatamazsam, ben de o günkü yeminime sâdik kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul'da, Fatih'ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum."*²⁴

Halide Edip, mitinglerde yaptığı ateşli konuşmalardan sonra şimdi de kalemiyle İstanbul gençleriyle birlikte bütün Türk milletine hitap etmekteydi. Bu yazıların korkak ve mütereddit gençleri İstanbul'dan Anadolu'ya çekmek yolunda büyük etkisi olduğu gibi, mücadele içindeki gençlerin de azmini kuvvetlendiriyordu.

Halide Edib'in "Duape" isimli yazısı burada kazanılan zaferi²⁵; "Aziz'in Karısı"²⁶ ve "Üzeyir'in Karısı"²⁷ başlıklı yazıları da Yunan zulmü altındaki köylülerin perişan hâlini dile getirmektedir. "Kırmızı Tepe" adlı makalesi, Polatlı savaş meydanını tasvir ederek, şehitliğin faziletlerinden bahisle milleti mücadeleye teşvik etmektedir²⁸.

24 Halide Edip, "İstanbul Gençlerine", Hâkimiyet-i Milliye, no, 285, 7 Eylül 1337/1921.

25 Aynı Gazete. No, 296, 18 Eylül 1337.

26 Aynı Gazete 3 Teşrinievvel 1921'den Şapolyon, A.g.e., s. 138-139.

27 Akşam, No. 1096, 12 Teşrinievvel 1337.

28 Hâkimiyet-i Milliye, 9, 1 Teşrin 1337.

Yazlarıyla milletin mücadelesini ayakta tutmaya çalışan Müfide Ferit ise genellikle *Hâkimiyet-i Millîye'de* yazmakta idi. "Türk Askeri" isimli yazısında, müttetikleri yenildiği için mağlûp sayılan Türk askerinin I. Dünya Savaşı'ndaki başarılarından bahsettikten sonra, Anadolu hareketini takdirle karşıladığını belirten satırlara yer veriyordu: "... *Yalnız sen ey mübarek, ey asil asker, yalnız sen arslan başını kaldırdın. Günler kardıkça sen parladın. Yalnız sen bey alnını onlara gösterdin. Ve bir ilâhî istiklâl heykeli gibi, elinden mekanizması çalınmış tüfeğin, vatan kapısına koştu, buraya girilmez dedin.*

Dünya sana karşı idi, fakat sen şecaatinle, ulüv-i cenabınla, hakkanla dünyadan kavi oldun. Yaşa Türk Askeri!..."²⁹

Müfide Ferit'in bu dönemde yazdığı yazılar arasında "Gaziantep" başlıklı yazısının ayrı bir yeri vardır. Antep'lerin müdâfaalanndan gururla bahseden yazar, bu vesileyle diğer halkın da azim ve şevkini kuvvetlendirmeye çalışır:

"Gazi Antep! Sen, bugün yalnız cenup hudutlarını müdafaa etmiyorsun, cenuptaki hukukumuzu edebî bir şekilde tesbit ediyorsun! Frenkler şark sulhunu istedilerse, İngilizlere o fikre imâle ettilerse, başlıca sebep sensin. Çalınmış hukukumuzun iadesi ihtimâlini kazandıran hep sensin!

Sen bir âbidesin! Sen ikinci bir "Plevne", ikinci bir "Çanakkale" sin. Plevne 93'ün o kanlı hezimetinde nasıl her şeye rağmen Türk kahramanlığının ebedî olduğunu cihana tasdik ettirmişse, Türk'ün fitrî ve ezelifeyz-i celâdetini nasıl dünyaya öğretmişse, sen de , kahraman Antep, bütün bu elîm günlerin tesellisi, bu necat günlerinin ümidisin! Mütareke muhârebâtının şerefi, iftiharî oldun! Avrupa'nın çelik, câmid ruhunu gevşeten bir şecaat ateşi oldun! Biz bugün senin yeşil ağaçlarının sakın gölgesinde millî tarihimizin en ulvî vak'asını, en saf şaheserini, millî kahramanlığımızın ilâhî bir timsâlini seyrediyoruz.

Onun için hükümet bugün senin yaralı ve asil göğsüne gazi nişanını takarken bütün millet, birden karşısında huşu ile, şükranla eğiliyor!

*Gazi Antep! Dünyada bir Türk kaldıkça senin ismin mukaddes tanınacak, dünya durdukça senin gazi kalen Türklüğün ebedî bir timsâli olacaktır."*³⁰

Müfide Ferit, "Kara Haber" başlıklı yazısında, izmir'in işgalini ve yaralıların ümitsizlik içinde bekleyişlerini anlatır. Kara haberi bir kandil günü aldığı, İstanbul'da kandillerin yandığı sırada, izmir'in alevler içinde yanarak aydınlandığını söyleyerek insanların hissiyatına hitap eder³¹. "Hayret" başlıklı yazısında, *Sultanahmet Mitinginde* milletin hislerini, heyecanını, üzüntüsünü dile getirir³². "Zafer" isimli yazısı, inönü Zaferi'nden bahseden ümitvar bir yazıdır³³.

29 Hâkimiyet-i Milliye, No. 97, 15 Kânunusâni 1921.

30 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921.

31 Aynı Gazete 3 Mart 1921.

32 Aynı Gazete 10 Mart 1921.

33 Aynı Gazete 3 Nisan 1921

Bu çarpıcı örneklerden de anlaşılacağı gibi, Meşrutiyet devri okullarında tahsil yapmış Türk hanımları, Millî Mücadele'ye kalemleriyle katılmışlar, Türk milletini mücadeleye çağırılmışlardır. Kabul etmek lâzımdır ki, kadınlar tarafından yapılan bu çağrılar psikolojik bakımdan çok etkili olmuştur. Ayrıca, savaş yıllarının çeşitli cephe-leriyle anlatıldığı edebî eserler arasında kadın yazarlarımızın da önemli bir yer aldığını da belirtmeliyiz.

III- MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE KADIN CEMİYETLERİ

Bu dönemdeki kadın cemiyetlerinin asıl amacı, vatanın kurtarılması için hizmet etmektir. Bu maksatla yardım toplama, geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunurlar. *Asri Kadınlar Cemiyeti ile Hilâl-i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askere gidecek* temini ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır. *Türk Ocakları ve Muallimler Cemiyeti'nde* çalışan hanımlar da mücadeleye büyük katkılarda bulunmuşlardır³⁴. Fakat, bu dönemin en önemli cemiyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. önce Sivas'ta kurulan bu cemiyetin, daha sonra diğer illerde de şubeleri açılmıştır.

Şimdi, Millî Mücadele dönemindeki kadın hareketleri ve kadın cemiyetlerim görelim

1. Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti

28 Mayıs 1335 (1919) tarihli *Hâdisât* gazetesinde "Anadolu'nun Tuğyanı" başlıklı bir haberde Ankara'daki gelişmeler anlatılırken, hemen devamında *Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti* adına bazı fikirlere yer verilmiştir:

"İzmir olduğu gibi mülhakat vilâyet de peyderpey Yunan askeri tarafından işgal ediyor. Dünyada medeniyet ve adaletin henüz kalkmadığını ümit etmek istiyoruz. Pek büyük ekseriyeti teşkil eden milyonla yavrularımızı iki yüz bin Rum'a terk etmek ölümden beter bir hâldir. Kadınlara pek büyük hürmetle muameleleri bilinen Avrupalılara ve bütün insanîyet âlemine de biz Türk Müslüman kadınları Hak başımızda olduğu hâlde haykırıyoruz. Buralarda daima âdil bir Türk hükümeti idaresi görmek isteriz. Bu olamasa devlet-i muazzamadan birinin kontrolü altında, yine hükümetimizin bayrağı altında yaşayabiliriz. Medeniyetinizden, insanîyetinizden beklediğimiz budur. Hak ve hakikata hadim olursanız, insanîyet ol vakit sizi ta'ziz eder. Cevap bekliyoruz.

*Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti*³⁵

Bu cemiyet hakkındaki bütün bilgimiz bu haberden ibarettir. Kimler tarafından, ne zaman kurulduğu, nereden destek aldığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu sözlerden anlaşıldığına göre, Cemiyet, kurtuluş yolu olarak büyük devletlerden birinin

34 Enginün-Cunbur-Özdemir, A.g.e., s. 33.

35 "Anadolu'nun Tuğyanı", *Hâdisât*, Sene : I, No . 148, 28 Mayıs 1335 (1919).

Burada söz konusu edilen "Kasaba" Turgutlu'nun eski adıdır (*Şemseddin Sami Kamusu'l-A'lâm*, C. IV, İst, 1311, s. 3020).

Bu isimle Konya Karaman ve Antalya Elmalı kazalarına bağlı birer küçük *kasaba* veya *köy* de mevcutsa da (Aynı e., C. V, İst. 1314, s. 3669) bunların olabileceğine ihtimal vermiyoruz.

kumandası altına girmeyi görmektedir. Bu yazı 28 Mayıs 1919'da yayınlandığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından kısa bir süre geçmiş demektir. Buna dayanarak Cemiyet'in daha önce kurulduğu söylenebilir. Aynı zamanda Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinin sadece İstanbul'da değil, Anadolu'da da uzantısı olduğuna dair bir kanaat hâsıl olmaktadır.

Bu durumda Millî Mücadele döneminin bilinen en eski cemiyeti *Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti'dir*. Ancak, bu dönemde kadınların ilk kitlevî hareketi Erzurum'da olmuştur.

29 Ocak 1335 (1919)'da Muradiye Camii'nde toplanan Erzurumlu hanımlara mevlit okunmasından sonra, İnas Mektebi müdiresi Faika Hakkı Hanım tarafından bir nutuk verilir. Sonra da Sadrazamlık, Dahiliye Nazâreti ve İstanbul'daki İtilâf devletleri mümessilliklerine, Amerika senatosuna telgraflar çekilerek işgal protesto edilir³⁶. Telgraflarda, Mütareke'den sonra hâlâ sulh olmayıp İzmir, Antalya, Urfa ve Maraş'ta Osmanlı haklarının zâlimce gasbedilmesi ve bunların medeniyet adına yapılmasının anlaşılacağı belirtilmekteydi. Medeniyet vahşeti yok etmek içindir, insanları rencide etmek için değil. Hiç olmazsa bundan sonra zulmedenlere karşı çıkınız. Mütareke'den sonra bile şehirlerimiz nasıl işgal edilir? Wilson prensipleri, çoğunluğun hukuku azınlığa feda edilemez derken, bunlar nasıl gerçekleşiyor? Sonra da sulh olmasını insanîyet nâmına istiyorlar, deniyordu³⁷.

2. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Cemiyet, 5 Kasım 1919 Cuma günü, Sivas'ta *Numune Kız Mektebi'nde* toplanan hanımlar tarafından, memleketin bütünlüğü ve istiklâli için çalışmak üzere kurulmuştur. Sonra İstanbul hükümetine ve itilaf devletleri temsilcilerine, işgali protesto eden telgraflar çekmişlerdir.

Cemiyet'in yönetmeliği 11 maddeden ibaretti:

1. Merkezi Sivas'ta olmak üzere bütün Anadolu'da belli bölgelerde *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* kurulacaktır.

2. Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı Devletinde kalan, çoğunluğu Müslüman olan bu bölgeler birbirinden ayrılamaz. Buradaki halk birbirinin ırk ve sosyal durumuna saygılı, kadın ve erkekler birbirine kardeşlik hisleriyle bağlıdır.

3. Her türlü işgal ve içişlerine karışmaya karşı konulacaktır, özellikle Rumluk ve Ermenilik teşkili için olan faaliyetlere karşı konulacaktır, gayri müslim vatandaşlar Osmanlı hâkimiyetine ve İslâm hukukuna karşı bir harekette bulunmadıktan sürece onların

36 Cahit Çaka, Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ank, 1918, s. 41-42. Mısıroğlu, A.g.e., s. 77.

37 Çaka, A.g.e., s. 41-43; Emel Sönmez "Kadın Hakları ve Hürriyetlerinde kemalizm", Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (10-14 Aralık 1973), ist. 1975, s. 389.

her türlü hukukuna, dinine, geleneklerine İslâm kadınları daima riâyet edecektir. Fakat, millet ve vatan zararına her türlü teşebbüse karşı erkeklerimizle birlikte vatanımızı müdafaa edeceğiz.

4. Bu gayemize ulaşmak için bütün İslâm hemşirelerimiz birlik olarak çalışacaktır. Ancak işgal bölgesindekiler rahat hareket edemeyeceklerinden şimdilik onlar bundan mazur görüleceklerdir.

5. Cemiyeti 16 kişilik bir yönetim kurulu idare eder.

6. Yönetim Kurulunu kongre seçer. Bunlar, gizli oyla başkan, ikinci başkan ve mesul sekreteri seçerler. Bir de veznedar vardır.

7. Yönetim Kurulu 15 günde bir toplanır. Başkan ve sekreter lüzum gördüğünde ayrıca toplantıya çağırabilir.

Üç defa özürsüz olarak toplantıya gelmeyen üye istifa etmiş sayılır, yerine yenisi seçilir.

Cemiyetin bütün yazışmalarında resmî mühür, başkan (veya başkan vekili) ve mesul sekreterin imzalan bulunacak, bu üç üye hükümete karşı mesul olacaklardı.

8. Masraflar, yönetim kurulu kararı ve mesul sekreterin izaları ile yapılır. Bütün yönetim kurulu üyeleri üye kaydı ile görevlidirler.

9. Cemiyetin hesap işlerini üç kişilik kasa heyeti (başkan, sekreter, veznedar) idare eder. Bunlar, yönetim kuruluna ve toplu olarak kongreye karşı mesuldürler. Kongre, cemiyetin daveti ile üç ayda bir toplanarak hesap ve yönetim hakkında bilgi alarak onları denetler.

10. Cemiyet gerektiğinde maaşlı memur da kullanabilir. Lüzumu hâlinde tabii ve faal üyeler bir araya gelerek bağış toplarlar.

11. Yönetmenlik, kongre karar ile değiştirilebilir³⁸.

Cemiyetin ilk toplantısında vali Reşit Paşa'nın hanımı Melek Reşit Hanım, memleketin içinde bulunduğu vahim durumu anlatan ve hayırlı bir sulh imzalanıncaya kadar faaliyetlerinin devam edeceğini belirten bir konuşma yapmıştır³⁹.

Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile yazışmalar yaptığı gibi, İtilaf devletlerine protesto telgrafları da çekmekteydi.

Yönetmeliğin 1. maddesi uygulamaya konularak, diğer şehirlerde de cemiyet'e bağlı şubeler açılmıştır. Meselâ : Amasya (başkan Asiye Remzi), Kayseri (başkan Seyyide),

38 Afet inan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan, İst. 1972, s. 196-199; Çaka, A.g.e., s. 43-53; Afetinan, A.g.e., s. 127-130; Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e., s. 35-38.

39 Bkz. önceki notta gösterilen eserler.

Melek Reşit Hanım bu demerin ilk başkanıdır. İkinci başkan Samiye Tevfik, mesul sekreter Şefika Kemal, veznedar Emine Rauf dur. üyeler Neyyire, Tâcürriical, Şerife, Ayşe, Behire, Ferruh, Nuriye, Memduha, Safiye, Makbule, Kamer, Ayşe Şuhude... (Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ank. 1986, s. 3-4.

Niğde (başkan Feride), Erzincan (bşk. Aşye), Bolu, Burdur (bşk. Fıtnat), Pınarhisar (bşk. Refia), Kangal (bşk. Ulviye), Erzurum... gibi. Bunlar Sivas'taki merkezle daimi bir ilişki içinde idiler⁴⁰.

Cemiyette görev alan hanımlar genellikle bölgenin ileri gelen ailelerine mensuptur⁴¹. Bu da cemiyet üyelerinin yakınlarından maddî-mânevî yardım aldıklarını gösteriyor.

Cemiyetin faaliyetleri arasında, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan siyasî temsilciliklerine, Kilis'teki işgal kuvvetleri komutanının ahaliye verdiği ultimatomu protesto eden bir telgraf gönderdiğini görüyoruz. Bu ultimatomu göre, üzerinde revolver bulunan kişi sebebi araştırılmadan kurşuna dizilecek, bir kargaşada ölen veya yaralanan bir Fransız askerine karşılık bölge halkından kur'a ile tesbit edilecek iki kişi kurşuna dizilecekti. Cemiyet, bu hareketin, "asırlardan beri şanlı bir tarihe ve kadim bir medeniyete sahip olan" milletimize yapılan büyük bir haksızlık olduğunu belirterek, bu ultimatomu geri alınmadığı takdirde millî vazifenin gereğinin yapılacağını ifade ediyordu⁴².

Cemiyet, aynı zamanda İstanbul'daki gazetelerde yayınlanan zararlı yazılara son verilmesi için *Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne* de bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, İstanbul gazetelerinin ülkenin istiklali için yeterli mücadele vermedikleri için üzüldüklerini ve kınadıklarını belirtiyorlardı, İstanbul gazeteleri şu ittihatçıdır, şu İtilâfçıdır diye birbirlerini suçlamak yerine, ülkenin problemlerine çare bulmaya çalışsınlar. Her ne olursa olsun, önemli olan vatanını unutmayan, seven bir vatan evlâdı olmasıdır. Bir kaç lekeli İttihatçı yüzünden bütün ittihatçılar suçlanamaz. Biz Anadolu'da kadın-erkek kurtuluş için savaşıyoruz. Fırka lâfından bile nefret ediyoruz. Biz erkeklerimizle birlikte mücadele ederken, İstanbul gazeteleri vatan yolunda yayın yapmak yerine, ahlâksızca yayınlara devam ederlerse onları boykot edeceğiz, okumayacağız ve memlekete sokmayacağız, diyorlardı⁴³.

Cemiyet gerçekten tam bir müdacedele örneği vermiştir. Hem vatanın kurtuluşu için yardım toplamış, hem çeşitli yerlere telgraflar çekerek işgale ve zulme karşı tavır almış, hem de Türk kadınının bizzat mücadeleye katılmasını sağlamıştır. Bu faaliyetleri daha geniş bir alanda organize şekilde yürütebilmek için değişik şehirlerde birçok şubeler açmıştır. Bu da onun Anadolu'nun her yerinde yaygın bir cemiyet hâline geldiğini gösteriyor.

40 Bkz. 38. notta gösterilen eserler.

41 Baykal, A.g.e., s. 39-80.

42 Hakimiyet-i Milliye, 28 Kânunusânî 1336, No. 5, s. 1; Baykal, A.g.e., s. 23; Afetinan, A.g.e., s. 138.

43 Hâkimiyet-i Milliye, No. 6, 2 Şubat 1336; Baykal, A.g.e., s. 26-28. Cemiyete ait bütün yazışmalar toplu halde yayınlanmıştır. Afetinan, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", s.3-4; Baykal, A.g.e., s. 1-80.

Cemiyetin faaliyetleri, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Mücadele'nin ileri gelen kadrosu tarafından takdir ve şükranla karşılanmış, teşvik edilmiştir⁴⁴.

Cemiyet, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Temsiliyesi* ile devamlı irtibat halindeydi. Gerektiğinde onlardan fikir alıyordu. Meselâ, Heyet-i Temsiliye'ye Melek Reşit ve Şefika Kemal imzasıyla gönderilen telgrafta, Kilis'teki Fransız işgalinin protesto edildiği konusunda bilgi verilmektedir. Bir başka telgrafta, Mustafa Kemal'in, cemiyetin, İzmir'in Yunanistan'a katılması hazırlıklarının itilâf devletleri ve Amerikan temsilcileri nezdinde protesto edilmesini istediği görülür⁴⁵. Bu örnekler de, cemiyetin Heyet-i Temsiliye ile organik bir bağı olduğunu doğrulamaktadır.

3. Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi

Millî Mücadele döneminde Kastamonu'da 10 Aralık 1919'da kurulan cemiyetin üyeleri şunlardı: Başkan : Mevlvî şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım.

ikinci Başkan: Polis müdürü Halil Beyin eşi. Umumi Kâtip : Sıhhat müdürü Fer-ruh Niyazi Bey'in eşi Saime. Muhasip ve Kâtip: Reji müdürü Ömer Bey'in kızı. Üyeler : Vali vekili defterdar Ferit Bey'in eşi, izbelioğlu eşi Hafız Hanım, Maarif müdürü Talât Bey'in eşi, Müdafaa-i Hukuk reisi Ziyâeddin Efendi'nin eşi⁴⁶.

Cemiyetin sekreterliğini yapan Saime (Ayoğlu) Hanım, faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, mahalle mahalle gezilerek, konferanslar, müsamereler, mevlitler, mitingler düzenlenerek millî dâvanın önemi anlatılıyordu. Toplanan yardımlar cepheye ulaştırılıyordu. Yabancı devlet başkanlarının eşlerine protesto telgrafları gönderilerek, Türk milleti hakkında reva görülen haksızlıkları anlatıyorlardı⁴⁷. Ayrıca şehit ailelerine yardım yapılıyor, çocuklarına sünnet düğünleri tertip ediliyordu⁴⁸.

Cemiyet, 10 Aralık 1919'da *Kız Muallim Mektebi* bahçesinde büyük bir toplantı düzenleyerek, işgal karşısında halkın tepkisini dile getirir, insan haklarından bahisle yurdun düşmanlardan temizlenmesi istenir, padişaha, sadrazama ve yabancı devletlere protesto telgrafları çekilir.

15 Ocak 1920'de Loyd George'un İstanbul ve Boğazlar ile ilgili sözlerine tepki olarak bir toplantı düzenlenir. Burada başkan Zekiye Hanım, bütün halkı mücadeleye

44 Hatta Mustafa Kemal, Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına yazdığı bir yazıda, Sivas'ta kurulan bu cemiyeti memnunlukla karşıladığını belirterek, bunun Denizli için örnek olması gerektiğini, yani şube açılmasını temenni ettiğini ifade ediyordu. (Afetinan, A.g.e., s. 134; A.g.m., s. 199-201; Enginün-Cunbur-özdemir, A.g.e., s. 8-9-38).

45 Baykal, A.g.e., s. 6-7.

46 Cemiyetin kuruluşunda Kastamonu valisi Cemâl Bey ve Mevlevî şeyhi Amil Çelebi'nin büyük yardımları olmuştur (Mustafa Baydar, "Kurtuluş Savaşında Türk Kadını", Cumhuriyet, 29 Haziran 1972; Nurettin Peker, İstiklâl Savaşı-Resmî ve Vesikalarla, İst. 1955, s. 102; Mısıroğlu, A.g.e., s. 57-58.

47 Baydar, A.g.e., s.28 Haziran 1972; Peker, A.g.e., s. 103.

48 Peker, A.g.e., s. 102; Mısıroğlu, A.g.e., s. 58.

çağırır. Toplantı sonunda, itilâf devletlerinin ileri gelen yöneticilerinin hanımlarına telgraf çekilerek şöyle denir:

"*Türk Milletinin kadınlı erkekli savaşlarda can vermeyi asla düşünmeyeceğini, eğer silah ve cephanemizin bulunmadığına ümit bağlanıyorsa, düşmanları trnaklarımızla boğacağımızı ve gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yatmaktansa, toprağın altında kahramanca yatmayı tercih edeceğimizi bildiririz.*"⁴⁹

Cemiyetin genel sekreteri Saim (Ayoğlu) Hanım, Diyarbakır'da bir şube açıldığını duyduğunu söylüyor, ancak emin değildir⁵⁰.

Bu söz konusu ettiğimiz organize cemiyetler dışında da kadınlarımızın bazı faaliyetlerine rastlamak mümkündür. Meselâ Bursa hanımları, *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne* gönderdikleri bir telgrafta işgallere karşı çıkıp, erkeklerle birlikte mücadele ederek ölmeyi göze aldıklarını belirtiyorlardı⁵¹.

Bu telgraf, hanımlarımızın mücadele azmini göstermesi yanında, *Müdafaa- Hukuk Cemiyeti'nin* vatanın kurtarılmasında müracaat edilecek bir mercî olarak temayüz ettiğini ifade etmesi bakımından da önemlidir.

Buraya kadar ele aldığımız cemiyetler, Türk kadınının vatanın kurtarılması yolunda faaliyetler gösterdiği merkezler durumundadır⁵². Meşrutiyet döneminde eğitim ve basın tecrübesi kazanan ve daha önce kadın hakları yönünde çalışan cemiyetler kuran hanımlarımız, Millî Mücadele'de cephe ve cephe gerisinde erkeklerin yanında fiilî mücadeleye katılmışlardır. Bilhassa değişik mercilere gönderdikleri telgraflarla Türk kadının millî tepkisini gösteren ve kamuoyu oluşmasında yardımcı olan kadınlarımız, orduya ve şehit ailelerine yardım toplama hususunda büyük hizmetler görmüşlerdir. Meşrutiyet döneminde kazandıkları cemiyetçilik tecrübesini, Millî Mücadele'nin çetin şartlarında başarıyla sürdüren Türk kadını, Cumhuriyet devrinde çeşitli amaçlar için kurulacak kadın derneklerine bir ölçüde örneklik etmiştir denilebilir. Meselâ, Cumhuriyet devrinde kurulan ilk kadın cemiyeti olan *Türk Kadınları Birliği'nin* kurucusu Nezihe Muhiddin⁵³, Meşrutiyet'ten itibaren bir çok derneklere faaliyet göstermiş bir isimdir.

49 Baydar, A.g.m., 30 Haziran 1972; Peker, A.g.e., s. 125.

50 Baydar, A.g.m., 29 Haziran 1972.

51 Bu telgrafta 24 imza vardı (Hakimiyet-i Milliye, 10 K. Sâni 1336).

52 Bununla birlikte (tahminen 1920'de) Kastamonu'da, bilgisi az kimsesiz hanımları eğitmek için "Kadınları Çalıştırma Derneği" adıyla bir cemiyet kurulduğuna da söylemeliyiz (Peker, A.g.e., s. 175; Mısıroğlu, A.g.e., s. 60).

53 Nezihe Muhiddin (Tepedelengil)'in biyografisi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak, Türk Kadını (İst. 1931) isimli eserinden öğrendiğimize göre İstanbul'da yetişmiştir, özel dersler aldıktan sonra, Dârümuallimât'ın 4. sınıfına kabul edilmişse de altı ay sonra ayrılmıştır. Meşrutiyet'le birlikte gazetelerde yazılan yayınlanmıştır, itihath ve Terakki Kız Sanayi Mektebine müdür, kız idadisine ulûm-ı Tabiiye hocası olur. Burada Halide Edip, Şükûfe Nihal ve Nakiye (Elgun) ile tanışır. Yine bu dönemde Sadiye ve Hatice Hanımlarla birlikte kız mekteblerini teftişle görevlendirilir (Türk Kadını, s. 29-34, 56).

Cumhuriyet devrinde de yeni hayat tarzı içinde formasyonunu kullanması bu fikrimizi destekleyen tipik bir örnektir.

IV- CEPHEDE TÜRK KADINI

Millî Mücadele, Türk milleti için bir ölüm-kalım savaşı idi. Bunun farkında olan Türk kadınları da fiilî olarak cepheye katılmakta gecikmedi. Bu yüzden, kahraman "Meh-metçik"lerimizin yanında "Ayşecik"ler, "Fatmacık"lar da anılmaya başlandı.

Gerçi tarihimizde cepheye bizzat savaşmış kadın kahramanlara rastlanmaktadır. Meselâ 93 harbi'nde Aziziye tabyalarında kadınları peşine takarak kahramanca mücadele veren Kara Fatma ve Nene Hatun, bu konuda ismi efsaneleşenlerdendir⁵⁴.

Millî Mücadele'ye katılan Türk kadınları da bu zincirin halkalarını meydana getirmektedirler. Şimdi bu hanımlardan ismini bilebildiklerimizi gözden geçirelim.

Halide Edip

Halide Edip, yurdun işgale uğradığı ümitsiz günlerde diğer bazı aydınlarda olduğu gibi Amerikan mandasına taraftar iken⁵⁵ daha sonra Millî Mücadele'ye inanmış ve fiilî olarak görev almıştır. Bunun için 16 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek "gönüllü" olmak istediğini bildirir ve M. Kemal de Onu Garp cephesine tayin eder (18 Ağustos 1921)⁵⁶. Cepheye başarılı çalışmalarından dolayı onbaşı rütbesine yükseltilir⁵⁷.

Bilindiği gibi Halide Edib'in asıl hizmeti kalemi vasıtasıyla olmuştur. Cepheye bulunduğu müddet içinde de, savaşın çeşitli safhalarını bizzat müşahade imkânı bulmuş, bu sebeple yazdıkları, İstiklâl Harbi edebiyatının en canlı örnekleri arasında yer almıştır.

Asker Saime

İstiklâl Harbi başladığında Darülfünun öğrencisi olan Münevver Saime, Kadıköy Mi-tingi'nde yaptığı konuşmadan sonra tutuklama emri çıkınca, Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katıldı. Garp cephesinde görev aldı ve özellikle cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli başarılar gösterdi. İzmit'te bir görevi yerine getirirken yara-landıysa da belli etmeden vazifesini yapıp tamamladı. Asker Saime diye anıldı.

Kuvvetli bir fikir edebiyatçısı olan Saime, savaş sonrasında öğretmenlik yapmıştır⁵⁸.

54 Mısıroğlu, A.g.e., s. 33-38..

55 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.I. 12. bsk. İst. 1972, s. 95-98.

56 Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle imtihanı, İst. 1962, s. 214.

57 A.g.e., 235 vd. Ancak Halide Edip kendisi bahsetmemekle birlikte Cahit Çaka O'nun çavuş ve başçavuşluğa da yükseldiğini söylüyor (A.g.e., s. 78).

58 Zehra Celasın, Tarih Boyunca **Kadın**, İst. 1946, s. 158-159; Çaka, A.g.e., s. 109-110.

Kılavuz Hatice

Pozantı'da mücadele etmiştir. 8 Mayıs 1920'de gece Fransız kuvvetlerine Kumcu Veli ile birlikte kılavuzluk ederek, onları Türklerin ateş hattına sokmuştur. Fransızlara, en kritik nokta olan Karboğazi'na sıkıştıklarını ancak gün ışığında anlayacaklardır. Bu arada Hatice kaçarak Türk tarafına geçer. Bu şekilde Fransız askerleri esir edilir ⁵⁹. Bu hadisedeki rolünden dolayı Kılavuz Hatice olarak anılan bu Türk kadını hakkında fazla bir bilgimiz yoktur.

Tayyar Rahmiye

Güney cephesinde 9. Tümede gönüllü olarak bir müfrezinin komutanlığını yapmıştır. Osmaniye'de Fransız karargâhına saldırı için görevlendirilen müfrezeye 1 Temmuz 1920'de harekete geçer. Fakat, bu arada askerlerde bir duraklama meydana gelir. Bunun üzerine, "Ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?" diyerek erkekleri tahrik eden Tayyar Rahmiye karargâhın alındığını göremeden şehit düşer. Bu harekât sonrası 80 tüfek, 2 makinalı tüfek ele geçirilmiştir ⁶⁰.

Maraşlı Bir Hanım

Maraş'ın Kayabaşı mahallesinde oturan Bitlis Defterdarının hanımıdır. Adını bilmiyoruz. Maraş'ta Fransız işgal kuvvetlerinin ve yerli Ermenilerin müslüman hanımlara saldırı ve tecâvüzlerine dayanamayıp, ateş açmış, akşama kadar çarpışarak 8 kişiyi öldürüp, bir çok kişiyi de yaralamış, sonra da akşam karanlığından yararlanarak erkek elbisesi ile Türk askerlerine katılmıştır. Bu hadise Türk kamuoyunda takdirle karşılanmış, bir çok gazete haber olarak vermiştir ⁶¹.

Fatma Seher Hanım (Kara Fatma)

Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı olan Fatma Seher Hanım, aynı zamanda mehrum bir binbaşının da eşidir. Milli Mücadele'de oğlu ile birlikte çarpışmış, izmit'te görev yapmıştır. Kendinin söylediğine göre, I. Dünya Savaşı'nda Edirne'de Yanıkışla'da çarpışmıştır. Mütareke'den sonra Erzurum'a dönmüştür. Millî Mücadele'de Adana, Dinar, Afyon Karahisar, Nazilli, Sarayköy ve Tire'de asker olarak çalışmıştır. Bunu, gösterdiği evraklar isbatlamaktadır. Hatta, bir savaş sırasında göğsünden yaralanmıştır. Harp tarihi ile ilgili vesikalarda başarılarından söz edilmektedir ⁶².

59 Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandanı Mesmil'in Türkiye Anılan", Milliyet, 12 Ocak 1972; Çaka, A.g.e., s. 58-59; Mısıroğlu, A.g.e., s. 97-101.

60 Rahmiye, savaşta şehit düşen ve ateş altında kalan iki şehit arkadaşını askerlerin tereddütü üzerine hızla ilerletilerek yanmaktan kurtarmıştır. Bunun üzerine kendine "kuş gibi çevik, hızlı" anlamına Tayyar" denmiştir. (Çaka, A.g.e., s. 59-62).

61 H&kimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1336, No. 7, s. 14; Açığsöz, No. 33, 8 Şubat 1336, s. 2; Yalçın Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, Ank. 1984, s. 180; Çaka A.g.e., s. 63-64; Mısıroğlu, A.g.e., s. 106-109.

62 Çaka, A.g.e., s. 67; Mısıroğlu, A.g.e., s. 84-87.

Fatma Seher Hanım, "Kara Fatma" adıyla da anılmaktadır. Bundan dolayı bazı kaynaklarda ikisinin ayrı şahıslar gibi değerlendirildiği görülür. Yazılanları değerlendirdikten sonra bu ikisinin aynı şahıs olduğu kanatine vardık⁶³.

Bazı kaynaklar Onun Millî Mücadele'ye, bizzat Atatürk'le aralarında şöyle bir görüşme geçtikten sonra katıldığını söylüyorlar:

"— Paşam, vatanı kurtaracak sensin. Bütün millet seni bekliyor. İşte ben de kadın hâlimle geldim. İş göster, emret

— Peki ama ne iş görebilirsin? Silah kullanır mısın ? Ata biner misin ? Harpten, ateşten korkmaz mısın ?

Ata binerim, silah kullanırım, muharebe bana düğün gelir."

Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal'den aldığı emirle Kocaeli'de göçmen sıfatı ile gelir, köyleri teşkilâtlandırır. Muhtelif cephelerde çalışır. Orduda çavuş olarak görev yapar.

Cumhuriyet sonrasında madalya ile taltif edilmiştir⁶⁴.

Gördesli Makbule

Yunanlılar Sakarya muharebesini kaybederek Afyon mevzilerine çekildiklerinde, bir taraftan da Halil Efe'nin Gördes, Sındırgı, Akhisar havâlisinde faaliyet gösteren çetesinin saldırıları ile karşılaşıyorlardı. Bunların içinde Halil Efe'nin karısı Makbule Hanım da vardı.

Makbule Hanım, daha bir yıllık evli iken eşinin yanında mücadeleye atılmıştır. 16 Mart 1922'de Kocayayla'daki bir çatışmada çeteye cesaret vermek için hızla öne atılınca şehit düşmüştür⁶⁵.

Binbaşı Ayşe

Selânikli olan Binbaşı Ayşe, Büyük harpte Kafkas cephesinde yaralanarak ölen kocasının intikamını almak için yemin etmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edilince, ilk karşı koyma hareketine o da silahla katılmıştır. Yunanlılar İzmir'e hâkim olunca Aydın'a geçmiş, çete kurmuş, sonra da çetesiyle birlikte Köpekçi Nuri çetesine katılmıştır. Aydın muharebesinden sonra Koçarlı'ya çekilmişler ve bundan sonra devamlı Millî Mücadele'de görev almışlardır. Büyük Taarruz'da Mürsel Paşa fırkasında. Ahır dağlarında düşman gerilerine sarkmaya memur edilmiştir. İzmir'e ilk giren kıtalar arasında o da vardır. Fakat bu sırada sol bacağı kırılmıştır. İzmir Hastanesi'nde yatmıştır. Bu hastanenin raporunda, kocasının intikamını almak için onun hatırası

63 Bize bu kanaati veren yazı için bkz. H.M., "Kahraman Fatma", **Tevhidi Efkâr**, No. 367-8395, 17 Haziran 1338'den naklen. **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, C.II, s. 863-865.

64 Çaka, A.g.e., s. 73-75; Mıroğlu, A.g.e., s. 88; Celâsin. A.g.e., s. 156.

65 Çaka, A.g.e., s. 57; Mıroğlu, A.g.e., s. 96-97.

olan mücevherleri satarak at, mavzer, elbise vs. aldığı ve mücadeleye katıldığı, binbaşılığa kadar yükseldiği belirtilmektedir.

Ankara'ya geldiğinde bavulunu çaldığı için evrakları kaybolmuştur. Okuması olmadığından sonraları Merkez Bankası'na hademe olarak girmiştir. Son zamanlarında emekli maaşı ile geçinmekteydi⁶⁶.

Nezahat Hanım

Gördes ve inönü meydan muharebelerinde çarpışmalara katılan 70. Alay komutanı Hafız Halit Bey'in kızıdır. 8 yaşında öksüz kalan Nezahat, babasıyla cephelerde dolaşmıştır. Askerlere sürekli hizmet etmiş, cesaret vermiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 30 Ocak 1921 tarihli 140. oturumunda, Bursa Milletvekili Emin Bey, yüzden fazla düşman öldürmüş olan bu çocuğa madalya verilmesini teklif eder. İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey ise, küçük bir çocuğa İstiklâl Madalyası verilmesinin uygun olmadığını, büyüyünce ona çeyizini sağlayacak bir hediye verilmesi teklifinde bulunur. Tunalı Hilmi ise Ona mir-i mîrân (tuğgeneral) rütbesi verilmesini ister⁶⁷. Ancak, tekliflerin kabul edilip edilmediğini bilemiyoruz.

Süreyya Sülün Hanım

Van'da doğmuştur. Erek kasabasında 500 kişilik bir çeteye katıldı. Çarpışarak Karaköse'ye geldiler. Murat ırmağı boylarında 1,5 ay kadar çarpıştılar. Karaköse'de Ziver-bey taburuna katıldı, yaralanınca Erzurum'a döndü⁶⁸.

Bu hanımlardan başka, inönü muharebelerine katılan ve dönüşte madalya alan 12 kadının ismini biliyoruz⁶⁹. Ayrıca ismini bilemediğimiz bir çok kadın, cephede ve cephe gerisinde hizmet görmüştür⁷⁰.

Türk kadınının rütbeli olarak orduya ilk girişi bu dönemde olmuştur. Kadınlarımızın bu fedakâra faaliyetleri ve gösterdikleri kahramanlıklar, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın büyük takdirini kazanmıştır.

66 Çaka, A.g.e., s. 72-73.

67 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, İçtima I, C.VH (30.1.1337); Taşkıran, A.g.e., s. 80-81; Caporal, A.g.e., s. 176; Mısıroğlu, A.g.e., s. 111-115.

68 Mısıroğlu, A.g.e., s. 79-80.

69 Ali Kızı Alime, Hacı Osman kızı Fatma, Besim kızı Şükriye, Musa kızı Ayşe, Mehmet Ali kızı Hâfize, Kara Bektaş kızı Fatma, Mehmet kızı Ümmühan, Hacı Mustafa kızı Fatma, Veli Onbaşı kızı Ayşe, Molla İbrahim kızı Fatma, Ali kızı Ayşe, Molla Hasan kızı Fatma (Peker, A.g.e., s. 379); Baydar, A.g.m., 27 Haziran 1972; Afetinan, "Kadın Hakları", **Bursa İ.T.İ. Akademisi İktisad Fak. Dergi.**, C.II, Sayı 2, Ağustos 1981, s. 47.

70 Kastamonulu hanımlar için bkz. Peker, A.g.e., s. 396-397. Aydınli hanımlar için bkz. Mısıroğlu, A.g.e., s. 83; Çaka, A.g.e., s. 69-71.

V- ATATÜRK VE TÜRK KADINI

Atatürk, Türk kadınına her zaman güvenmiştir. Daha 1916 yılında kadınlara bazı hakların verilmesini istediğini biliyoruz. Bunları şöyle özetleyebiliriz : örtünün kaldırılması, kadının eğitilmesi ve çalışma hayatına girmesi... 71

Bu fikirler, Onun daha sonra gerçekleştireceği inkılabları çok önceden düşünmeye başladığını göstermektedir.

Kadının önemini çok iyi bilen Atatürk, Millî Mücadele döneminde devamlı olarak kadın cemiyetleriyle münasebet halinde olmuş, onları takdir ve teşvik etmiştir.

Atatürk, Sivas'da millî bir kongre toplanacağını diğer bir çok kişiye haber verirken, Halide Edib'i de unutmaz. Ona, yalnız mitinglerle gayeye ulaşamayacağını, millete dayanarak mücadele etmenin şart olduğunu söyler. Aralarında çeşitli konularda mektuplaşmalar olur.

Türk kadınının fikirlerine önem veren Atatürk, Millî Mücadele'de Halide Edib'i orduya kabul eder.

21 Mart 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Türk kadınının Millî Mücadele'deki hizmetlerini takdirle hatırlar:

*"Dünyanın hiç bir yerinde hiç bir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesâisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiç bir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım. Milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim' diyemez... Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbât-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menba'larını kadınlarımız işletmiştir... Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o ulvî, o fedakâr, o ilâhî Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen ta'ziz ve takdis edelim."*⁷²

Türk kadınının Millî Mücadele'de gösterdiği fedâkârlıkları minnet ve şükran ile anan Atatürk, Ocak 1923'de yaptığı bir toplantıda kadının sosyal hayattaki yeri ve eğitimi konularına dair görüşlerini ifade eder.

"Bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer uzvu atâlette olursa, o heyet-i içtimaiye mefluçtur."

71 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ank. 1972, s. 75-76, 223; Turhan Feyzioğlu. "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.II, Sayı 6, Temmuz 1986. s. 591.

72 **Atatürk'ün** Söylev Demeçleri, C.II, Ank. 1981, s. 147-148.

Bu konuşmanın devamında, ilk terbiyenin anne kucağında verildiğini belirten Atatürk, bu sebeple kadının iyi bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini, onun en önemli görevinin annelik olduğu söyler⁷³.

O, şartlar sağlandığı takdirde, kadının hiç bir alanda erkeklerden geri kalmayacağı görüşündedir⁷⁴.

Atatürk, Türk kadını için düşündüğü ideallerini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Kadınlarımız için asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette muvafakiyetten ziyade asıl muzaffer olunması lâzım gelen saha, nur ile, irfan ile, fazilet-i hakikiye ile tezeyyün ve tecehhüz etmektir. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının dümünde kalmayacak, bilâkis pek çok cihetlerde onların fevkinde çıkacak nur ve irfanla tecehhüz edeceklerine kat'iyen şüphe etmeyen ve buna sûret-i kat'iyede emîn olanlardanım."*⁷⁵

Atatürk, bu sözlerini kısa zamanda gerçekleştirerek uygulama alanına sokmuştur, ilk olarak Medenî Kanunu çıkarmış, kadınların yeni haklardan faydalanmasını sağlamışlar (4 Nisan 1926). Bu kanunla küçük yaşta evlenme ve çok kadımla evlilik kaldırılıyor, miras-ta kadına erkekle eşit haklar veriliyordu⁷⁶.

Medeni Kanun'dan sonra kadına siyasî haklar verilmiştir. 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde, 5 Aralık 1934'de milletvekili seçimlerinde, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. Bu yıllarda Avrupa, Amerika ve Asya'daki birçok ülkede bu hakkın bulunmayışı, konunun önemini daha da artırmaktadır. Türkiye aynı zamanda bu hakları tanıyan ilk İslâm ülkesidir.

Bu hakkın, Cumhuriyet'in kurulduğu tarihten 7-11 sene geçtikten sonra verilebilmiş olması bir gecikme gibi görülebilirse de, bunun bazı sebepleri vardır. Kadınların buna yönelik faaliyetleri Meşrutiyetten itibaren devam etmekte idiye de, bırakın halkı, Mec-lis'in çoğunluğu bile henüz bu uygulamaya hazır değildi. Mecliste çeşitli zamanlarda yapılan tartışmalar bunu çok iyi yansıtmaktadır.

Meselâ 1921 yılında, Bolu milletvekili Fuat Bey'in, frenginin yayılmasını önlemek amacıyla kadınların doktorlarca muayenesini teklif etmesi üzerine şiddetli tartışmalar olur. Hatta, zaman zaman oturuma ara verilir⁷⁸. Yine aynı yıl, kadın ve erkek

73 A.g.e., s. 85-86

74A.g.e., s. 152.

75 A.g.e., s. 152-153.

76 Neda Armaner, "Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını", **Atatürk Haftası Armağanı**, Ank. 1986, s. 68; Feyzioğlu, A.g.m., s. 595-596; Perihan Onay, **Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ank.? s. 82.

77 Feyzioğlu, A.g.m., s. 599; Perihan Arıburun, "Atatürk ve Türk Kadınının Seçim Hakkı" **Türk Kadını**, Sayı 22, Mart 1968, s. 10-11.

78 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C.VII, s. 32-46.

öğretmenleri bir kongrede bir araya getiren Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver), bu yüzden gensoruya mâruz kalır ve uzun tartışmalardan sonra istifaya mecbur olur ⁷⁹.

1923 yılında, Milletvekili Seçimi Kanunu görüşülürken milletvekilleri arasında çıkan tartışmalarda kadına seçme hakkı verilir verilmemesi gündeme gelmiş, netice itibariyle bu husus kabul edilmemiştir ⁸⁰. 1924 yılında yine aynı konuda tartışılmış, fakat bu defa tarafların üslûbu biraz daha yumuşamıştır ⁸¹.

Bu örneklerden anlaşıldığı gibi kadın haklarının uygulamaya konulabilmesi için ortam henüz hazır değildi. Bu konudaki oluşum ve aydınlanma biraz daha zamanı gerektiriyordu. Bunların yanında, devletin halledilmesi gereken iç meseleleri de bunu geciktirmiştir. Zaten 1925-1929 arası Takrir-i Sükûn dönemi idi ve bir seçim söz konusu değildi. Ancak bu gâileler atlatılıp, rejim tam olarak yerine oturtulduktan sonra, kadın haklarıyla ilgili yeni düzenlemelere gidilebilmiştir.

İlk defa 20 Mart 1930 yılında belediye seçimlerinde kadına seçme ve seçilme hakkı verilmiştir ⁸². 5 Aralık 1934'de ise, milletin idaresinde söz sahibi olmak hakkı sağlanmıştır ⁸³.

SONUÇ

Türk kadın haklarının bugün ulaşılmış olduğu noktayı sağlıklı şekilde değerlendirebilmek için, Cumhuriyet öncesindeki gelişmeleri çok iyi bilmek zarureti vardır.

XVIII. yüzyılda Batı dünyasında kadın, eğitimi konusunda bazı haklar elde etmiş, yavaş yavaş sosyal hayata girmeye başlamıştı. Bilhassa bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı imparatorluğunun Batı dünyasıyla askeri ve kültürel alanda gelişen münasebetleri, Türk aydınının "kadın hakları" meselesiyle yüz yüze gelmesini sağladı. Böylece, entelektüel seviyede kadının eğitimi, hukuku gibi konularda nazari fikirler oluşmaya başladı.

Tanzimat döneminde kadına ilk defa ilköğretimin üstünde bir eğitim imkânı sağlandı, kızlar için rüşdiye ve dârülmua'llimât açıldı. Özellikle dârülmua'llimâtın açılması, Türk kadınının resmen çalışma hayatına girmesi sonucunu doğurdu. Buradan mezun olan hanımlar öğretmen olarak görev aldılar.

Yine bu dönemde, arazi mirasında ilk defa kadın erkekle eşit hakka sahip kılındı. Bu gelişme, İslâm hukuku ve örfî hukuktan uzaklaşarak, Batı hukuku istikametinde meydana geldi.

79 Taşkıran, A.g.e., s. 95-96.

80 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima IV, C. 28, s. 326-330.

81 Taşkıran, A.g.e., s. 100-103.

82 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre m, İçtima III, C. 17-18, s. 3-10.

83 A.g.e., s. Devre IV. C. 25, s. 82-86.

Tanzimat döneminde kadın meselesi, bu saydığımız hususların dışına pek çıkmamıştır, daha çok bir problem olarak edebî eserlerde işlenmeye başlamış, bu konuda edebiyat bir vasıta olarak kullanılmıştır. Yine buna paralel olarak, kadının basın hayatına atılmasıyla ilk defa kadın dergileri yayınlanmaya başlamıştır. Bu faaliyetlerin, gelişen eğitim-öğretimin bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'la başlayan faaliyetlerin filizlenip meyvelerini verdiği bir dönemdir. Yeni rejimin getirdiği serbesliyet, kadın meselesiyle ilgili tartışmaların rahatça yapılmasına imkân hazırlamıştır. Basında yapılan bu tartışmalar bir kamuoyu oluşturduğu gibi, aynı zamanda idarî kadroları da etkileyerek kadınlara çeşitli haklar verilmesinde rol oynamıştır. *1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesinin* çıkarılması ve kızlar için Darülfünun açılması bunun en güzel örnekleridir.

Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'ın kadınlara verdiği imkânları daha da geliştirmiştir. Kızlara yüksek öğrenimin kapılan bu dönemde açılmıştır. Bu tür faaliyetlerin yanında sosyal ve siyasî gelişmeler, Türk kadınının çalışma hayatına girmesine zemin hazırlamıştır. Hızla sayılan artan kadın dernekleri ve basını da unutmamak gerekir.

I. Dünya Harbi'nde erkeklerin çoğu askere alınınca, onların yerine ilk defa kadın memur ve işçi alma yoluna gidildi. Aynı sebeple, kadınlar geri hizmetinde kullanılmak üzere orduya işçi ve memur olarak alındı. Hatta bazı dernekler bunu organize ederek on-binlerce kadına iş buldu. Savaş şartlarının zaruretlerinden doğan bu fiilî durum, aynı zamanda kadınların çalışma hayatında tecrübe kazanmasını da sağladı.

Bununla birlikte, kadın meselesindeki bu gelişmeler çeşitli tartışmalara sebep olmaktadır. Bu tartışmalar Millî Mücadele'nin TBMM'nde bile aynen tekrar edecektir. Bu da gösteriyor ki, belli merkezlerle sınırlı kalan bu gelişmelerin bütün millete intikal edebilmesi için uzun vadeli bir sosyo kültürel oluşuma ihtiyaç vardır.

Meşrutiyet döneminde Türk kadını, siyasî gelişmelerin bir gereği olarak daha çok "yardım toplama" faaliyetlerinde aktif rol almış, bunun yanında kadın hakları, kadının eğitilerek yükseltilmesi, çalışma hayatına girmesi gibi konularda da mücadele vermiştir. Türk kadını bu konularda kendini hakkıyla isbat etmişse de, bu faaliyetler bütün ülke çapında bir yayılma gösterememiştir.

Millîtimizin ölüm-kalım savaşı verdiği Millî Mücadele döneminde ise Türk kadını, vatanın kurtarılması için yardım toplama, insanların mücadele azmini ayakta tutma gayretinde olmuştur. Bu amaçla cephede bizzat çarpışanları olmakla birlikte, genellikle cephe gerisinde yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Meşrutiyet dönemindeki tecrübelerinden faydalanarak mitinglerle, basın ve dernekçilik faaliyetleriyle Millî Mücadele'ye önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tedricî şekilde meydana gelen bu gelişmeler, bu hususta fikrî temellerin oluşması bakımından önemlidir. Artık, köklü değişikliklerle sonuca ulaşacak güçlü bir şahsiyete ihtiyaç vardır.

— BİBLİYOGRAFYA —

I- KAYNAKLAR

Düstur 1274 Nevsâl-i Millî
1330

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye,
1276, 1277, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292. 1293, 1294, 1295. 1296, 1297,
1298, 1299, 1300. 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311,
1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325,
1326, 1327, 1328, 1925-26, 1926-27

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, 1316, 1317

TBMM Zabıt Caridesi,

Devre I, içtima I, C. 7 (30.1. 1337), Devre I, içtima IV, c. 28 (3.4.1339), Devre III, içtima
III, C. 17-18 (20.3.1930), Devre IV. içtima IV, C. 25 (5.12.1934)

II- GAZETE VE DERGİLER

Adalet Dergisi 1970

Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1972

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1986

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1967, 1968, 1969, 1970

Belleten 1987

Bilgi Yurdu Işığı 1333

Bursa İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi, 1981

Cumhuriyet 1936, 1972

Die welt des Islams 1918

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1986

Hâdisât 1335

Hâkimiyet-i Milliye 1336, 1337

Hayat Tarih Mecmuası 1965, 1966, 1967, 1969, 1971

İçtihat 1329

İş ve Düşünce Dergisi 1956

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1982

Kadınlar Dünyası 1329

Milliyet 1972

Tarih ve Toplum 1987

Tanin 1909

Türk Kadını 1334, 1335, 1966, 1968, 1970, 1973

Türk Kültürü 1965, 1968, 1971, 1973, 1977, 1982

Türk Kültürü Araştırmaları 1975

Türk Yurdu 1333, 1954, 1967, 1973, 1987

III- KİTAP VE MAKALELER

ABADAN (Unat), Nermin;

"Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın, 2. bsk. İst. 1982, s. 1-32.

(ADIVAR) Halide Edip;

"Duatepe", Hâkimiyet-i Milliye, No. 296, 18 Eylül 1337. "İstanbul Gençlerine", Hâkimiyet-i Milliye, No. 285, 7 Eylül 1337: "Kırmızı Tepe", Hâkimiyet-i Milliye, 9 Birinci teşrin 1921. Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İst. 1956. Türk'ün Ateşle İmtihanı, İst. 1962. Mor Salkımlı Ev, İst. 1973.

AFETİNAN, A.,

"Türkiye'de İlk Kadın Öğretmen Okulu Dârümuallimât-1870" Türk Kadını, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz 1966, s. 6-34.

"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Büyük Zafer'in 50. Yıldönümüne Armağan, İst. 1972, s. 195-204.

"Kadın Hakları", Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Fakültesi Dergisi, C. II, Sayı 2, Ağustos 1981, s. 45-50. Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması. Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İst. 1982.

"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", VIII. Türk Tarih Kongresi, C. III, Ank. 1983, s. 1992-2000.

AĞAOĞLU, Ahmet;

İslâmiyette Kadın, Çev. Hasan Ali Ediz, Ank. 1985.

AHMET Şerif;

Anadolu'da Tanin, Haz. Çetin Börekçi, ist. 1977.

AKYÜZ, Yahya;

Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1982.

"Anadolu'nun Tuğyanı", Hâdisât, Yıl 1, No. 148, 28 Mayıs 1335.

AND, Metin ;

Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923), Ank. 1971.

ANSAY, Sabri Şakir;

Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 3. bsk. 1958.

ARIBURNU, Kemal;

Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, Ank. 1951.

ARIBURUN, Perihan;

"Atatürk ve Türk Kadınının Seçme Hakkı", Türk Kadını, Yıl 3, Sayı 22, Mart 1968, s. 10-11.

ARMANER, Nedâ;

"VII. yy. da İslâm Kadınının Sosyal Durumuna Mukayeseli Bir Bakış", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 175-187.

- "Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını", Atatürk Haftası Armağanı, Ank. 1986, s. 65-74.
- AMICIS, Edmondo de;
İstanbul (1874), Çev. Beynun Akyavaş, Ank. 1981.
- ARPINAR, Seval;
"İlk Kadın Dergisi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. III. Sayı 16. Ocak 1969. s. 29-34.
- ARSAL, Sadri Maksudî;
Türk Tarihi ve Hukuk, ist. 1947.
- ATAMER, Hamdi;
"Zenci Ticaretinin Yasaklanması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, 1967, s. 23-29.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, C.I., ist. 1972.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, Ank. 1981.
- AYBAY, Rona;
Kadının Uyuğu Üzerine Evlenmenin Etkisi, Ank. 1980.
- BANARLI, Nihad Sami;
Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. II, ist. 1971.
- BARCAN, Ömer Lütfî;
"Türk Toprak Hukuk Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Arazi Kanunnâmesi",
Tanzimat-ı, ist. 1940, s. 321-421. Türkiye'de Toprak Meselesi, İst. 1980.
- (BAŞAR), Şukûfe Nihal;
"Hatıra Defteri", Türk Kadını, C.I, Sayı 10, Eylül 1334, s. 149-150.
- BAYDAR, Mustafa;
"Kurtuluş Savaşında Türk Kadını. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi Sekreteri Saime (Ayoğlu) ile Sohbet", Cumhuriyet, 27, 28, 29. Haziran 1972.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı;
Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ank. 1986.
- BAYRAM, Mikail;
"Osmanlı Döneminde Kadın", Tercüman Kadın Ansiklopedisi, ist. 198, s. 501-520.
- BERKER, Aziz;
Türkiye'de İlköğretim 1839-1908, Ank. 1945.
- BERKES. Niyazi;
Türkiye'de Çağdaşlaşma, ist. 1978.
- BERKİ. Osman Fâzıl;
Devletler Hususi Hukuku, Ank. 1959.

- BERKİ, Ali Himmet;
"Mirî Arazide intikal Kanunları", Adalet Dergisi, C. 61, sayı 2, 1970, s. 68-71; Sayı 5, 1970, s. 281-289.
İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal, Ank. 1985.
"Bilgi Yurdu", Türk Yurdu, C. XII, sayı 10, 5 Temmuz 1333, s. 152-155.
- BİLİM, Cahit;
Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün. Tarih Böl. Ank. 1982.
- BULUT, Rukiye;
"İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 8, 1968, s. 34-36.
- CAPORAL, Bernard;
Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970). Ank. 1982.
- CELASIN, Zehra;
Tarih Boyunca Kadın, ist. 1946.
- CEVDET PAŞA;
Tezâkir, Haz. Cavit Baysun, C. 2-4, Ank. 1967.
- CİN, Halil;
İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ank. 1974.
Eski Hukukumuzda Boşanma, Ank. 1976.
Eski ve Yeni Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Ank. 1979.
- CUNBUR, Müjgân;
Türk Kadın Yazarları Eserleri (1928-1955), Ank. 1955. "Ziya Gökalp ve Kadın", Türk Kültürü, Sayı 36, Ekim 1965, s. 959-965 "Türk Kadınlarının Kurdukları Vakıf Kütüphaneleri", Türk Kadını, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz 1966, s. 10-11, 33.
- ÇAKA, Cahit;
Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ank. 1948.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin;
"Türk Toplumunda Kadın", Hayat Tarih Mecmuası, C.I, Sayı 4, Mayıs 1966, s. 21-29.
- ÇAYCI, Abdurrahman;
Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911) Erzurum 1970.
- ÇINAR, Sadık;
"Büyük Vatan Evlâdı", Türk Yurdu, C. VI, Sayı 2, Şubat 1967, s. 83.
"Dârülbcdâyi-i Osmanî ve Kadın Oyuncuları", Cumhuriyet Dergisi, sayı 34, 12 Ekim 1986, s. 2.
Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları, İst. 1328.

- DİRKS, Sabina;
La Famille Musulmane Turque, Paris 1969.
- DOĞAN, Mehmet;
"Hanımlar Ailesi" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. IV., ist. 1981, s. 99.
- DOĞRAMACI, Emel;
Türkiye'de Kadın Hakları, Ank. 1982 :
- DONUK, Abdulkadir;
"Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, C. XXXIII, Sayı 33, Mart (1980-81), ist. 1982, s. 147-168.
- DUMAN, Hasan;
İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928), ist. 1986.
- DUYGU, Süleyman;
"Türk Sosyal Hayatında Kadın", Türk Kültürü, C.XI, Sayı 128, Ank. 1973, s. 612-621
- EBUZZİYA TEVFIK (Haz.):
Takvim-i Nisa, ist. 1317.
- EDHEM NEJAT;
"Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi", Türk Kadını, C.I, Sayı 11, 17 Teşrinievvel 1334, s. 163-165.
- ENGİNÜN, inci;
"Cumhuriyet Devrinde Kadın Edebiyatçıları", Cumhuriyet'in 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını, ist. 1974, s. 79-86.
"Halide Edip Adivar" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.I, ist. 1977, s. 36-37.
Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, ist. 1978.
"Feminizm" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. II, ist. 1979, s. 186-187.
"Kadın" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. V, İst. 1982, s. 618-25.
Milli Mücadele'de Türk Kadını", Türk Kültürü, Sayı 232, Ağustos 1982, s. 618-25.
- ENGİNÜN, İnci-CUNBUR, Müjgan-ÖZDEMİR, Cahide; Millî Mücadele'de Türk Kadını, Ank. 1983.
- ERCİLASUN, Bilge;
"Mehmet Akif'in Şiirlerinde Kadın ve Aile", Hacettepe Ün. E-debiyat Fakültesi Dergisi, C.V, Sayı 1, Aralık 1986, s. 34-40.
- ERGİN, Osman Nuri;
Türkiye Maarif Tarihi, C. I-V, ist. 1940-1944.
- ERGÜN, Mustafa;
II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1918), Ankara Ü. DTCF. Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 1978.

- ERSOY, Mehmet Akif;
Safahat (Edisyon Kritik) Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, ist. 1987.
- ERİŞÇİ, Lütfi;
Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, ist. 1951.
- ERZİ, İhsan;
"Vakıf Yapan Kadınlar", Tercüman Kadın Ansiklopedisi, ist. 1984, s. 577-600.
- ESİN, Emel;
"Müfide Ferit Tek 1892-1981". Türk Kültürü, Sayı 103, Mayıs 1971, s. 640.
- FATMA ALİYE;
Nisvân-ı İslâm, ist. 1309.
- FEYZİOĞLU, Turhan;
"Atatürk ve Kadın Hakları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, Sayı 6, Temmuz 1986, s. 585-601.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri;
"Tanzimatta içtimai Hayat", Tanzimat I, ist. 1940, s. 619-659. Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi, ist. 1944.
- GERÇEK, Selim Nüzhet;
Türk Gazeteciliği (1831-1931), ist. 1931.
- GÖVSA, İbrahim Alâeddin;
Türk Meşhurları, ist. 1946.
- GÜNAYDIN, Nimet;
"İlk Kadın Memurları", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 3, C. I., Sayı 4, 1 Mayıs 1967, s. 66-68.
- GÜRATA, Mithat;
"İslâmiyet ve Kadın", Türk Kadını, Yıl 7, Sayı 88, Eylül 1973, s. 22-24.
- GÜZEL, Şehmuz;
"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. III, ist. 1985, s. 867-874; C. IV. s. 858-864.
"Hanım" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. IV, ist. 1982, s. 98.
"Hanımlara Mahsus Gazete" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.IV, ist. 1981, s. 99-100.
- HEYD, Uriel;
Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çev. Kadir Günay, Ank. 1979.
- (İLERİ), Celâl Nuri;
Kadınlarımız, ist. 1331.
- İLYASOĞLU, Aynur-LNSEL,
Deniz; "Kadın Dergilerinin Evrimi", Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984), ist. 1984, s. 163-183.

"İnsanîyet" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.IV, İst. 1981, s. 396.

İZGİ, Özkan;

"İslâmîyet'ten önceki Tüklerde Kadın", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl XI-XII-XIII-XIV-XV (1973-1975), Ank. 1975, S. 145-160.

KAFESOĞLU, İbrahim;

Türk Milli Kültürü, İst. 1983.

KAPLAN, Mehmet-ENGİNÜN, İnci-EMİL, Birol-KERMAN. Zeynep; Yeni

Türk Edebiyatı Antolojisi, C. II, İst. 1978.

KAPLAN, Mehmet-ENGİNÜN, İnci-EMİL, Birol-BİRİNCİ, Nejat-UÇMAN, Abdullah; Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, C. I, Ank. 1981.

KESKİOĞLU, Osman;

Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku, Ank. 1980.

KILIÇ, Hüseyin;

"Kadınlarımız", Tarih ve Toplum, Sayı 37, Ocak 1987, s. 59-61.

KOÇER, Hasan Ali;

"Türkiye'de Kadın Eğitimi", Ankara Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi, C.V, Sayı 1-2, 1972, s. 81-124.

Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), İst. 1974.

KODAMAN, Bayram;

Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, ist. 1980.

KÖPRÜLÜ, Fuat;

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İst. 1981.

KUM, Eren;

"Hemşire ve Kadın", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 129-142.

KURAN, Ercüment;

Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ank. 1981.

KURNAZ, Şefika;

"Yüksek Öğretiminde Türk Kadını", Millî Eğitim, 81 (Ocak 1989) s. 35-43. "Tanzimat Dönemi Kadın Basını", Millî Eğitim, 82 (Şubat 1989), s. 75-79. "II. Meşrutiyet Kadın Basını", Millî Eğitim, 83 (Mart 1989), s. 49-57. "Osmanlı Kadın Cemiyetleri", Millî Eğitim, 86 (Haziran 1989) s. 68-76.

KÜLEY, Müfide;

"Sağlık Hizmetlerinde Türk Kadınları" Cumhuriyetin 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadınları, ist. 1974.

LEWIS, Bernard;

Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Ank. 1972.

LORENZ, Charlotte;

"Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigungen der Arbeitenden Klasse", Die Welt des Islams, Band 6, Heft 3/4, 31 Dezember 1918, Berlin, s. 72-214.

MİSİROĞLU, Aynur;

Kuvayi Milliye'nin Kadın Kahramanları, İst. 1976

MİLLÎ EĞİTİMDE 50 YIL (1923-1973), Ankara, 1964.

MORALI, Senihe Sami;

"Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kurucularından Hamiyet Hanım", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 5, C. I, Sayı 1 Şubat 1969 s. 69-72.

MUTLU Kâmile;

"Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu aylık Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 18-27.

MUVAHHİT, Bedia;

"Tiyatro ve Kadın", Cumhuriyet'in 50. Yılında Çalışma Alanında Türk Kadını, ist. 1974, s. 87-88.

MÜFTÜOĞLU, Ahmet Hikmet;

Gönül Hanım, Haz. Fethi Tevetoğlu, 2. bsk. ist. 1987.

NECATİGİL, Behçet;

Edebiyatımızda isimler Sözlüğü, 10 bsk. ist. 1980

Düzyazılar I, Bütün Eserleri 5 Haz. Ali Tanyeri-Hilmi Yavuz, ist. 1983.

NEZİHE MUHİDDİN;

Türk Kadını, ist. 1931.

NİGAR BİNTİ OSMAN

"Kadınlık Aleminde", içtihat, Sayı 94, 20 Şubat 1329, s. 2108-2109. Elhan-ı Vatan, ist. 1332. Hayatımın Hikâyesi, ist. 1959.

OKAY, Orhan;

Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi, Ank. 1975.

OMAY, Aliye;

"İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 8, Eylül 1987, s. 53-58.

ONAY, Perihan;

Türkiye'nin Sosyal kalkınmasında Kadının Rolü, Ank.

ORHONLU, Cengiz;

"Türkiye'de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi", Türk Kültürü, Sayı 72, Ekim 1968, s. 936-942.

ORTAYLI, ilber;

imparatorluğun En Uzun Yüzyılı, ist. 1983.

"Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", Türk Siyasî Hayatının Gelişimi, İst. 1986, s. 69-88.

OSMANLI HİLAL-İ AHMET CEMİYETİ HANIMLAR MERKEZİ HEYETİ TAKVİMİ (2. Yıl),
1332

OĞEL, Bahaeddin;
Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II, İst. 1971.

ÖKÇÜN, Gündüz;
Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Ank.
1970.

ÖKE, Mim Kemal;
"İngiliz Belgelerinde Türkçülük (1916-1918)", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 1, 1987,
s. 13-18

ÖZALP, Yalçın;
Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, Ank. 1984.

PAKALIN, Mehmet Zeki;
"Cariye" maddesi, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, İst. 1971, s.
259-261.

PEKER, Nureddin;
İstiklâl Savaşı-Resim ve Vesikalarla, İst. 1955.

RASONYI, Laszlo;
Tarihte Türklük, Ank. 1971.

RUŞEN, Zeki;
"Bizde Hareket-i Nisvân", Nevsâl-i Millî, ist. 1330, s. 343-352.

SAFA, Peyami;
Türk İnkılâbına Bakışlar, Ank. 1981.

SÖNMEZ, Emel;
"Kadın Hakları ve Hürriyetlerinde Kemalizm", Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası
Sempozyumu (10-14 Aralık 1973), ist. 1975, s. 378-395).

SÜMER, Tülin;
"Türkiye'de ilk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", Belgelerle Türk Tarihi
Dergisi, C. II, Sayı 10, Temmuz 1968, s. 59-63.

SÜRELSAN, ismail Bahâ;
"Türk Kadın Bestekârları", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık
Konferansları (1953-1964), Ank. 1967, s. 113-118.

ŞAPOLYO, Enver Behnan;
İstiklâl Savaşı Edebiyat Tarihi, ist. 1967.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N.;;
"Atatürk ilkeleri Işığında ve Bugünkü Türkiye'de Kadın Hakları", Atatürk Devrimleri
I. Milletlerarası Sempozyumu (10-14 Aralık 1973) Bildirileri, ist. 1975.

ŞEMSEDDİN SAMİ;
Kadınlar, ist. 1311.
Kamusu'l A'lâm, C. IV-V ist. 1985

- ŞENTÜRK, Selva Erham;
Hemşirelik Tarihi, İst. 1985.
- ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ;
Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları, Kahire 1329.
- TAN, Turhan;
"Unutularak Ölen Bir Edip. Fatma Aliye Kimdir? Neden Meşhur Olmuştur?", Cumhuriyet, 15 Temmuz 1936.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi;
19 uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi, ist. 1976.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi;
"Müessesemizin Mazisine Bir Bakış", Türk Yurdu, Sayı 238, Kasım 1954, s. 228-233.
- TANSEL, Fevziye Abdullah;
"Memleketimizde Gençler için Kurulan ilk Dernekler, Gazete ve Dergiler", Belle-ten, C. LI, Sayı 199, Nisan 1987, s. 281-304.
- TAŞÇIOĞLU Muhaddere;
Türk-Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ank. 1958.
- TAŞKIRAN, Tezer;
Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ank. 1973.
(Tek) Müfide Ferit; "Femmizm-I", Türk Kadını, C. I, Sayı 20, Nisan 1335, s. 305-308.
"Feminizm-II", Türk Kadını, C. I, Sayı 21, Mayıs 1335, s. 323-326.
"Gazi Antep", Hâkimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921.
"Kara Haber", Hâkimiyet-i Milliye 3 Mart 1921.
"Hayret", Hâkimiyet-i Milliye 10 Mart 1921.
"Türk Askeri". Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kanunisini 1921.
"Zafer", Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1921.
"Hayat Hikâyem", Türk Kadını, Yıl 7, Sayı 81-82, Şubat-Mart 1973, s. 6-7.
- TEKELİ, Şirin;
Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, ist. 1982.
- TEMELKURAN, Tefik;
"İlk Kız Öğretmen Okulu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. VI, Sayı 36, Eylül 1970, s. 61-67.
- TEVETOĞLU, Fethi;
Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ank. 1986.
- TEZER, Şükrü;
Atatürk Hatıra Defteri, Ank. 1972.
- TİMURTAŞ, Faruk;
Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, Ank. 1987.
- TOPALOĞLU,
Bekir; İslâm'da Kadın, ist. 1979.

- TOPRAK, Zafer;
Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918), Ank. 1982.
- TOROS.Taha;
"Kurtuluş Savaşı'nda Toroslarda Esir Düşen Fransız Kumandam Mesnil'in Türkiye Anıları", Milliyet, 12 Ocak 1972.
- TUNAYA, Tarık Zafer;
İslamcılık Cereyanı, İst. 1962. Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I. İst. 1984.
- TUNALI, Tahsin;
"Avrupa'ya Ün Salan Türk Kadın Şairi Nigâr Hamım", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C. I, Sayı 2, 1 Mart 1965, s. 16-17.
- TUNCOR, Ferid Râgıb;
"Ayşe Sıdika", Türk Kadını, Yıl 1, Sayı 7, Aralık 1966, s. 18-19.
"ölümünün Altıncı Yılında Halide Edip Adıvar", Türk Kadını, Yıl 4, Sayı 45, Şubat 1970, s. 20.
- TURAN, Şerafettin;
"Tanzimat Devrinde Evlenme", İş ve Düşünce Dergisi, C. XXII, Sayı 182, Ekim 1956.
- ULUDAĞ, Osman Şevki;
"Türk Kadınlarının Hekimliği", III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943), Ank. 1948. s. 441-460.
- UNAT, Faik Reşat;
Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ank. 1964.
- UNAT, İlhan;
Türk Vatandaşlık Hukuku, Ank. 1966.
- ÜÇÖK, Bahriye;
İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Ank. 1981.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya;
"Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", Tanzimat-ı, ist. 1940, s. 757-775. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1966.
- ÜLKÜ TAŞIR, M. Şakir;
"Türk Toplumunda Kadının Yeri", Hayat Tarih Mecmuası, C. I, Sayı 4, Mayıs 1967, s. 46-51.
- ÜNAL, Mehmet;
"1917 Tarihli Hukuki Aile Karamâmesi-I", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 1, Şubat 1987, s. 34-37.
"1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Karamâmesi-II", Türk Yurdu, C. VIII, Sayı 4, Mayıs 1987, s. 24-33.

ÜSTEL, Füsün;

Türk Ocakları (1912-1913), Ankara Ün. Siyasal Bil. Fak. Doktora Tezi, Ank. 1986.

YAKIN TARİHİMİZ, C. IV, 1963.

YALÇIN, Alemdar;

II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi, Ank. 1985.

(YURDAKUL), Mehmet Emin;

"Ninni". Türk Kadını, C. I, Sayı 1, 1334, s. 6-8.

YURDANUR, Cengiz;

"Kadın" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. V, ist. 1982, s. 77.

"Kadınlar Alemi" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C. V, ist. 1982, s. 80.

"Kadınlar Dünyası" maddesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. V. ist. 1982, s. 80.

YÜCEL, Erdem;

"Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 7, C. 1, Şubat 1971, s. 44-49.

"Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 7, C. I, Sayı 2, Mart 1971, s. 45,49.

YÜKSEL, H. Avni;

"Rahmetli Halide Edip Adivar'ın Bir Romanı. Yeni Turan'da Türk Kadını, Yıl 4, Sayı 45, Şubat 1970, s. 18-19.

ZIYA GÖKALP;

Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. I. Aka, K.Y. Kopruman, ist. 1976.

Türkçülüğün Esasları, Haz. M. Kaplan, ist. 1976.

"Asrî Aile ve Millî Aile". Türk Kültürü, Sayı 178, Ağustos 1977, s. 620-625.

İNDEKS

A

- Abbas Lütfi: 90
Abdullah Cevdet: 69, 77, 88, 89
Abdullah Zühdü: 90
Abdurrahman Hâmid: 94
Abdülbâki Fevzi: 94
Abdülfeyyaz Tevfik: 93
Abdülhâmid II.: 4, 5, 6, 10, 17, 23, 33,
47, 51, 62 Abdülkerim Paşa: 79
Abdülmecid: 22, 31 Abdürreşid İbrahim: 64
Academie Française: 3 Adâb-ı Muaşeret: 56
Adana: 8, 15, 16, 19 Adana Dârülmuallimatı:
58 Adıvar, Halide Edip: 48, 69, 74, 78, 82,
92, 96 Adil Süleyman: 88
Adile Necati: 91 Adile Sultan
Sarayı: 51 Afife: 97 Afrika: 30 Ahi
Evrân: V Ahilik: V Ahlâk: 5, 10
Ahmet Ağaoğlu: 69, 73 Ahmet
Cevat: 60 Ahmet Cevdet: 89
Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı
(F. Aliye): 38 Ahmet Edip
Bey: 83, 91 Ahmet Edip: 93, 94
Ahmet Fâzıl Paşa: 44 Ahmet Halit:
93 Ahmed Hamdi (Aksekili): 63
Ahmet Hamdi: 94 Ahmet Hikmet:
97 Ahmed Hilmi: 93
Ahmed Midhat: 34, 35, 39
Ahmet Naim: 62
Ahmet Reşit Bey: 41
Ahmet Rıza Efendi: 51
Ahmet Sami: 87
Ahmet Şuayp: 60
Aile (N. Kemâl): 35
Aile (Z. Gökâl): 70
Aile Hukuku Kararnamesi (1917): 60, 70
Aile Hukuku Kararnamesi: 60
Aile Muaşeret: 59
Ak Mahmut ibtidâisi: 7
Aka Gündüz (Enis Avni): 87
Akçora Yusuf: 48, 69
Âkil Koyuncu: 88, 93
Aksaray ibtidâisi: 7
Aksaray Kız idadisi: 52
Aksaray Kız Rüşdiyesi: 10, 11, 12, 13
Aksaray Mahmudiye Rüşdiyesi: 11
Aks-i Sadâ (Nigâr Hanım): 38
Albay Hüsnu: 20
Alfabe: 5
Ali Canip: 88
Ali Kemâl: 53
Ali Paşa: 44
Ali Rıza: 84
Ali Sehâ: 88
Ali Seza: 90
Ali Süha: 89
Aliye Cevat: 89
Almanya: VI, 4, 47
Alman Kadın Birliği: VI
Altun-Can Hatun: V
Amasya: 8, 16, 19
Ameli Ticaret inâs Şubesi: 54
Amerika: 36, 48, 93
Amerikan-Amiral Bristol Hastahanesi
Hemşirelik Okulu: 55
Amerikan Koleji: 49

Amerikan Kolej Talebeleri Türk Mezunları
Cemiyeti: 85 Ana Muallim
Mektebi: 57 Ana Okulları
Dârümuallimâtı: 56 Anadolu: 49
Ankara: 8, 15, 16, 19 Apollon Tiyatrosu:
97 Arabî: 10 Arap: III, V Arazi Hukuku:
29 Arife: 41 Arife Hanım: 43 Aristokli
Efendi: 24 Arnavutluk: 47 Asaf
Muammer: 86 Asker Ailelerine Yardım
Hanımlar
Cemiyeti: 83 Asker
Saime: 59 Askerî Tıbbiye: 20
Asri Kadın Cemiyeti: 85
Atatürk: 72, 97 Atina: 84
Atina Dârümuallimâtı: 58
Atiye Şükran: 89
Atpazarı Kız Rüşdiyesi: 10, 11, 12, 13
Avrupa: 54, 85, 93 Avusturya: 84
Avusturya-Macaristan imparatorluğu: 47
Aydemir (Müfide Ferit Tek): 75 Aydın: 8, 15,
16, 19 Ayine: 42, 43 Ayşe: 27 Ayşe Rahime:
42 Ayşe Sıdika Hanım: 24 Azize: 89 Aziz
Hüdai: 93

B

Babîali Baskını: 47 Bâbil:
IH Bâciyân-ı Rum: V

Bağdat: 8, 15, 16, 19, 30, 31
Bahâ Tevfik: 88
Bahçe işleri: 56
Bahçıvanlık: 56
Bahire Hakkı: 80
Baltacıoğlu ismail Hakkı: 53
Bakırköy: 22
Balkan Harbi: 37, 54, 8, 8
Balkan Savaşı: 39
Balkanlar: 47
Barbara Leigh Smith: VI
Basra: 8, 15, 16, 19
(Başar) Şüküfe Nihâi: 59
Bayezid: 102
Bayezid ibtidâisi: 7
Bedia (Muvahhit): 97
Bedri Osman Hanım: 83
Bedrâ Osman Hanım: 95
Behire: 97
Behire Hakkı Hanım: 85
Belkis Şevket Hanım: 83
Dr. Besim Ömer (Akalin): 22
Besim Ömer Paşa: 54, 81
Besime Hanım (Rık'a Hocası): 27
Beşiktaş ibtidâisi: 7
Beşiktaş inâs Rüşdiye Mektebi: 11
Beşiktaş Kız Rüşdiyesi: 10, 13
Beşiktaş Rüşdiyesi: 12
Beyaz işleri: 52
Beylerbeyi ibtidâisi: 7
Beylerbeyi Rüşdiyesi: 12
Beyrut: 8, 16, 19
Beyrut Dârümuallimâtı: 58
Beyrut Kız Rüşdiyesi: 14
Beyzâ: 97
Bezm-i Âlem Sultanisi: 52
Bezmi Nusret 88
Biçki Yurdu: 85
Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar
Cemiyeti: 85 Bilgi
Yurdu: 83, 84, 91 Bilgi
Yurdu Işığ: 91

Bingazi: 8, 15, 16, 19
Bir Kız Mektebi için (T. Fikret) 67
Bir Sefilenin Hasbîhâli: 34
Bitlis: 8, 15, 16,
Bizans: V, 68
Bizde Feminizm (Necmettin Sâdık): 93
Bizde Kadımlar (Ahmet Cevat Emre): 68
Bosna: 14
Bosna-Hersek: 47
Bölükbaşı, Rıza Tevfik: 24, 68, 69, 82
Bulgaristan: 15, 47
Bursa Kız Rüşdiyesi: 14
Büyükada: 52
Büyük ada Hanımlar Donanma îâne
Cemiyeti: 73
Büyük Zehra: 27

C

Cafer: 41
Canık: 8, 16, 19
Cariyelik: 36
Cariyeliğin Kaldırılması: 30, 31
Câvid (Maliye Nâzırı): 22
Câvit Bey: 96
Cebir: 52
Celâl Sâhîr: 89
Cemâl Paşa (Bahriye Nazırı): 80
Cemile: 27
Cemiyet-i Hâzırâımızda Kadınlara Karşı
Edilecek Muamele: 73 Cemiyet-i
imdâdiye: 78, 37 Cenap Şehâbetin: 87
Cerrahhâne: 4 Cevdet Paşa: 37, 44, 88
Çevriye Cemil: 89 Cezâyir-i Bahr-i Sefid:
8, 15, 16, 19 Cidde: 31
Coğrafya: 5, 6, 10, 24, 56
Condorcet: VI

Ç

Çamlıca Kız idadisi: 53
Çanakkale Savaşı: 39, 54
Çatalca: 8, 16, 19 Çengelköy
ibtidâisi: 7 Çin: III
Çocuk Büyütmek: 59
Çok karınlık İslâmiyet'te Men' Olunabilir
(Mansuri-zâde Sait): 70

D

Dârülbedâyi: 97 Dârülelhan: 54 Dârüleytam:
22 Darülfünun: 28, 52, 58, 81 Dârülmaarif
Rüşdiyesi: 12 Dârülmuaallimât: 11, 23, 24, 25,
27, 28,
49, 56, 57 Dârülmuaallimât-ı
Âliye: 53, 58 Dârülmuaallimin: 25
Dâvud Paşa Rüşdiyesi: 12 Demet:
87 Dersim: 15 Diken: 93 Dikiş: 52
Dikmek, Biçmek ve Yamamak: 56 Diyânet-i
Hristiyânî'de Kadının Mevkii
(Müftüoğlu, A. H.): 73
Diyarbakır: 8, 15, 16, 19 Diyarbakır
Dârülmuaallimât: 58 Doğancılar Kız
Rüşdiyesi: 13 Doğum Seririyatı:
20 Doksan Üç Harbi (1877-78): 4
Dokuma: 56
Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi: 80
Durkheim: III Duruy Kanunu: VI, 4 Dürus-ı
Eşya ve Mâlûmat-ı Tabiiye: 52

E

Ebe Mektebi: 18, 28
Ebuzziya Tevfik: 43
Ebuzziya Velid: 94
Ecole des Sciences Politiques: 75
Edhem İzzet: 94
Edhem Nejat: 48, 56, 57, 93
Edirne: V, 8, 15, 16, 19, 47, 85
Edirne Dârümuallimâtı: 58
Efsûs (Nigâr Hanım): 38
Elektrik ve Tramvay Şirketi: 97
Elgün, Nakiye: 82
Elhan-ı Vatan (Nigâr Hanım): 38
Elifbâ-yı Osmânî: 6
El işleri ve Resim: 52
Emin Hâki: 91
Emin Lâmi: 88
Emine: 27
Emine Ferhunde: 90
Emine Saniye: 85, 88
Emine Seher: 89
Emir Buhar i ibtidâisi: 7
Emre Ahmet Cevat: 68
Emrullah Efendi: 57
Emvâl-ı Gayr-i Menkulenin intikalâtı
Hakkında Kanun-ı Muvakkat: 30
Encümen-i Dâniş: 3 Enin (F. Aliye: 37 Enis
Avni: 87 Enise Şükrü: 89 Enver Paşa: 76,
83, 84 Ercüment Ekrem: 94 Erenköy Kız
idadisi: 53 Erkekler Dünyası: 90 Erkekler
Rüşdiyesi: 17 Ermeni: 57
Erozan, Celâl S âhir: 87 Ersoy, Mehmed
Akif: 63, 64, 65 Erzurum: 8, 15, 16, 19, 82
Esaret (A. Midhat): 36 Esirgeme Derneği:
80 Eski Ali Paşa Kız Rüşdiyesi: 10, 11, 12

Eskişehir Dârümuallimâtı: 58
Eşref Nesib: 90
Ev ve Çiftlik Hesaplarını Tutmak: 56
Ev Hocası: 94
Ev idaresi: 56, 59
Ev Kadını Mektebi: 59
Evliyâ-zâde Naciye: 88
Eyüb ibtidâisi: 7
Eyüp Kız Rüşdiyesi: 11, 12
Eyüp Rüşdiyesi: 13

F

Fahrettin Osman: 94
Fahri Seza: 90
Faik Ali: 88
Faik Şevket: 88
Fârisi: 10, 24
Faruk Nafiz Çamlıbel: 93, 94
Fatih-Çarşama: 57
Fatih ibtidâisi: 7
Fatih Rüşdiyesi: 12
Fatma: 27
Fatma Âliye Hanım: 34, 37, 38, 42, 78.
81, 87 Fatma Bacı: V
Fatma Fahrünnisâ: 42 Fatma
Hanım: 11 Fatma Nasib: 89
Fatma Neşide: 90 Fatma
Nigâr: 27, 11 Fatma Saniye:
88 Fatma Şâdiye Hanım: 41
Fazıl Ahmed: 87 Fehime
Nüzhet: 82 Feminizm: 35
Ferdâne: 27 Ferit Vecdi: 63
Feride Nihal: 89 Feridun
Vecdi: 48, 56 Feriha
Kâmuran: 91 Fethiye Hanım:

Fevkalâde Dikiş, Biçki: 59
Fevziye Lisesi: 82 Fındıklı
Kız Rüşdiyesi: 13 Fıtnat
Hanım: 55 Filip: 40 Firdevs:
82
Fıtnat Binti Hâşim: 88 Florence
Nightingale: 54 Fransa: VI, 3, 4,
39 Fransız ihtilâli: VI, 3 Fransız
Kız Mektebi: 38 Fransız Medenî
Kanunu: 44 Fransız Ticaret
Kanunnâmesi: 3 Fuat Paşa: 44
Fuat Şükrü: 92 F. Şâdiye: 42

G

G. ihsan: 42
Galata Osmanlı Bankası: 97
Galata Rüşdiyesi: 12
Garip Nine (F. Aliye): 37
Gayya Kuyusu (Emine Seniye): 88
Genç Kadın: 92
Gevher Nesibe Hatun: V
Gına (Müzik): 52
Girit: 14, 47
Gücer Behçet: 53
Gülfem Hatun Kız Rüşdiyesi: 11, 12, 13
Gülsüm Kemalova: 81
Günaydın Nimet: 96
Güzide Nermin: 90
Gönül Hanım (Müftüoğlu, A. H.): 74
Gözyaşları (ihsan Raif): 82

H

Hacı Cemâl: 91 Hafide
Revide: 27 Hâfize
Hatice: 27 Hâfize
Fethiye: 27

Hâkimiyet-i Milliye: 75
Hakkârî: 15
Hakkı Bey: 87
Hakkı Tarık: 88
Hakkı Tahsin: 93
Halaskar Zâbitan Hareketi: 47
Halep: 8, 15, 16, 19
Halep Dârülmualimâtı: 58
Halide Salih (Halide Edip): 48
Halit Hamit: 68
Halit Fahri: 93, 97
Halkevi: 82
Hamdiye Hanım : 55
Hamidiye Sanayi Mektepleri : 22
Hamiyet Hulûsî : 80
Hamiyet Zehra : ?
Hammurabi Kanunları : III
Hande : 93
Hâne Tanzim ve Tasnifi : 56
Hanım : 94
Hanımlar : 41
Hanımlar Âlemi : 89
Hanımlar Bilgi Yurdu Müessesesi : 91
Hanımlar Dârüssinâisi : 81
Hanımlara Mahsus Gazete : 38-41-43-87
Hanımlara Mahsus Malumat : 42
Hanımlarımız Kürsüde
(Müftüoğlu A.H.):
73-Handan (H. Edip) : 75 Hanya
: 14 Harb Okulu : 4 Haseki
ibtidaîsi : 7 Hatice : 27
Hatice Hanım (Nakış Hocası) : 27-96
Hatice Rânâ : 90 Hatice Refik : 92 Hatice
Semiha : 41 Hatt : 52
Hattâte Emine : 27 Hava
Kurumu : 82 Hayriye
Hanım : 21 Hemşirelik
Eğitimi : 54

Hendese : 52
Henüz On Yedi Yaşında : 34
Hereke Fabrikası : 80
Hesap : 5-6-10-24-52
Hıfzısıhha : 59
Hıfzısıhha ve Çocuk Büyütmek : 56
Hıfzı Tevfik : 93
Hıyâtet (Terzilik) : 10
Hicaz :, 8-15-16-19-31
Hikmet : 97
Hilâl-i Ahmer : 79-81-82
Himâye-i Eftal Cemiyeti : 85
Hindistan : 82-III
Hint : III
Hizmet-i Nisyân Cemiyeti : 85
Hukuk Fakültesi : 53
Huriye : 97
Huriye Bahâ : 82
Hüdâvendigâr : 8-15-16-19
Hüdâvendigâr Dârülmualimati : 58
Hürrem Sultan : 30
Hürriyet : 94
Hürriyet ve İtilaf Fırkası : 47
Hürriyet-i Nisvân (M, Akif) : 63
Hüseyin Câhid : 22-87-88
Hüsiyen Elbi Hanım : 55
Hüyesin Kâzım : 88-89
Hüsniye : 27
Hz. Muhammed : IV

I

Irak : 31-61
Islahat Fermanı (1856) : 3
Islahane : 20-22

İ

İbrahim Paşa Kız Rüşdiyesi : 10-11-12
İbnü'l Hakkı Tahir Bey : 41 İbrahim Hakkı
: 60 İbret : 35 İbtidâiler : 49

İçtihat : 67-68
idadiler : 51-52
İffet Hanım : 55
İffet Neriman : 88
İfhâm : 75
İhsan Ali Rıza : 90
İhsan Mukbil : 93
İhsan Raif : 82
İhsan Vecihi : 90
İkdâm : 61-89
İktisâd-ı Beytiye : 52
İleri, Celâl Nuri : 68-69-77
İlm-i Hâl : 6
İmlâ : 10
İmlâ ve inşâ : 24
İnâs Darülfünunu : 53-84
İnâs İttihâd-ı Osmanî Mektebi : 22
İnâs Darülfünunu Mezuneleri
Cemiyeti : 85 İnâs Sanayi-
Nefise Mektebi : 54 İnâs Sanayi
Mektebi : 20 İnâs Sanayi Sultanisi : 22
inci : 93
İngiltere : IV-3-78 İnsaniyet : 40 İnşâ-yı
Türkî : 24 intibah : 35 İpek işleri : 52 İran :
V-68 İrfan Emin : 93 İslâm Mecmuası : 70
İslâmiyet'te Feminizm (Halil Hamit) : 68
İslâmlıkta Kadın (Ahmet Ağaoğlu) : 73
İsmail Hakkı : 84 İsmail Hami : 88 İsmail
Vedat : 90 İsmail Mahir Efendi : 57 İsmail
Hikmet : 93 İsrail : 61 İstanbul :
6-8-10-14-15-16-19-40-41-42-
49-51-54 İstanbul
Dârülmualimati : 58

İstanbul Dârülmualimîni : 25
İstanbul Darülfünunu : 55-81-84-88-89
90-91-92-94-98-99 İstanbul inâs
Sultanisi : 53-54 İstanbul Belediyesi Umumi
Meclisi : 82 İstanbul Kız Öğretmen Okulu :
82 İstanbul Kibrit Fabrikası : 98 istihlâk-ı
Millî Cemiyeti : 79 istilâ-yi islâm (F. Aliye)
: 37 İsviçre : 88
İşkodra : 8-15-16-19-22
İtalya : 47
İttihat ve Terakki : 47 İttihat ve Terakki
Cemiyeti : 4 İttihat ve Terakki Fırkası
Trablusgarp
Şubesi : 75 İttihat ve Terakki
Kadınlar Şubesi : 78 İttihat ve Terakki Kız
Sanayi
Mektebi : 79 İzmir :
84-98-102 İzmir
Dârülmualimâtı : 58 İzmit :
8-16-19 İzzet Melih : 88

J

Jöntürk : 87
Jöntürkler : 47

K

K. Saide Hanım : 42
Kadıköy : 97
Kadıköy Fakirperver Hanımlar
Cemiyeti : 85
Kadın : 87-88 Kadın
Âlemi : 90 Kadın
Bahçesi : 94 Kadın
Hayatı : 94 Kadın Kalbi
: 94
Kadın Oyuncak Değildir
(Müftüoğlu, A.H.) : 73
Kadınlar (Şemsettin Sami) : 36

Kadınlar Duygusu : 94 Kadınlar
Dünyası : 89 Kadınlar Saltanatı :
94 Kadınlara Mahsus Gazete : 43
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i
islâmîyesi : 84 Kadınlık :
91 Kadınlık Hayatı : 91 Kadırga
Doğum Kliniği : 54 Kadrga
Velâdetnâmesi : 20 Kafkasya : 31
Kal'a-i Sultaniye : 8-16-19 Kalmg :
III Kandilli : 51 Kandilli Kız
İdadisi : 53 Kanlıca Rüşdiyesi : 12
Kanûn-i Esasi (1876) : 6-31-32
Karahisar-ı Şarkî : 8-16 Karesi : 15
Karlofça : 3 Karma Rüştiyesi : 17
Karmen Silva : 42 Kasım Emin : 63
Kasımpaşa İbtidâisi : 7 Kastamonu
: 8-15-16-19-22 Kastamonu Kız
Rüşdiyesi : 14 Katun : III Kavâid-i
İmlâ : 6 Kavâid ve İmlâ : 24
Kayseri : V Kâzım Nâmi : 88-93
Keçecizâde A. İkbâl : 42 Kerime
Hanım : 54 Kıraat-ı Türkî : 6
Kıraat-ı Türkiye : 10-24 Kırım
Harbi (1854) : 3-54 Kızılay : 82
Kızılay Cemiyeti : 54 Kız İdadisi :
18 Kız Öğretmen Okulu : 17-18
Kız Rüşdiyesi : 17 Kız Rüşdiyeleri
: 9 Kız Sanat Enstitüleri : 23

Kız Sanayi Mektebi : 18-20 Kız
Sıbyan Mektebi : 22 Kız
Sultanileri : 48 Konserve ve
Hazır Yemekler
yapabilmek : 56 Kosova :
8-15-16-19 Konya : 8-14-15-16-19
Konya Dârümuallimâtı : 58
Kozmografya : 52 Köprülüzâde
Mehmet Fuat : 88 Köse Raif Paşa : 82
Kösem Sultan : 30 Kur'an-ı Kerim :
5-6-52 Kudüs : 15-16-19 Kudüs-i
Şerif : 8 Kuzey Amerika : 54 Küçük
Fatma : 27
Küçük Mustafa Paşa Kız Rüşdiyesi : 13
Küley Müfide Kâzım Hanım : 55

L

Lâle Devri : 33
Le Mouvement National Ture
(Müfide Ferit Tek) : 75 Levâiyih-i
Hayâtiyye (F. Aliye) : 37 Leviratus : IV
Leylâ'ya Mektuplarım 1. Kadın
(Müftüoğlu) : 73
Leylâ'ya Mektuplarım 2. Kadınlara
Hürriyet : 73 Leylî İnas
Sanayi Mektebi : 21 Libya : 30
Lisân-ı Ecnebî : 52 Lisân-ı Osmânî :
10-52 Lisân-ı Osmânî ve imlâ : 24
Londra : 54 Lübnan : 61

M

M. Mağmûmî : 91
M. Ekrem : 94
M. Hâmid : 88
M. Emin Ali Paşa : 44
M. Ekrim : 90
Maarif (N.Kemal) : 35
Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesi
(1869); 4-5-13-23 Madem
Armik (Nakış Hocası) : 27 Madam
Kolp : 22 Mahmud Celâleddin : 40
Mahmud Esat Efendi : 38-62 Mahmut
Sadık : 91 Mahmut Paşa : 22 Makbule
Leman Hanım : 42 Makina : 24
Malûmat : 42
Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye : 52
Malûmât-ı Diniye : 52 Malûmât-ı Diniye
ve Ahlâkiye : 56 Malûmât-ı Fenniye ve
Tabiiye ve
Medeniye : 56 Malûmât-ı
Hikemiye ve Kimyeviye : 52 Malûmât-ı
ibtidâiye : 6 Malûmât-ı Nâfia : 5-10
Malûmât-ı Tabiiye ve Sıhhiye : 52
Mamûlât-ı Dâhiliye istihlâki Kadınlara
Cemiyet-i Hayriyesi : 91 Mamûlât-ı
Dâhiliye Kadınlara Cemiyet-i
Hayriyesi : 79
Mamûrâtü'l-Azîz : 8-15-16-19
Manastır : 8-15-16-18-19-51
Manastırlı Rıfat : 88
Mansuri-zâde Saib : 60
Mansuri-zâde Sait : 70 Matlube
Ömer : 80 Mazhar Neriman : 90
Medhâl-i Kavâid : 10 Mediha
Hasib : 89 Mehâsin : 86 Mehmet
Adnan : 94

Memet Arif : 84-93
Mehmet Âsaf : 89
Mehmet Câvit : 88
Mehmet Fuat : 97
Mehmet Rauf: 86-90
Mehmet Sâdık Efendi : 42
Mehmet Selâhattin : 84
Mehmet Tahir Efendi : 57
Mehr : IV
Mekteb-i Sultânî-i inâs Cemiyet-i
Hayriyesi : 52 Melek
Hanım : 79 Melikşah : V
Memduha : 97 Meram (F. Aliye) :
37 Meryem Yakubova : 82 Meslek
Kadını (Z. Gökâlþ) : 71 Meryem
Pataşova : 82 Meslek Kadını (Z.
Gökâlþ) : 71 Meslekî Eğitim : 54
Meşrutiyet : 28-43-51-54-55-59-62
Meşrutiyet I : 3 Meşrutiyet II :
4-28-47-68-77 Meveddet Faik : 93
Mevlan Nuriye Ulviye : 89 Midhat
Paşa : 3-20 Mihnetkeşan : 34
Mihran : 43 Millî inâs Mektebi :
79 Millî Meşrutiyet Fırkası : 79
Millî Mücadele : 94 Millî Tasarruf
Cemiyeti : 80 Mirgun Kız
Rüştiyesi : 13 Mirgun Rüşdiyesi :
12 Misâl : 27 Moğol : III Mođollar
: V Moral Şaziye : 97 Muallimeler
Cemiyeti : 85 Muazzez Salih :
90-91 Muhâderât (F. Aliye) :
37-40-43 Muhsin Ertuğrul : 97

Musa Kâzım : 63-66
Musa Kâzım Efendi : 48
Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti : 85
Mustafa : 42
Mustafa IH : 33
Mustafa Efendi : 24
Mustafa Burhâneddin : 90
Mustafa Hamdi : 42
Mustafa İbrahim : 87
Mustafa Naili Paşa : 31
Mustafa Nâmık : 87
Mustafa Reşit Paşa : 30
Mustafa Sabri : 63
Musul : 8-15-16-19
Muzaffer : 82
Muzaffer Sûzân : 90
Müdafaa- Hukuk-i Nisvân
Cemiyeti : 82-89-95 Müdafaa-i
Milliye : 82 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti
: 91 Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar
Cemiyeti : 81 Müftüoğlu Ahmet
Hikmet : 69-73-86 Mühendishâne : 4
Müjgan Sadri : 90 Mükerrerrem Belkıs :
89 Mülki Tıbbiye : 20 Münif Paşa :
17-44 Münike : 27 Münire Hanım : 11
Münire İhsan : 89 Münire İsmail Hanım
: 54 Müniye (Neyire Neyir) : 97
Mürebbi-i Muhadderât : 40 Mürüvvet :
41
Müslüman Kadını (Mehmet Akif) 63
Mütalaa Gazetesi : 88

N

Naci : 90
Naciye : 82

Naciye Hurşid : 80 Naciye
Sultan : 83-84 Nadire Nazmi :
89 Naile Sultan : 51 Naime
Yusey Hanım : 79 Nakış :
10-24 Nakiye Hanım :
78-83-96 Nakiye Hanım
(Tarih-i Osmânî Hocası) : 27 Nakkaş
Paşa Kız Rüşdiyesi : 13 Nâmdârân-ı
Zemân-ı islâm (F. Aliye) : 37 Nâmık Kemal
: 34,35 Nazik : 27 Nebiye : 27
Necmeddin (Kocataş) (Adliye Nâzım) : 22
Necmettin Sadık: 93 Nehârî İnâs Sanayi
Mektebi : 21 Nevhibe : 42
Nezihe Muhiddin : 78-79-80-96 Nezihe
Muhlis : 82 Nigâr Binti Osman :
38-82-88-89 Nigâr Ferit : 89 Nigâr
Hanım : 39 Niran Nigâr Hanım : 42
Nisvân-ı islâm (F. Aliye) : 37-38
Nişantaşı : 79-85 Nizameddin Hazip :
88 Nuriye ismail (Canpolat) Hanım : 83
Nuriye Ulviye Hanım : 82 Nusretü'l
Kâzımı : 93 Nûkhet Nûvâziş : 93
Nüzhet Sabit : 93

O

Odabaşı Rüşdiysi : 12 Ohmet
George : 37 Oniki Adalar : 47
Onvize Otto : VI Oran Ahmet
Cevdet : 89 Ordu
Dârümuallimât: 58 Oriental
Carpet Ltd. : 99

Orta-Asya : 77
Orta Doğu : 39
Osmanlı Ana Mektebi : 59
Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i
Nisvaniye : 79 Osmanlı Fransız Kız
Sanayi Mektebi : 22 Osmanlı Hilâl-i Ahmer
Cemiyeti Heyet-i
Merkeziyesi : 81 Osmanlı
Kadınlar Alemi : 90 Osmanlı
Kadınları Terakkiperver
Cemiyeti : 85 Osman
Paşa (Macar) : 38 Osmanlı
Tarihi : 5 Osmanlılar : V

Ö

Ömer Seyfeddin : 88

P

Parça Bohçası : 41-43
Paris : 88
Paris Antlaşması (1856) : 31
Pasarofça : 3
Pederşahi Aile : III
Pek Uyanık Bir Uyku (A. Cevdet) : 67
Perihan : 93
Pervaneler (Müfide Ferit Tek) : 75
Petersburg Darülfünunu : 82
Prenses Kadriye Hüseyin : 89
Prenses Nimet Muhtar Hanım : 81
Prenses Nimet : 81
Prusya : 4

R

Ragıb Bey : 92
Raife Halil : 91
Ranâ Sâni Yaver : 78
Râsime Binti Ahmet Râsim : 89

Rauf Ahmet: 94
Rebia Kâmile : 41
Refet (F. Aliye) : 37
Refika : 97
Refika Hanım (Müdire) : 27
Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sıbyân : 6
Resim : 24
Resimli Kitap : 73
Rifat Bey : 90
Rik'a : 10
Roma : III
Rönesans : VI
Ruhat : 97
Rukiye Yunusova : 82
Rumeli : 78
Rumeli-i Şarkî : 15
Rus Harbi : 25
Rusya : 4-39-82
Rusya Türkleri : 64
Rüştiye : 28-50

S

Saadet: 89 Sabah : 89
Sabiha Hanım : 55 Sahiba
Kâmi : 79 Sadiye İclâl : 91
Sadiye Hanım : 96
Sadreddin Efendi: 61 Saffet
faşa : 23 Safiye Hanım : 54
Sait Halim Paşa : 63 Saip
Paşa Konağı : 57 Salâh
Cimcoz : 84 Salahor Hanım
: 54 Saliha Suat Hanım : 42
Salime Servet : 34 Sami
Paşa-zâde Sezai : 34 Sanat
Evi : 79 Sanayi İnkılabı : IV
Saniye Muhtar : 80

Saniye Rüstem : 80
Sarfı Osmânî : 6
Sebilürreşât : 61
Sefalet (Emine Seniye) : 88
Selâhaddin Âsim : 66-67-69
Selâhaddin Enis : 88
Selâhaddin Hüsnü : 93
Selanik : 15-42-79-87-88
Selanik Kız Rüşdiyesi : 14
Selçuklular : V
Selim Sırrı : 87
Selimiye Kışlası : 54
Selmâ Kâmil : 89
Semiha Râbia Kâmile : 43
Semiha Nezahat Hanım : 53
Seniye : 97
Serfiçe : 15
Servet-i Fünun : 38
Sevim Türkân : 93
Seviye Talip (H. E. Adıvar) : 74
Seyyâle : 91
Seyyar Kadınlık Mektepleri : 48
Seyyid Tahir : 92
Sıbyan Mektebi : V
Sıbyan Mektepleri : 5
Simâvi, Sedat : 93-94
Sir Frey : 48-55
Sitare Ahmet (Ağaoğlu) : 80
Sivas : 8-15-16-19-99
Sivas Dârülmuallimâtı : 58
Siyânet : 91
Sparta : III
Suad Hanım : 55
Subhi Paşa (Morali) : 80
Sultan Ahmet İbtidâisi : 7
Sultan Ahmet Kız Rüşdiyesi : 9, 10, 11.
12, 13 Sultan Ahmet Mitingi : 82
Sultan Ahmet Kız Sanayi Mektebi : 20 Sultan
Bâyezid Rüşdiyesi : 12 Sultan Selim İbtidâisi
: 8 Sultan Selim Rüşdiyesi : 12

Suriye : 8-15-16-19-61
Süleyman Bahri : 88
Süleyman Nesib : 89
Süleyman Saib : 89
Süleymâniye Kız Sanat Mektebi : 20
Süleyman Paşa : 79
Süleyman Tevfik : 91-92
Sülüs : 6-10-24
Süs : 86
Süs Mecmuası Aile Hukuku
özel Sayısı: 73
Sütçülük : 36 Sütlüce
Rüşdiyesi : 12

Ş

Şark Halı Şirketi : 99
Şehremaneti : 15
Şehzade Kız Rüşdiyesi : 10-11-12-13
Şehit Ailelerine Yardım Birliği : 83
Şekibe Ali : 91
Şemsettin Sami : 37-39-43
Şevket Bey : 75
Şevket Güzide : 90
Şeyhülislâm Musa Efendi : 62
Şeyhülislâm Mustafa Efendi : 53
Şişli Cemiyet-i Hayriyye-i
Nisvâniye : 85
Şukûfezâr : 41-43 Şükrü
Bey : 91

T

Tabahat (Yemek Pişirme) : 52-59
Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi
(1869) : 32 Tâdad ve
Terkîm : 6 Tahsin Nâhid : 88
Tahsin Nejat : 80-93 Takvim-i
Nisa : 43 Tal'at (Dahiliye
Nazırı) : 22 Talat Hanım : 42

Talat Paşa : 76
Tâlim ve Terbiye-i Benâm-ı Osmaniye
(F. Aliye) : 37 Tanin : 88-92
Tanrıöver. H. Suphi : 69-76 Tanzimat :
VI-28-29-33-43-44-60 Tanzimat Fermanı :
3 Tanzimat Hatt-ı Hümayunu : 3 Tarhan, A.
Hamid : 34 Tarık : 34 Tarih : 6-10-52-56
Tarih-i Osmâninin Bir Devre-i
Mühimmesi Kosava Zaferi
(F. Aliye) : 37 Tarih-i
Tedenniyât-ı Osmanî
(Celâl Nuri İleri) : 68
Tarik : 89
Tavukçuluk : 56
Tavuklara ve Arılara Bakmak : 56
Teaddüd-i Zevcat (F. Aliye) : 37
Teaddüd-i Zevcal'a Zeyl (F. Aliye) : 37
Teali-i Nisvan : 74
Teali-i Nisvan Cemiyeti : 78,86
Teâl-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar
Cemiyeti : 79
Tecvid : 6
Tek, Ahmet Ferid : 75 Tek, Müfide Ferid :
49,75 Telefon Şirketi : 97 Terakki : 39-43
Terbiye : 56 Terbiye-i Bedeniye : 52
Terbiye-i Eftâl : 52 Terbiye-i Nisvan
Hakkında Bir Lâyiha
(N. Kemal) : 35
Tercüman-ı Hakikat : 37
Tercüme-i Ahvâl-i selâtin (F. Aliye) : 37
Terken Hatun: V
Tesettür ve Mahiyeti (S. Asım) : 66
Tetkik-i Ecsâm (F. Aliye) : 37
Tevfik Fikret : 67-81
Tevsi-intikal nizâmnâmesi (1867) : 30
Tıbbiye Mektebi : 18

Tibhâne-i Âmire : 4
Tıp Fakültesi : 53-55
Tokat : 8-16-19
Tophane ibtidaisi : 8
Tophanelioğlu Rüşdiyesi : 12
Tophane Rüşdiyesi : 12
Trablusgarp : 8-15-16-19-22-30-47
Trabzon : 8-14-15-16-19
Tuğrul Bey : V
Türk Kadını : 73-85-93
Türk Kadın Birliği : 80
Türk Kadını Dersânesi : 93
Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti : 78
Türk Kadınlığının Tereddidi
(S. Âsim) : 67 Türk Kızı : 93 Türk
Ocağı : 69-76-80-82 Türk Vatandaşlık
Kanunu (1928) : 32 Türk Yurdu : 69-91
Türkistan : 82
Türkiye Soraptimis Kulübü : 75
Türkler : III

u

Ulûm-ı Diniyye : 10-24-52
Usûl-i Tâlim ve Terbiye : 24
Usûl-i Tâlim ve Terbiye
(Ayşe Sıdıka Hanım) : 24

ü

Ülfet : 27
Ürdün : 61
Üsküdar : 59
Üsküdar-ı Atık Rüşdiyesi : 12
Üsküdar Atlamataş Rüşdiyesi : 12
Üsküdar İbtidaisi : 7
Üsküdar Kız Rüşdiyesi : 11-12-21
Üsküdarlı Münire : 42
Üsküdar Nehâri Kız Sanat Mektebi : 21
Ütülemek : 56

V

Vakit : 40 Van : 8-15-16-19
Vatan Yahut Silistre : 35
Volonte (G. Ohnet) : 37

Y

Yabancılarla Evlenme : 32-33
Yahya Saim : 88-93 Yakup Salih :
88 Yanya : 8-14-15-16-19 Yaşar
Nezihe : 88 Yatılı Kız Sanayi
Okulu : 57 Yazı : 5 Yedigün : 94
Yedikule : 20
Yediyüz Senelik Dinî-İlmî Türk Kadın
Müessesesi (Müftüoğlu, A.H.) : 73 Yemek
Pişirmek : 56 Yemen : 8-15-16-19-47 Yeni
Kitap : 94 Yeni Turan (H. Edip) : 75-76
Yunan : III Yunan Harbi : 37 Yunanistan : 47
Yurdakul Mehmet Emin : 69-72 Yusuf Ziya :
91-94 Yüksek öğretim : 53-54

Z

Zabyan Okulu : 24
Zâime Hayriye : 91
Zavallı Çocuk : 35
Zehra : 27-42-82
Zehra Hanım (Müdire) : 27
Zeki Bey : 85
Zeyrek : 12
Ziraat Bankası : 97
Ziya Gökalp : 60-69-70-71-72-75-77
Zor : 8-16
Zöhre : 87

